

เศรษฐกิจ และ สังคมไทย ในสมัยปลายอยุธยา *

สาขาสังคมวิทยา

คณะอักษรศาสตร์

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

* บทความนี้ปรับปรุงจากครั้งแรกของบทที่ 1 ในวิทยานิพนธ์เรื่อง "พุทธศาสนา
กับแนวความคิดทางการเมืองในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก
พ.ศ. 2325-2352" วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์
บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2525

คำแนะนำและคำวิจารณ์ของ ดร. นิธิ เอียวศรีวงศ์ และ ดร. ชานุวิทย์
เกษตรศิริ อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์ของผู้เขียน เป็นส่วนสำคัญในการเขียน
บทความนี้ ผู้เขียนขอกราบขอบพระคุณเป็นอย่างสูงไว้ ณ ที่นี้ อย่างไรก็ตาม
ทรรศนะและข้อบกพร่องทั้งปวงที่ปรากฏในบทความนี้เป็นความรับผิดชอบ
ของผู้เขียนแต่ผู้เดียว

สังคมไทยในปลายอยุธยาก่อนที่จะเสียกรุงศรีอยุธยาครั้งสุดท้ายอยู่ในสภาพอย่างไร? – ยังคงเป็นคำถามที่ท้าทายอยู่เสมอ การแตกสลายของราชอาณาจักรอยุธยาในปี พ.ศ. 2310 ชวนให้เข้าไปว่าสังคมไทยเวลานั้นมีความเสื่อมโทรมในทุกด้าน ความพยายามที่จะให้คำอธิบายเกี่ยวกับความเสื่อมโทรมของอยุธยามีมาตั้งแต่ครั้งที่เพิ่งเสียกรุงศรีอยุธยาใหม่ๆ พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาที่ได้รับการชำระในรัชกาลที่ 1 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์อธิบายโดยนัยว่า พระมหากษัตริย์กรุงศรีอยุธยาขาดคุณสมบัติของพระมหากษัตริย์ที่ดีตามคติพุทธศาสนา และไม่สามารถทำหน้าที่จรรโลงธรรม¹ สังคีตียวงศ์บรรยายว่า “ครั้งนั้นชาวเมืองและชาวชนบทชาวคามนิคมทั้งหลายมีเสนาบดีและอำมาตย์เป็นต้น ก็ตั้งอยู่ในอสังจะธรรม...”² ต่อมาในรัชกาลที่ 5 พระยาโบราณราชธานินทร์ได้ให้คำอธิบายว่า “เหตุที่กรุงเทพทวารวดีจะเสื่อมถอยหมดกำลังลงนั้น เริ่มต้นเกิดมาตั้งแต่พระเจ้าทรงธรรมแห่งราชสมบัติพระศรีเสาวภาคย์ เมื่อจุลศักราช 964 ปีครั้งนั้นเห็นว่าขุนนางเก่าเสียมาก...คิดดู...เป็น 18 ปี นานครั้งหนึ่ง...ถ้า

จะนับพวกที่รอดตายก็ต้องว่าผู้กลายเป็นไพร่ ไพร่กลายเป็นผู้ดี...การปกครองบ้านเมืองแปรปรวนวุ่นวายไป...”³ และเมื่อไม่นานมานี้ก็มีงานเขียนที่ทำให้เข้าใจกันว่าปลายสมัยอยุธยามีปัญหาทางเศรษฐกิจเนื่องจากการค้ากับชาติตะวันตกเสื่อมโทรมลง⁴ และปัญหาไพร่หลวงมีชีวิตทุกข์ยากกว่าไพร่สมและไพร่หัวเมืองอันเป็นผลให้ “ความสามัคคีปรองดองกันในหมู่ไพร่บ้านพลเมืองจึงมิได้เมื่อคราวกรุงศรีอยุธยาถึงกับล่มจมลงเมื่อ พ.ศ. 2310”⁵

จนกระทั่งปัจจุบันเรายังขาดแคลนงานเขียนที่ให้ภาพรวมของสังคมไทยสมัยปลายอยุธยา บทความนี้พยายามที่จะเสนอภาพดังกล่าวอย่างกว้างๆ งานเขียนของสารสิน วิรผล⁶ และหลักฐานจำนวนหนึ่งแสดงให้เห็นถึงร่องรอยของความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ ทั้งในด้านปริมาณการค้า ลักษณะของการค้า ชนิดของสินค้า การผลิตเพื่อขาย ฯลฯ ทำให้เกิดข้อสมมติฐานว่าความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจดังกล่าวมีผลกระทบลึกซึ้งต่อสังคมไทยในปลายอยุธยา

¹ ไพร่ตู่ นิธิ เอียวศรีวงศ์, “ประวัติศาสตร์รัตนโกสินทร์ในพระราชพงศาวดารอยุธยา” รวมปาฐกถาจากสมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2521) หน้า 169-254

² พระพิมลธรรม, สังคีตียวงศ์ พงศาวดารเรื่องสังกษณาพระปรีดิธรรม (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์ศิวพร, 2521) หน้า 402-403

³ พระยาโบราณราชธานินทร์, “ตำนานกรุงเก่า” ประชุมพงศาวดาร เล่ม 37 (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์คุรุสภา, 2512) หน้า 17-18

⁴ บุณยจิตรมาตรา ประดิการค้าไทย (กรุงเทพฯ : บัณฑิตการพิมพ์, 2516) หน้า 288-303

⁵ ขจร สุพพานิช ฐานันดรไพร่ (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย, 2519) หน้า 30

⁶ Sarasin Viraphol, *Tribute and Profit : Sino-Siamese Trade, 1652-1853* (Cambridge, Council on East Asian Studies, Harvard University, 1977)

สังคมไทยเปลี่ยนผ่านสู่สังคมอุตสาหกรรมครั้งแรก

นับตั้งแต่เสียกรุงศรีอยุธยาครั้งแรกในต้นพุทธศตวรรษที่ 22 มีความเปลี่ยนแปลงเกิดขึ้นในสังคมไทยหลายประการที่เกี่ยวข้องกับความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ-สังคมในปลายอยุธยา ที่สำคัญคือ การขยายตัวของระบบราชการและชนชั้นมูลนาย การเพิ่มของประชากรและการขยายตัวของชุมชนในกลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาตอนล่าง และการขยายตัวของการผลิตและการค้า

การขยายตัวของระบบราชการและกลุ่มขุนนาง

การเสียกรุงศรีอยุธยาครั้งแรก ทำให้อำนาจของหัวเมืองอ่อนแอลง¹ ในระหว่างนั้นกรุงศรีอยุธยาสามารถปราบหัวเมืองสำคัญ ๆ ที่เป็นกบฏลงได้ ไม่ว่าจะเป็น พิชัย สวรรคโลก หรือ ตะนาวศรี² และมีการกวาดต้อนผู้คนจากหัวเมืองเหนือแถบเมืองพิษณุโลกและเมืองใกล้เคียงซึ่งเป็นชุมชนใหญ่ มีประชากรหนาแน่นมาแต่โบราณลงมาอยู่ในบริเวณลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาตอนล่าง³ อันเป็นการนำเอากำลังคนจำนวนมากจากหัวเมืองที่เคยมีอำนาจค่อนข้างอิสระเข้ามาอยู่ภายใต้การควบคุมของกรุงศรีอยุธยาโดยตรง ทั้งหมดนี้ทำให้กรุงศรีอยุธยาภายหลังการตั้งตัวเป็นอิสระจากพม่า สามารถแผ่ขยายอำนาจกว้างขวางและหยั่งรากลงลึกกว่าที่เคยเป็นมา ในการธำรงรักษาอำนาจนี้ไว้ กรุงศรีอยุธยาได้ขยายระบบราชการให้ใหญ่โตซับซ้อนขึ้น และมีความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันมากขึ้น ผลก็คือปริมาณและพลังอำนาจของขุนนางฝ่ายปกครองเพิ่มสูงขึ้นอย่างรวดเร็ว⁴

การบังคับบัญชาหัวเมือง แต่เดิมนอกจากเมืองชั้นจัตวาซึ่งอยู่ภายใต้อำนาจของราชธานีโดยตรงแล้ว ราชธานีมีอำนาจเหนือหัวเมืองค่อนข้างน้อย แต่ละเมืองมีระบบราชการที่ค่อนข้างเป็นอิสระ ยังไม่เกิดระบบราชการรวมศูนย์ซึ่งจะช่วยให้ราชธานีสามารถควบคุมบังคับบัญชาหัวเมืองอย่างมีประสิทธิภาพ⁵ จะมีก็แต่ตำแหน่งยกกระบัตรซึ่งไม่มีอำนาจบังคับบัญชาเจ้าเมืองกรมการเมือง และไม่มีอำนาจบริหารราชการในหัวเมืองโดยตรง เป็นเพียงผู้สอดส่องดูแลการบริหารราชการของ

หัวเมืองแล้วรายงานต่อราชธานีเท่านั้น จนกระทั่งในระยะของการสร้างเสถียรภาพและแผ่ขยายอำนาจของกรุงศรีอยุธยาหลังจากเสียกรุงศรีอยุธยาครั้งแรกนี้เอง ราชธานีจึงสามารถขยายระบบราชการส่วนกลางออกไปยังหัวเมืองรอบนอกมากขึ้น โดยให้สมุหนายกบังคับบัญชาหัวเมืองภาคเหนือ สมุหกลาโหมบังคับบัญชาหัวเมืองภาคใต้ และเจ้าพระยาพระคลังบังคับบัญชาหัวเมืองชายทะเลรอบ ๆ อ่าวไทย เจ้าเมืองและกรมการเมืองถูกดึงเข้ามาสู่ระบบราชการของกรุงศรีอยุธยาโดยตรง ไม่ปรากฏหลักฐานแน่ชัดว่า “การปฏิรูปการปกครอง” นี้เกิดขึ้นในปีใด เข้าใจว่าคงจะเกิดขึ้นตั้งแต่รัชกาลสมเด็จพระเจ้าปราสาททองหรือก่อนหน้านั้น เพราะมีพระบรมมัญญกำหนดขอบเขตของการใช้ตราประจำตำแหน่งใน พ.ศ. 2178

¹ สงครามเสียกรุงครั้งแรกเป็นสงครามยืดเยื้อกินเวลาถึง 57 ปี (พ.ศ. 2091-2147) และครอบคลุมอาณาบริเวณกว้างขวาง เพราะเป็นสงครามระหว่างศูนย์อำนาจหลายศูนย์ ได้แก่ พม่า มอญ ลานนาไทย ล้านช้าง พิษณุโลก อยุธยา และปัตตานี เขตที่อยู่ในราชอาณาจักรอยุธยาโดยเฉพาะหัวเมืองเหนือและหัวเมืองตะวันตกและหัวเมืองในภาคกลาง เป็นบริเวณที่อยู่ระหว่างกลางของศูนย์อำนาจต่าง ๆ จึงกลายเป็นสนามรบ ทำให้หัวเมืองเหล่านี้อ่อนแอลง โปรดดู สมเด็จพระเจ้าทรงธรรมเจ้าราชครูฯ, *ไทยรบพม่า* (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์คลังวิทยา, 2520), หน้า 1-221.

² *พระราชพงศาวดารอยุธยาฉบับสมเด็จพระพนรัตน์* (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์คลังวิทยา, 2515), หน้า 245-249.

³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 153.

⁴ นิธิ เอียวศรีวงศ์, “การเมืองไทยสมัยพระนารายณ์” *ประวัติศาสตร์เมืองลพบุรี* (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์เรือนแก้วการพิมพ์, 2524), หน้า 123-125.

⁵ เรื่องเดียวกัน.

ระบุถึงอำนาจหน้าที่ของสมุหกลาโหม สมุหนายก และเจ้าพระยาพระคลัง เนื้อหามืองที่แต่ละคนรับผิดชอบ¹

ควบคู่กับการขยายอำนาจบังคับบัญชาหัวเมือง ราชธานีได้จัดระเบียบระบบไพร่ใหม่ด้วย วันวลิต (Jeremias Van Vliet) บันทึกไว้ใน *The Short History of the Kings of Siam* ว่า กฎเกณฑ์การเกณฑ์แรงงานไพร่เกิดขึ้นในสมัยพระเอกาทศรถ² การที่อำนาจของราชธานีขยายออกไปถึงหัวเมืองมากขึ้นทำให้ไพร่ส่วนใหญ่ในหัวเมืองซึ่งขึ้นตรงต่อมุลนายในหัวเมืองในลักษณะของไพร่สมเปลี่ยนฐานะเป็นไพร่หลวง เจ้าเมืองกรมการเมืองจะไม่มีไพร่สมหรือมีจำนวนน้อย ยกเว้นหัวเมืองใหญ่ที่เคยเป็นราชธานี เช่น นครศรีธรรมราช³

¹ “พระธรรมนูญ มาตราที่ 19-21” กฎหมายตราสามดวง, (กรุงเทพฯ : กรมศิลปากรจัดพิมพ์, 2521), หน้า 82-83.

² Jeremias Van Vliet, *The Short History of the Kings of Siam* (Bangkok, the Siam Society, 1975), p. 88.

³ ปิยะฉัตร ปิตะวรรณ, “การยกเลิกระบบไพร่ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว”, วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร, 2523 หน้า 12-13.

การขยายตัวของระบบราชการดังกล่าวมานี้มีผลลึกซึ้งต่อเศรษฐกิจ-การเมืองในระยะปลายอยุธยา เพราะนับแต่บัดนี้ไปพวกขุนนางจะขยายบทบาททางเศรษฐกิจและการเมืองของตนอย่างเห็นได้ชัด และเป็นพลังสำคัญที่ก่อให้เกิดความเปลี่ยนแปลงในสังคม ดังจะกล่าวละเอียดข้างหน้า

การเพิ่มของประชากรและการขยายชุมชนในลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาล่าง

นับแต่สมัยกลางอยุธยา ชุมชนในลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาล่างขยายตัวขึ้นมาก มีการตั้งเมืองใหม่ ๆ ขึ้นหลายเมือง ได้แก่ อ่างทอง สาครบุรี นครชัยศรี บางกอก และ นนทบุรี⁴ ในช่วงที่เกิดสงครามแม้ผู้คนจะแตกฉานซ่านเซ็นไป แต่ในรัชกาลสมเด็จพระมหาธรรมราชาที่มีพระบรมราชโองการ

...ให้เห่ครัวอพยพชาวเมืองเหนือทั้งปวง ในเมืองพิษณุโลก เมืองสวรรคโลก เมืองสุโขทัย เมืองกำแพงเพชร เมืองพิจิตร เมืองเล็กน้อย ทั้งนั้นลงบรรทุกเรือแพทั้ง แล้วแต่งเรือคุมเป็นหมวดเป็นกอง แลแต่งกองทัพป้องกันสองฝั่งปากน้ำลงมา มิให้ครัวหนีได้...⁵

ด้วยเหตุนี้ในระยะต่อมา ลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาล่างจึงมีประชากรหนาแน่นมาก⁶ ในกลางพุทธศตวรรษที่ 22 โยสท์ เซาเตน (Joost Schouten) รายงานว่าราชอาณาจักรอยุธยาอุดมไปด้วยประชาชน โดยเฉพาะแถบตอนล่างของราชอาณาจักรเต็มไปด้วยหมู่บ้านและเมือง เช่น กรุงศรีอยุธยา บางกอก ราชบุรี เพชรบุรี มะริด ตะนาวศรี นครสวรรค์ กำแพงเพชร สุโขทัย สวรรคโลก พิษณุโลก⁷

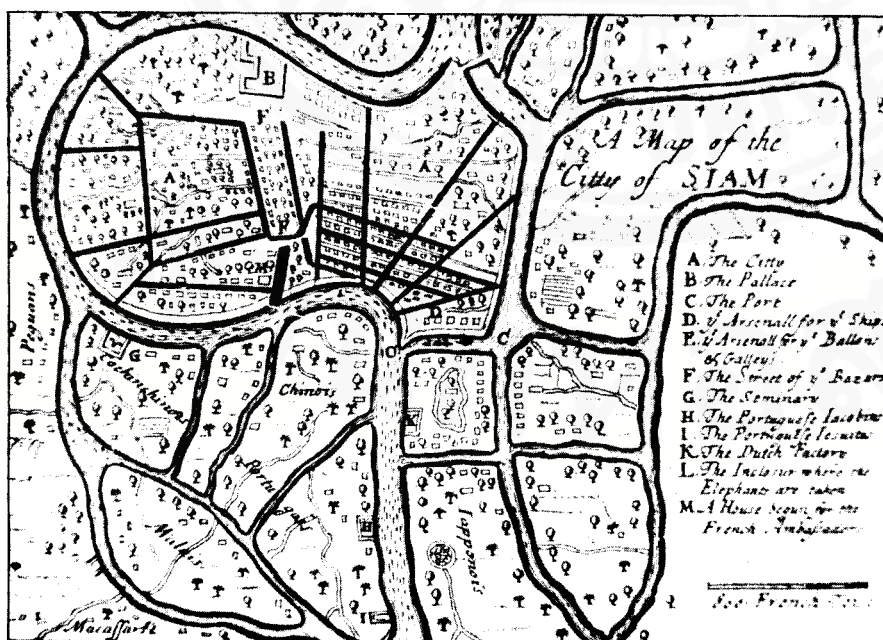
จะเห็นได้ว่านับแต่สมัยกลางอยุธยา ประชากรและชุมชนในลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาล่างหนาแน่นขึ้น ต่อแต่นี้ไปประชาชนเหล่านี้จะขยายบทบาททางเศรษฐกิจและการเมืองของตนเช่นเดียวกับพวกขุนนาง การขยายบทบาทของประชาชนเช่นนี้ก็ทำให้สังคมในปลายอยุธยาเปลี่ยนแปลงไปมากเช่นกัน ดังจะได้กล่าวละเอียดข้างหน้า

⁴ โปรดดู พจนานุกรม พจนานุกรม และ ตรีศิลป์ สืบวัฒนะ, “ข้าวในสมัยปลายอยุธยา พ.ศ. 2199-2310” *วารสารธรรมศาสตร์* 4 : 3 (กุมภาพันธ์ - พฤษภาคม 2518) : 41-42.

⁵ พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับสมเด็จพระพนรัตน์ หน้า 152-153.

⁶ เมื่อตั้งหัวเมืองเหนือขึ้นใหม่ในภายหลัง สมเด็จพระนเรศวรมิได้โปรดฯ ให้กวาดต้อนผู้คนกลับไป แต่ให้ “รวบรวมไพร่พลซึ่งแตกฉานซ่านเซ็นอยู่ปาดงนั้นทุกหัวเมือง” ดู “พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับพันจันทนุมาศ” ประชุมพงศาวดารเล่ม 38 (กรุงเทพฯ นคร : โรงพิมพ์คุรุสภา, 2512), หน้า 255.

⁷ Francois Caron and Joost Schouten, *A True Description of the Mighty Kingdom of Japan and Siam*, (London, The Argonaut Press, 1935), p. 96.

(บนซ้าย) แผนที่สยามสมัยพระนารายณ์
จากหนังสือของ ลา ลูแบร์ ค.ศ. 1693

(บนขวา) แม่น้ำเจ้าพระยาจากอยุธยา
จดจำไทย คริสตศตวรรษที่ 17

(ล่าง) เกาะอยุธยา จากหนังสือของ
ลาลแบร์ ค.ศ. 1693

ความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและ ผลกระทบต่อในระยะปลายอยุธยา

การขยายตัวของการค้าทั้งการค้าต่างประเทศและการค้าภายใน ความเปลี่ยนแปลงในด้านลักษณะการค้า ชนิดของสินค้าสำคัญที่ตลาดต้องการ การขยายตัวของกลุ่มผู้ประกอบการ ตลอดจนการขยายตัวของการผลิตเพื่อขาย เป็นความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจที่มีผลให้สังคมในปลายอยุธยาเปลี่ยนแปลงไปจากเดิม

ในพุทธศตวรรษที่ 23 แม้การค้ากับชาติตะวันตกจะเสื่อมโทรมลง แต่การค้าต่างประเทศของอยุธยาก็ขยายตัวมาก หลักฐานญี่ปุ่นในกลางพุทธศตวรรษที่ 23 รายงานว่าสยามเป็นศูนย์กลางของเรือสินค้าชนิดต่าง ๆ และมั่งคั่งร่ำรวยอย่างยิ่ง¹ การค้าต่างประเทศส่วนใหญ่ของสยามในช่วงนี้คือการค้าที่ท่ากับจีน มูลเหตุสำคัญที่ทำให้การค้าระหว่างสยามกับจีนขยายตัวก็คือการที่เกิดปัญหาทุพภิกภัยภายในประเทศจีน ทำให้มีความจำเป็นในการสั่งซื้อข้าวจากภายนอกเข้าไปเลี้ยงประชากร² ความต้องการข้าวมีมากจนทำให้จักรพรรดิจีนต้องยอมเปิดประเทศค้าขายตั้งแต่ พ.ศ. 2227³ และได้ยอมลดหย่อนกฎเกณฑ์การค้าที่เข้มงวดและประกอบด้วยการเก็บภาษีจุกจิกลง⁴ พร้อมกันนี้ยังยกเว้นภาษีสินค้าเข้าสำหรับข้าวและลดอัตราภาษีทั้งขาเข้าและขาออกแก่เรือสินค้าที่นำข้าวเข้ามาขายให้แก่จีน ยิ่งนำข้าวเข้ามามากเพียงใดก็จะยิ่งได้รับการลดหย่อนภาษีในอัตรามากขึ้นเท่านั้น ดังปรากฏในพระบรมราชโองการของจักรพรรดิจีนเมื่อ พ.ศ. 2286 ว่า ถ้าบรรทุกข้าวมาขายหมื่นหาบขึ้นไปให้เสียภาษีสินค้าต่าง ๆ เพียงครึ่งหนึ่งของอัตราปกติ ถ้าบรรทุกข้าวมา 5,000 หาบขึ้นไปแต่น้อยกว่าหมื่นหาบให้เสียภาษีร้อยละ 70 ของอัตราปกติ⁵ ด้วยเหตุนี้แม้จะมีรายได้จากการค้าข้าวไม่มากเพราะข้าวเป็นสินค้าที่กินระหว่างสูง แต่การนำข้าวมาขายให้จีนช่วยให้สามารถซื้อ

และขายสินค้าต่าง ๆ โดยเสียภาษีในอัตราต่ำและช่วยให้ได้รับอภิสิทธิ์บางประการด้วย ใน พ.ศ. 2298 จักรพรรดิถึงกับทรงมีพระราชกำหนดว่า จะพระราชทานบรรดาศักดิ์แก่ผู้นำข้าวเข้ามาขาย ยิ่งนำเข้ามามากก็จะยิ่งได้รับพระราชทานบรรดาศักดิ์สูงมาก⁶ ซึ่งหมายความว่าอภิสิทธิ์ต่าง ๆ จะเพิ่มพูนขึ้นด้วย เหตุฉะนั้นการขยายตัวของการค้าข้าวแก่จีนจึงทำให้การค้าระหว่างอยุธยากับจีนขยายตัวขึ้นอย่างมาก

นอกจากจะค้าขายกับจีนแล้ว อยุธยายังค้าขายกับญี่ปุ่น เกาหลี เวียดนาม ชวา สุมาตรา ลังกา อินเดีย⁷ และการค้ากับชาติตะวันตกก็มีได้สิ้นสุดลงเสียทีเดียว จดหมายเหตุคณะทูตลังกาซึ่งเข้ามาเจริญพระราชไมตรีเพื่อขอพระสงฆ์ไทยออกไปบวชสงฆ์ลังกาในปี พ.ศ. 2293 รายงานว่าอยุธยาเป็นศูนย์กลางการค้าที่เป็นแหล่งรวมของสินค้าจากทางเอเชียใต้ เอเชียตะวันตก เอเชียตะวันออก และเอเชียตะวันออกเฉียงใต้เอง นอกจากพ่อค้าจีน ชวา มะละกา ปัตตานี อังวะ เมะตะมะ และมัวร์แล้ว ทูตลังกายังพบเห็นพ่อค้าจากยุโรปอีกหลายชาติ⁸

การขยายตัวของการค้าต่างประเทศคงมีผลให้การค้าภายในขยายตัว แม้สินค้าป่าที่เคยได้จากส่วยก็จะมีปริมาณไม่เพียงพอที่จะขายออกต่างประเทศ จะเห็นได้ว่าในสมัยพระเจ้าปราสาททอง รัฐบาลก็ยังต้องจัดซื้อฝางและสินค้าอื่นจากหัวเมืองปักษ์ใต้ฝายเหนือเพื่อนำมาขาย⁹ นอกจากจะค้าขายสิ่งที่ป็นสินค้าออกแล้ว ยังมีสินค้าอีกมากชนิดที่ผลิตขึ้นเพื่อตอบสนองตลาดภายในประเทศ ส่วนใหญ่ขายแก่คนที่อยู่ในเมืองทั้งที่เป็นพ่อค้าต่างชาติและชาวเมืองจำนวนหนึ่งที่มีได้ทำการผลิตแบบยังชีพอีกต่อไป เหตุฉะนั้นทั้งการผลิตและการค้าในช่วงสุดท้ายของราชอาณาจักรอยุธยาจึงดำเนินไปด้วยความลึกลับ ดังปรากฏใน “คำให้การขุนหลวงวัดประดู่ทรงธรรม” ซึ่งแม้ว่าอาจเขียนขึ้นสมัยรัตนโกสินทร์ แต่ก็สะท้อนภาพของการผลิตและการค้าที่คลุกคลีในช่วงปลายอยุธยาให้เห็นได้อย่างกว้าง ๆ จากคำให้การฯ นี้ปรากฏว่ามีการผลิตสินค้าหลายชนิดเพื่อเป็นสินค้าออก เช่น ข้าว เชือก เครื่องมือ และมีสินค้า

¹ โปรดดู Sarasin Viraphol, *Tribute and Profit : Sino-Siamese Trade. 1652-1853* (Cambridge, Council on East Asian Studies, Harvard University, 1977), p. 47.

² Ibid., pp. 74-83.

³ ใน พ.ศ. 2255 จีนเปิดประเทศอีกเพราะมีปัญหาชาวจีนจำนวนมากถูกชาวตะวันตกฆ่า แต่เพียง 5 ปีต่อมาก็ต้องเปิดประเทศ ดู Sarasin Viraphol, “Tribute and Profit...,” pp. 48-56.

⁴ คณะกรรมการสืบค้นประวัติศาสตร์ไทยเกี่ยวกับจีนในเอกสารภาษาจีน, *ความสัมพันธ์ทางการทูตระหว่างไทย-จีน พ.ศ. 1825-2395* (แปลจากเอกสารทางราชการของจีน) (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์สำนักเลขาธิการคณะรัฐมนตรี 2523), หน้า 33.

⁵ Sarasin Viraphol, “Tribute and Profit...,” pp. 89-91.

⁶ Ibid., p. 98.

⁷ วราภรณ์ ทินานนท์, “การค้าสำเภาของไทยสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น” วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2522 หน้า 16-20.

⁸ สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระปรมานุชิตชิโนรส, *เรื่องประติฐานพระสงฆ์สยามวงศ์ในลังกาทวีป* พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระเมรุพระศพสมเด็จพระสังฆราชเจ้ากรมหลวงวชิรญาณวงศ์ ณ พระเมรุวัดเทพศิรินทราวาส 26 เมษายน 2503, หน้า 123.

⁹ “พระบรมมุน มาตราที่ 33” *กฎหมายตราสามดวง*, หน้า 87.

อีกมากมายที่ได้รับการผลิตเพื่อตอบสนองตลาดภายในที่ขยายตัวขึ้น เช่น เครื่องเหล็ก เครื่องทองเหลือง เครื่องเงิน เสาเรือน ฝาเรือน กระเบื้องมุงหลังคา โต๊ะ เติง ตู้ เก้าอี้ พูก เบาะ หมอน มุ้ง เปล เสื้อ เสื้อกางเกง ผ้าชนิดต่าง ๆ เครื่องประดับ รองเท้า แห กระบุงตระกร้า สมุดคำสมุดขาว กระดาษข่อย และสินค้าประเภทอาหารอีกมากมาย¹

การผลิตเพื่อขายไม่ได้มีอยู่เฉพาะในแถบกรุงศรีอยุธยาเท่านั้น แต่มีอยู่ตามหัวเมืองต่าง ๆ ด้วย “คำให้การขุนหลวงวัดประดู่ทรงธรรม” บรรยายว่า ชาวเมืองต่าง ๆ นำสินค้าบรรทุกเกวียนหรือเรือมาขาย ณ กรุงศรีอยุธยาอยู่เป็นประจำ ดังความว่า

...อนึ่ง เรือใหญ่ห้ายแวงขวางเมืองพระพิษณุโลกฝ่ายเหนือ บนทุกน้ำอ้อย ขาสูบ ขี้ผึ้ง น้ำผึ้ง สินค้าต่าง ๆ ฝ่ายเหนือมาจอดขาย...
...ในระตูเดือนสามเดือนสี่... เกวียนเมืองนครราชสีมาบนทุกสินค้าต่าง ๆ คือ น้ำรัก ขี้ผึ้ง ปักนก ผ้าตารางผ้าสายบัวสีคืบน้ำเกบทองแลผ้าตาบัวปกตาเลดงา แลหนังเนื้อเอนเนื้อแผ่น ครั่ง ไหม กายาน ตีบุก หม่องา ของป่าต่าง ๆ...

...แถวหน้าวัดสมอ วัดขุน วัดขนาน สามวัดนั้น ชาวเมืองอ่างทองและเมืองลพบุรี เมืองอินทร์ เมืองพรหม เมืองสิงห์ เมืองสรรค์ เมืองสุพรรณ เอาข้าวเปลือกบนทุกเรือใหญ่น้อยมาจอดขายที่นั่น...

อนึ่ง เรือระแหงแขวงเมืองตาก แลเรือหางเหยี่ยวเมืองเพชรบุรี ฉายมบนทุกครั้ง กายาน เหลกหางกุ้ง เหลกกลมเลย เหลกน้ำกั ได้ หวาย ขัน น้ำมันยาง ขาสูบ เขา หมิง หมือ ง่า สรรพสินค้าตามเทศบ้านเทศเมือง มาจอดขายตามแถวปากคลองสวนพลู ตลอดมาจนนำวัดเจ้าพระนางเชิง...

...ชาวบ้านอีสาร บ้านแหลม เมืองเพชรบุรี แลบ้านบางตะบูนแลบ้านบางทะเล บนทุกกะปิ น้ำปลา ปูเค็ม ปลากระเทียม ปลากระพง ปลาทุปลากะเบนย่าง มาจอดเรือขายแถวท้ายวัดเจ้าพระนางเชิง...

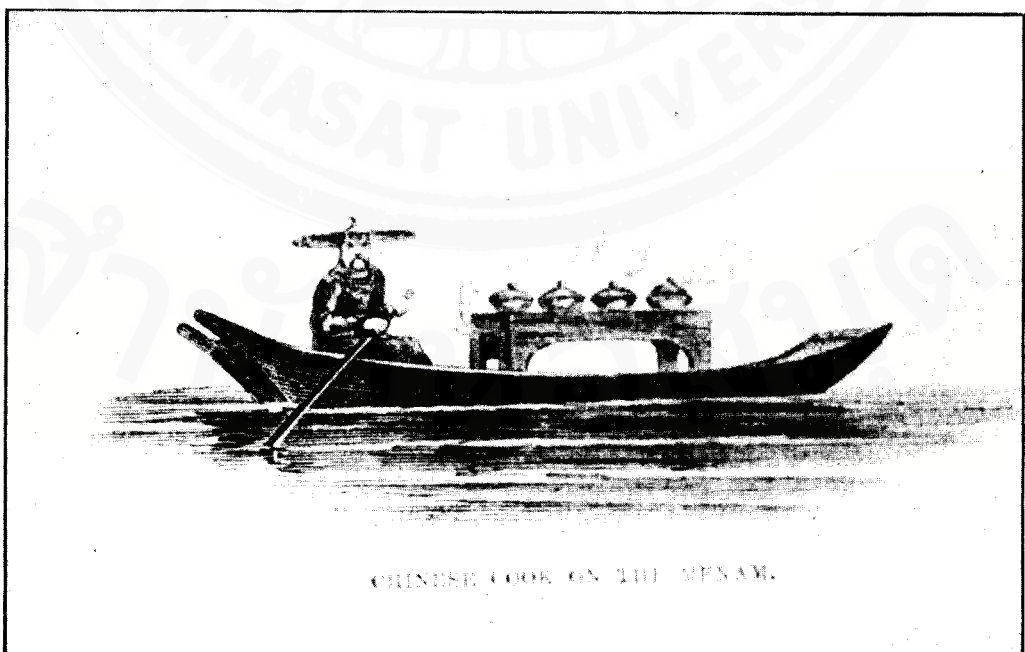
อนึ่ง เรือใหญ่ห้ายแวงขวางเมืองสวรรคโลกย์ แลหัวเมืองฝ่ายเหนือ บนทุกสินค้าต่าง ๆ ฝ่ายเหนือมาจอดเรือขายริมแม่น้ำแลในคลองใหญ่วัดมหาธาตุในเทศกาลนำน้ำ...²

นอกจากจะเป็นศูนย์รวมของสินค้าที่มีแหล่งผลิตภายในราชอาณาจักรแล้ว กรุงศรีอยุธยายังเป็นศูนย์รวมของสินค้าจากประเทศอื่น ๆ ดังที่ “คำให้การขุนหลวงวัดประดู่ทรงธรรม” ได้ให้ภาพเรือและเกวียนของพ่อค้าชาวมอญ เขมร ชาวมลายู ตลอดจนชาวจีน แขก ฝรั่งเศส ที่บรรทุกสินค้าจากต่างแดนเข้ามาขายในแถบกรุงศรีอยุธยา พ่อค้าบางพวกสร้างตึกเป็นที่เก็บสินค้าหรือเปิดร้านค้าภายในกำแพงพระนครด้วย³

การผลิตและการค้าที่คึกคักในแถบกรุงศรีอยุธยาและเมืองใกล้เคียง คงเป็นประสบการณ์สามัญของคนที่มีชีวิตอยู่ในขณะนั้น พระมหานาควัดท่าทรายในรัชกาลสมเด็จพระเจ้าบรมโกศเขียนโคลงไว้ว่า

...ถึงวัดทองปู้เข้า	ขอพร
เห็นแต่เรือหม่อมอญ	แม่ค้า
พี่ค้าล้าไหล่คอง	เรือเร่
หน้าบ่มีหมดหน้า	ดูหน้าวันลพอง ฯ...

และเมื่อเสียกรุงศรีอยุธยาแล้ว ความทรงจำเกี่ยวกับการค้าอันรุ่งเรืองก็มิได้ลบเลือนจากจิตใจของผู้คน ดังปรากฏอยู่ในคำให้การของ “ชาวกรุงเก่า” เหล่านั้น นอกจาก “คำให้การขุนหลวง

วัดประดู่ทรงธรรม” ข้างต้นแล้วใน“คำให้การขุนหลวงหาวัด” ก็บรรยายถึงการค้าในฐานะที่เป็นส่วนหนึ่งของความรุ่งเรืองในสมัยที่ “บ้านเมืองยังดี” เช่นกัน โดยกล่าวถึงรัชกาลสมเด็จพระเจ้าบรมโกศว่า “พ่อค้าทั้งปวงมาตั้งร้านรวงค้าขายกัน ทั้งผ้าผ่อนแพรพรรณต่าง ๆ นานา ทั้งเครื่องสิ่งของอันดี ๆ ครบครัน”⁵ ส่วนในรัชกาลสมเด็จพระที่นั่งสุริยาศน์อมรินทร์ “ทั้งเศรษฐี คหบดีและพ่อค้าพาณิชมาต่างประเทศซื้อขายดี ทั้งสำเภาแขกและฝรั่งอังกฤษจีนจามอะรัมมิ และสุริยพ้อค้ามาขาย จอดสำเภาเรียงรายอยู่ที่หน้าท่านั้นเป็นอันมากมายหนกหนา”⁶

ด้วยเหตุที่มีการค้ากว้างขวางขึ้นเช่นนี้ สมเด็จพระที่นั่งสุริยาศน์อมรินทร์จึงได้ทรงตราพระราชบัญญัติการใช้เครื่องชั่งตวงวัด ทั้งเงินบาทเงินสลึงเฟื้อง⁷ และที่น่าสนใจคือมีร่องรอยให้เห็นว่าการเริ่มต้นของกฎหมายพาณิชย์ซึ่งแยกออกต่างหาก จากกฎหมายทั่วไปก็เกิดขึ้นในปลายสมัยอยุธยา นี้ ดังปรากฏอยู่ในพระอัยการเบ็ดเสร็จมาตรา 84 ซึ่งบัญญัติให้ต้องทำสัญญาเป็นลายลักษณ์อักษรต่อหน้าพยานเพื่อประมาณราคาสินค้าจะฝากไปขายและให้กำหนดการแบ่งปันกำไรไว้ด้วย⁸ กฎหมายป้องกันการรอนสิทธิก็เกิดขึ้นในปลายอยุธยาเป็นครั้งแรกเช่นกัน แต่เดิมหากผู้ขายเอาทรัพย์สินของผู้อื่นมาขายโดยที่ผู้ซื้อไม่ทราบกฎหมายจะบังคับให้ผู้ซื้อคืนทรัพย์สินแก่เจ้าของเดิมในทุกกรณี แต่ในรัชกาลสมเด็จพระเจ้าบรมโกศทรงตรากฎหมายฉบับเพื่อคุ้มครองผู้ซื้อให้ได้รับชดใช้ราคาครึ่งหนึ่งหรือเต็มจำนวนจากเจ้าของทรัพย์สินนั้น⁹

เท่าที่กล่าวมานี้จะเห็นได้ชัดเจนว่าเมื่อถึงปลายอยุธยา การผลิตเพื่อขายและการค้าขายตัว มีคนจำนวนมากขึ้นที่เข้ามามีส่วนเกี่ยวข้องกับการค้า ด้วยเหตุนี้ความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจดังกล่าวจึงมีผลกระทบต่อคนในวงกว้าง

ความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและผลกระทบ ต่อโครงสร้างชนชั้น

ในระบอบศตวรรษแรกภายหลังจากที่ราชอาณาจักรอยุธยาฟื้นตัวขึ้นจากการเสียกรุงครั้งที่ 1 คือ ช่วงเวลาระหว่าง พ.ศ. 2150 ถึง พ.ศ. 2250 พระมหากษัตริย์สามารถผูกขาดการค้าและผูกขาดสินค้าเพิ่มขึ้นอย่างมาก โดยเฉพาะอย่างยิ่งในรัชสมัยสมเด็จพระเจ้าปราสาททองและสมเด็จพระนารายณ์ สมเด็จพระเจ้าปราสาททองทรงเพิ่มชนิดของ “สินค้าต้องห้าม” มากมาย และยังคงสงวนสิทธิในการเลือกซื้อก่อนเอาไว้กับพระคลังสินค้าซึ่งช่วยให้ได้กำไรอย่างสูงจากการขายสิ่งของฟุ่มเฟือยอันเป็นที่ต้องการกันมากในหมู่ขุนนาง¹⁰ ในรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์ก็มีการผูกขาดการค้าทั้งการค้าต่างประเทศและการค้าภายใน จน ชิมอง เดอ ลาลูแบร์ (Simon de La Loubere) ราชทูตฝรั่งเศสกล่าวว่า แทบจะไม่มีการค้าเอกชนอยู่เลย¹¹ และเอกสารฮอลันดาก็ช่วยรับรองว่านับแต่ปลายปี พ.ศ. 2165 พระมหากษัตริย์ทรงผูกขาดสินค้ากว้างขวางกว่าที่ได้เคยมีมา ประชาชนต้องขายสินค้าเกือบทุกชนิดแก่พระคลังสินค้า¹²

แต่เมื่อถึงปลายอยุธยา มีร่องรอยที่แสดงให้เห็นว่าขนาดของการผูกขาดการค้าและการผูกขาดสินค้าลดลงมาก และการค้าเอกชนขยายตัวขึ้น ซึ่งมีผลกระทบต่อชนชั้นขุนนางและชนชั้นไพร่ โดยเฉพาะอย่างยิ่งเมื่อการค้าขายตัวอย่างมากทั้งด้านการค้าต่างประเทศและการค้าภายใน ซึ่งทำให้เศรษฐกิจแบบส่วยเริ่มถูกแทนที่ด้วยเศรษฐกิจการค้าและเศรษฐกิจแบบส่งออกกับเศรษฐกิจเงินตราขยายตัวเข้าแทนที่เศรษฐกิจแบบยังชีพมากขึ้นทุกที

1 “คำให้การขุนหลวงวัดประดู่ทรงธรรม” แดงงานปะวัติศาสตร์เอกสารโบราณ-คดี 3 : 1 (1 มกราคม 2512) : 55-59.

2 เรื่องเดียวกัน, หน้า 57-59.

3 เรื่องเดียวกัน, หน้า 58-59.

4 โคลงกำไรโบราณ, มหาอำมาตย์เอก เจ้าพระยาพลเทพ เสนาบดีกระทรวงเกษตราธิการ พิมพ์แจกในการกุศลพระราชทาน ณ วัดวิชฌาภิธาน พระพุทธศักราช 2467. (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, 2467), หน้า 21.

5 คำให้การชาวกรุงเก่า คำให้การขุนหลวงหาวัด พระราชพงศาวดารกรุงเก่า ฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ์ (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์คลังวิทยา, 2515), หน้า 375.

6 เรื่องเดียวกัน, หน้า 400

7 เรื่องเดียวกัน, หน้า 158.

8 ร. แลงการ์ด, ประวัติศาสตร์กฎหมายไทย (สัญญา) คำสอนชั้นปริญญาโท พุทธศักราช 2480 มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์และการเมือง (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์และการเมือง, 2491), หน้า 53.

9 เรื่องเดียวกัน, หน้า 93-94.

10 Sarasin Viraphol, “Tribute and Profit....,” p. 19.

11 ชิมอง เดอ ลาลูแบร์, จดหมายเหตุลาลูแบร์ฉบับสมบูรณ์ เล่ม 1 แปลโดย สันต์ ท. โกมลบุตร (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์ก้าวหน้า, 2410), หน้า 419.

12 George V. Smith, The Dutch East India Company in the Kingdom of Ayutthaya 1604-1694, (Ph.D. Dissertation, Northern Illinois University, 1974), p. 121, 221-222.

การขยายตัวของการค้าและผลกระทบต่อ ชนชั้นมูลนาย

เมื่อโอกาสในการค้ากับจีนเปิดกว้างขึ้นนั้น สมาชิกของชนชั้นมูลนายคงทำการค้ากับจีนมากขึ้น การอพยพเข้ามาของชนจีนที่เพิ่มสูงขึ้นในระยะนี้¹ ช่วยให้ชนชั้นมูลนายมีผู้ชำนาญการชาวจีนพอเพียงที่จะช่วยต่อเรือ เติมน้ำเรือ ตลอดจนชี้ช่องทางที่จะทำกำไรในการค้ากับจีน พร้อมกันนั้นชาวจีนเหล่านี้คงช่วยรวบรวมสินค้าออกในกรณีที่ตั้งของจากส่วยมีไม่เพียงพอ ตลอดจนช่วยกระจายสินค้าเข้าไปสู่ดินแดนตอนในได้เป็นอย่างดี

ในรัชกาลพระเจ้าท้ายสระ (พ.ศ. 2251-2275) ทรงได้รับประโยชน์จากการค้ากับจีนมาก ใน พ.ศ. 2257 ทรงแต่งตั้งคนจีนเป็นเจ้าพระยาพระคลัง² และโปรดฯ ให้พ่อค้าจากฟูกิเียน เติมน้ำเรือค้าขายระหว่างกรุงศรีอยุธยาถึงกวางตุ้งและฟูกิเียนในนามของพระองค์ ซึ่งอาจเป็นความร่วมมือทางการค้าในรูปแบบของหุ้นส่วน หรืออาจทรงจ้างพ่อค้าเหล่านี้มาดำเนินการค้าให้³ นอกจากนี้การค้าในระบบบรรณาการก็มีกำไรมากขึ้น เพราะนับตั้งแต่ พ.ศ. 2252 จักรพรรดิฉินมีพระบรมราชโองการโปรดเกล้าฯ ให้ยกเว้นภาษีแก่สินค้าทั้งหมดที่มาในขบวนเรือถวายบรรณาการ⁴ นอกจากค้าขายกับจีนแล้ว สมเด็จพระเจ้าท้ายสระยังได้โปรดฯ ให้พระคลังสินค้าดำเนินการค้ากับประเทศอื่นอีกด้วย เป็นต้นว่าใน พ.ศ. 2264 ทรงพระกรุณาตรัสสั่งให้เจ้าพระยาพระคลังต่อกำปั่นใหญ่ เสร็จแล้วให้บรรทุกข้างออกไปขายที่อินเดีย 40 เชือก⁵ หลักฐานจีนแสดงให้เห็นว่า พระองค์ทรงคุมการค้าต่างประเทศได้มาก คือ คุมได้ทั้งผลประโยชน์จากการค้าและควบคุมการค้าของเอกชนได้ด้วย ในรัชกาลของพระองค์มีพ่อค้าเอกชนจำนวนมากเดินเรือค้าขายระหว่างกรุงศรีอยุธยากับจีน แต่การค้าต่างประเทศของเอกชนเหล่านี้กระทำภายใต้การอนุมัติของพระองค์⁶ เข้าใจว่าทรงประสบความสำเร็จเป็นอย่างดีในการสร้างพันธมิตรทางการค้ากับเอกชนจีน

ในรัชกาลสมเด็จพระเจ้าบรมโกศ (พ.ศ. 2275-2301)

ทรงส่งคณะทูตนำเครื่องราชบรรณาการไปถวายจักรพรรดิฉิน สมัยเสมอ และใน พ.ศ. 2296 ทรงขอรับพระราชทานข้าราช-สำนักจีนที่รู้ระเบียบราชการดีมาอยู่ประเทศสยามด้วย⁷ อย่างไรก็ตาม สมเด็จพระเจ้าบรมโกศคงจะทรงได้ประโยชน์จากการค้ากับจีนน้อยลง เพราะทรงมีความขัดแย้งกับคนจีนในราชอาณาจักร ซึ่งเป็นตัวจักรสำคัญในการค้าระหว่างไทยกับจีน ถึงกับใน พ.ศ. 2278

...จีนนายได้คิดคิดกันเพลาค้าขายกันมา จะเข้าปล้นเอาพระ-ราชวังหลวง ประมาณ 300 คน... จึงทรงพระกรุณาสั่งให้สืบสาวจับจีนซึ่งคบคิดกัน จับได้ 281 คน ทรงพระกรุณาสั่งให้ลงพระราชอาญาขับเรือนไทยดี ที่เป็นต้นเหตุ 10 คนให้ประหารชีวิตเสีย...⁸

นอกจากนี้เสนาบดีกรมพระคลังในรัชกาลของพระองค์คือเจ้าพระยาชำนาญบริรักษ์ก็มีอำนาจสูงมาก ใน พ.ศ. 2279 เจ้าพระยาพระคลังผู้นี้ได้ขอซื้อทองแดงซึ่งเป็นสินค้าต้องห้ามของจีน แม้จะไม่ได้รับอนุญาตให้ซื้อ แต่จักรพรรดิก็โปรดฯ พระราชทานทองแดงให้เป็นพิเศษ ถึง 800 ชั่ง⁹ สะท้อนให้เห็นว่าเจ้าพระยาชำนาญบริรักษ์เป็นผู้มีความสำคัญมากในสายตาของฝ่ายจีน สำหรับการค้าข้าวซึ่งจะช่วยให้ได้สิทธิพิเศษอื่น ๆ นั้น ก็ปรากฏว่านับแต่ พ.ศ. 2294 ทางราชการจีนมีนโยบายส่งเสริมให้พ่อค้าเอกชนจีนเข้ามาซื้อข้าวสารจากประเทศสยามโดยตรง¹⁰ พ่อค้าเอกชนจึงไม่จำเป็นต้องขายข้าวที่ไปจากเมืองไทยในพระนามาภิไธยของพระมหากษัตริย์กรุงศรีอยุธยาอีกต่อไป สภาพแวดล้อมต่าง ๆ ในรัชกาลนี้ทำให้เห็นว่าพ่อค้าเอกชนจีนและพวกขุนนางพยายามขยายการค้าต่างประเทศของตนอย่างเป็นอิสระจากพระมหากษัตริย์

ระยะปลายอยุธยา กลุ่มขุนนางซึ่งขยายใหญ่ขึ้น และมีพลังอำนาจมากขึ้นนับแต่ช่วงหลังเสียกรุงครั้งที่ 1 นั้น อยู่ในฐานะที่จะทำการค้าได้มากขึ้น ผิดกับช่วงกลางอยุธยาซึ่งพลังอำนาจของขุนนางถูกควบคุมไว้ด้วยคุลโลบายทางการเมืองของพระมหากษัตริย์ที่ชาญฉลาดสองพระองค์ คือ สมเด็จพระเจ้าปราสาททอง (พ.ศ. 2173-2198) และสมเด็จพระนารายณ์ (พ.ศ. 2199-2231)¹¹ ปัญหาการเมืองภายในที่เต็มไปด้วย

¹ Sarasin Viraphol, "Tribute and Profit....," pp. 160-162.

² Ibid, p. 47.

³ Ibid, p. 93.

⁴ Ibid, p. 141.

⁵ "พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับพันจันทนุมาศ" ประชุมพงศาวดาร เล่ม 39, (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์คุรุสภา, 2512), หน้า 243.

⁶ Sarasin Viraphol, "Tribute and Profit....," pp. 92-96.

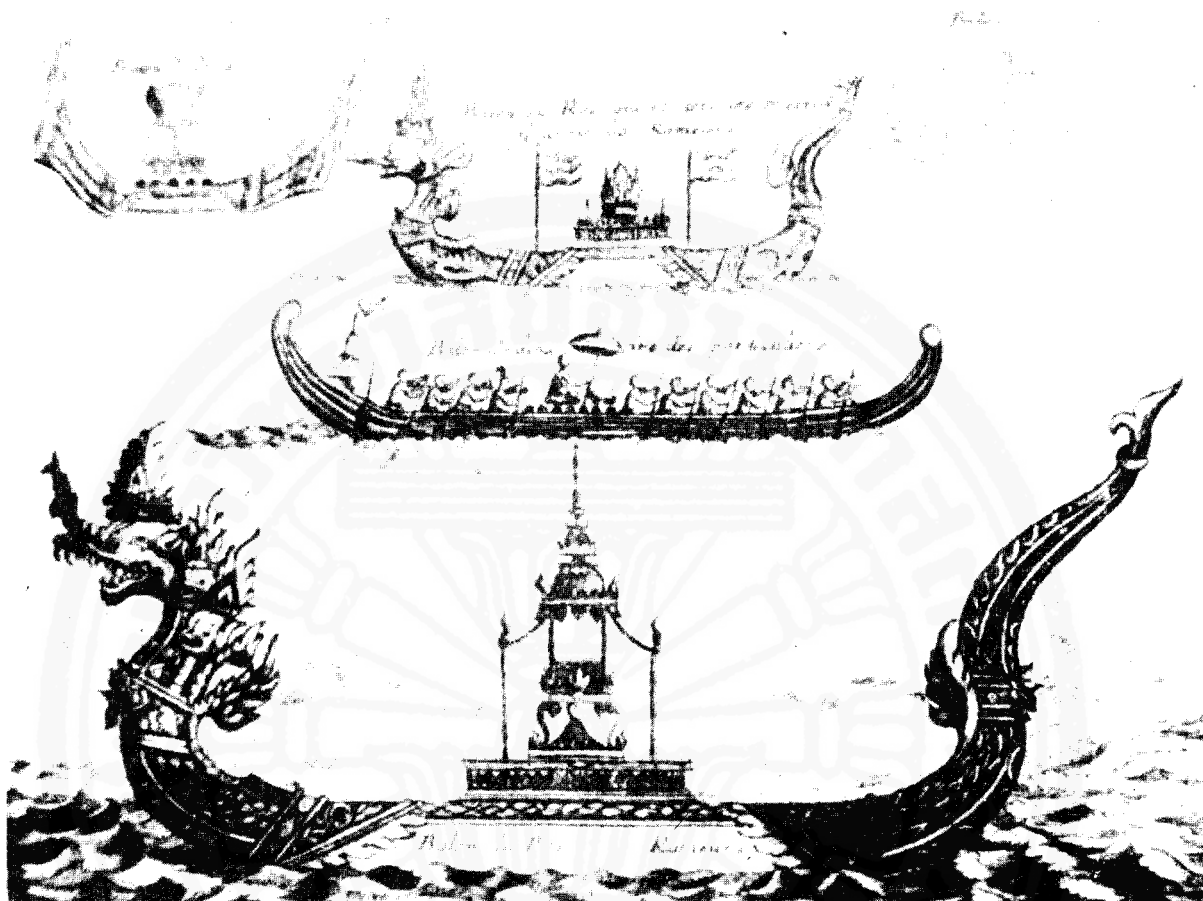
⁷ คณะกรรมการสืบค้นประวัติศาสตร์ไทยฯ "ความสัมพันธ์ทางการทูตระหว่างไทย-จีน..." หน้า 36-38.

⁸ "พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับพันจันทนุมาศ" หน้า 253-254.

⁹ คณะกรรมการสืบค้นประวัติศาสตร์ไทยฯ "ความสัมพันธ์ทางการทูตระหว่างไทย-จีน....," หน้า 37.

¹⁰ เรื่องเดียวกัน, หน้า 38.

¹¹ โปรดดู นิธิ เอียวศรีวงศ์ "การเมืองไทยสมัยพระนารายณ์".

เรือพระราชพิธีของอยุธยา ในสมัยคริสต์ศตวรรษที่ 17 จากหนังสือของบาทหลวง เดอ ชัวลี

ด้วยความขัดแย้งในปลายอยุธยา¹ ทำให้พระมหากษัตริย์ไม่อาจควบคุมการแสวงหาผลประโยชน์ของขุนนางได้มากนัก โดยเฉพาะพระมหากษัตริย์ที่เสด็จขึ้นครองราชย์โดยความช่วยเหลือและยินยอมของขุนนาง เช่น สมเด็จพระเจ้าบรมโกศ ย่อมจะต้องปล่อยให้ขุนนางมีส่วนร่วมในการหากำไรจากการค้าเป็นธรรมดา การที่สมุหกลาโหม สมุหนายก และเจ้าพระยาพระคลัง ได้อำนาจบังคับบัญชาหัวเมือง ก็ทำให้ขุนนางชั้นสูงสุดทั้งสามได้มีโอกาสคุมส่วยจากหัวเมือง คุมสินค้าที่ผลิตขึ้นในหัวเมือง ตลอดจนคุมตลาดในหัวเมืองโดยตรง โดยเฉพาะอย่างยิ่งสมุหกลาโหมและเจ้าพระยาพระคลังซึ่งได้บังคับบัญชาเมืองท่าชายทะเลย่อมมีโอกาสแสวงหาประโยชน์จากการค้าต่างประเทศได้มาก ในปลายพุทธศตวรรษที่ 23 เจ้าโหว่ในรัชสมัยสมเด็จพระเจ้าบรมโกศ เจ้าพระยาพระคลังได้อำนาจในการบังคับบัญชาหัวเมืองชายทะเลทั้งหมด² ยิ่งทำให้เจ้าพระยาพระคลังอยู่ในฐานะที่สามารถแสวงหาผลประโยชน์จากการค้าต่างประเทศอย่างเต็มที่ดังได้เห็นแล้วว่า เจ้าพระยาชำนาญบริรักษ์ขอรับพระราชทานทองแดงจากจักรพรรดิจีน

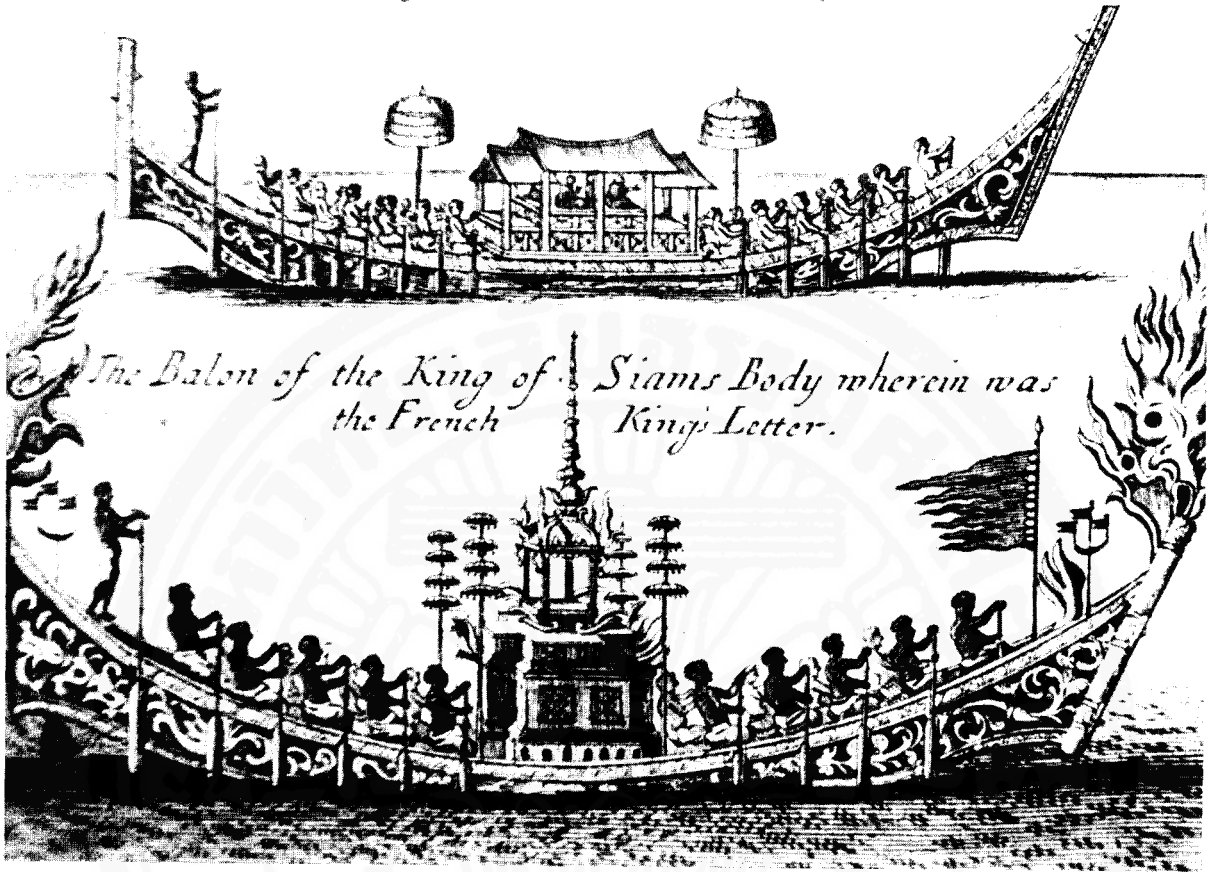
ด้วยตนเอง นอกจากอัครมหาเสนาบดีแล้ว ขุนนางข้าราชการระดับรอง ๆ ลงมาในกรมทั้งสามคงได้รับประโยชน์จากการขยายอำนาจของกรมออกไปยังหัวเมืองในตนเองด้วยกัน เพียงแต่มีส่วนลงมา โดยเฉพาะอย่างยิ่งขุนนางในกรมทำซึ่งปฏิบัติหน้าที่ราชการเกี่ยวข้องกับการค้าต่างประเทศโดยตรง ในการแต่งสำเภาลงไปค้าขายหรือไปถวายเครื่องราชบรรณาการแก่จักรพรรดิจีน พวกขุนนางในกรมทำและขุนนางระดับสูงอื่น ๆ ก็ได้รับระวางสินค้าให้ฝากสินค้าไปขายหรือซื้อกลับมาจำนวนหนึ่ง มากน้อยขึ้นอยู่กับตำแหน่งยศศักดิ์ของแต่ละคน³

¹ โปรดดูข้างหน้า.

² สมุหกลาโหมคงสูญเสียอำนาจในการบังคับบัญชาหัวเมืองภาคใต้ภายหลังปี 2270 เพราะมีกฎหมายลงศักราชตรงกับ พ.ศ. 2270 กล่าวถึงการใช้ตราพระราชสีห์ในหนังสือราชการที่มีไปถึงหัวเมืองภาคใต้ ดู "กฎ 36 ข้อ มาตรา 30" กฎหมายตราสามดวง, หน้า 579.

³ Sarasin Viraphol, "Tribute and Profit....," p. 22.

The Balcon of the Kings Envoys.

เรือพระราษีธิ์ของอยุธยา สมัยพระนารายณ์ จากหนังสือของลาลูแบร์ ค.ศ. 1693

หากปราศจากการเข้ามาของชาวจีนอพยพจำนวนมากในปลายอยุธยา ขุนนางอาจไม่สามารถขยายบทบาททางการค้าของตนได้ การเพิ่มจำนวนของชาวจีนทำให้ขุนนางมีช่องทางที่จะได้ประโยชน์จากการค้าอย่างไม่เคยปรากฏมาก่อน ขุนนางที่มีสำเนาส่วนตัวได้อาศัยชาวจีนช่วยดำเนินการ บางครั้งก็อาจเป็นหุ้นส่วนกันหรือพ่อค้าจีนอาจแบ่งปันผลประโยชน์แก่ขุนนางที่ช่วยอำนวยความสะดวกให้ พระราชกำหนดเก่า พ.ศ. 2292 สะท้อนว่าพ่อค้าจีนมักติดสินบนขุนนางหรือเจ้าต่างกรมเพื่อให้ช่วยเหลือในการต่าง ๆ¹ ขุนนางในกรมพระคลังมีความเกี่ยวข้องด้านการค้ากับพ่อค้าเอกชนจีนมากกว่ากรมอื่น ในรัชกาลสมเด็จพระเจ้าท้ายสระ เจ้าพระยาพระคลังให้ความอุดหนุนแก่พ่อค้าจีนมากจนกระทั่งการค้าในราชอาณาจักรอยุธยาตกอยู่ในมือของชาวจีน และทำให้พ่อค้าเอกชนชาติอื่น ๆ ไม่พอใจ²

กล่าวได้ว่าในปลายอยุธยาได้เกิดพัฒนาการของการค้าเอกชนขึ้น โดยที่พ่อค้าเอกชนจีนเพิ่มจำนวนมากขึ้น และบรรดาขุนนางก็ขยายบทบาททางการค้าของตน นับว่ากลุ่มผู้ประกอบการค้าขยายใหญ่ขึ้นมาก ด้วยเหตุนี้โครงสร้างและลักษณะของชนชั้นมูลนายจึงเปลี่ยนไป

ในด้านโครงสร้างของชนชั้นมูลนาย เห็นได้ชัดว่ากลุ่มมูลนายซึ่งได้ขยายตัวขึ้นจากระบบราชการแบบรวมศูนย์หลังสงครามเสียกรุงครั้งที่ 1 นั้น ได้ขยายใหญ่ขึ้นอีกโดยรวมเอาคหบดีชาวจีนเข้ามามากขึ้น นอกจากจะถูกดึงเข้าสู่ระบบราชการมากขึ้น³ แล้ว คหบดีชาวจีนยังกลายเป็นสมาชิกของชนชั้นมูลนายโดยวิธีอื่นเป็นต้นว่า ราชสำนักได้จัดที่ให้ได้เข้าเฝ้าร่วมกับเจ้านายและขุนนางในเวลาที่เสด็จออกว่าราชการ ดังปรากฏในคำให้การขุนหลวงหาวัดว่า “ทั้งเศรษฐีคหบดีทั้งปวงนั่งเฝ้าตามที”⁴ พ่อค้าจีนบางคนไม่เป็นข้าราชการ แต่มีความสัมพันธ์ใกล้ชิดกับมูลนายจนได้รับอภิสิทธิ์ทางการค้า เช่น เจ็สัวไช้อู เจ็สัวได้อู เจ็สัวชี เจ็สัวไซ่ บุตรชายของหลวงศิริสมบัติ เจ้าท่าเปิดระวางสำเนาในรัชกาลสมเด็จพระเจ้าท้ายสระได้รับอนุญาตจากทางราชการให้เป็นผู้ลำเลียงสินค้าสำคัญ เช่น

¹ “พระราชกำหนดเก่า มาตรา 42” กฎหมายตราสามดวง, หน้า 671.

² Sarasin Viraphol, “Tribute and Profit...,” p. 48.

³ Ibid., pp. 160-162.

⁴ “คำให้การชาวกรุงเก่า คำให้การขุนหลวงหาวัด...,” หน้า 378.

เรือพระราชพิธีของอยุธยา ในสมัยศรีสัตตวรรษที่ 17 จากหนังสือของบาทหลวงเดอ ชัวลี

พริกไทย ข้าว และเกลือ ตลอดจนขายผ้าอ่าวไทยเรื่อยลงไปทางใต้ และคนในตระกูลนี้มีบทบาทสำคัญทางเศรษฐกิจสืบมาจนถึงสมัยธนบุรี¹ นอกจากนี้ยังมีการสร้างทางสายสัมพันธ์ทางเครือญาติระหว่างขุนนางไทยกับคหบดีชาวจีนและคหบดีเชื้อสายอื่น ตัวอย่างที่ชัดเจนคือสายสัมพันธ์ระหว่างตระกูลขุนนางซึ่งเป็นบรรพบุรุษของราชวงศ์จักรีกับคหบดีจีนและมอญ ดังปรากฏว่าพระมารดาของพระภักดีในกรมสมเด็จพระศรีสุดารักษ์ อันเป็นน้องร่วมมารดาภิเษกของเจ้าพระยาชำนาญบริรักษ์ (อู่) ในรัชกาลสมเด็จพระเจ้าบรมโกศนั้นได้สมรสกับ

มหาเศรษฐีซึ่งเป็นผู้สืบเชื้อวงศ์ลงมาแต่มหาเสนาบดีเมืองปักกิ่ง² พระอัครสุนทรสาสน พระชนกของสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก อันเป็นบุตรของพระยาวรวงศาธิราช สมรสกับดาวเรือง ธิดาคหบดีชาวจีน บุตรและธิดาของพระอัครสุนทรสาสน คือนายทองด้วง ซึ่งต่อมาได้เป็นปฐมกษัตริย์แห่งราชวงศ์จักรี สมรสกับนาค บุตรีมหาเศรษฐีตำบลอำพา และพี่สาวชื่อแก้ว ซึ่งต่อมาได้รับสถาปนาเป็นสมเด็จพระศรีสุดารักษ์ สมรสกับนายพานิชใหญ่ที่ชาวกรุงเก่าเรียกว่าเศรษฐีถนนตาล ซึ่งสืบเชื้อสายมาแต่มหาเสนาบดีเมืองปักกิ่งนั้น³ สายสัมพันธ์ทางเครือญาติเช่นนี้ทำให้คนในตระกูลของคหบดีจีนทั้งหลายกลายเป็นสมาชิกของชนชั้นมูลนายไป

ในด้านลักษณะของชนชั้นมูลนาย เราได้เห็นแล้วว่าชนชั้นมูลนายในปลายอยุธยาประกอบไปด้วย “พ่อค้า” จำนวนมาก การค้าของมูลนายเหล่านี้แตกต่างจากการค้าในยุคก่อนหน้า กล่าวคือ นอกจากปริมาณของการค้าจะเพิ่มสูงขึ้นแล้ว ลักษณะของการค้ายังเปลี่ยนไป จากการค้าในระบบผูกขาดเปลี่ยนไปเป็นการค้าที่ “เสรี” ขึ้น เพราะเริ่มมีพัฒนาการของการค้าเอกชน สินค้าออกที่เคยได้มาจากส่วยหรือจากแรงงานเกณฑ์เป็นส่วนใหญ่ก็ต้องอาศัยการซื้อหาามากขึ้น ด้วยเหตุ

¹ โปรดดู สิริลักษณ์ คัคคีเกรียงไกร ต้นกำเนิดของชนชั้นนายทุนในประเทศไทย (พ.ศ. 2398-2453) วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2522 หน้า 43-44.

² ม.ล. ประมูลมาศ อิศรางกูร, พระประวัติต้นราชสกุลวงศ์ที่สืบตงจากสมเด็จพระเจ้าฟ้า กรมพระศรีสุดารักษ์ พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ นายจิตติ อิศรางกูร ณ อยุธยา (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มิตรไทย, 2519), หน้า 2.

³ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, “ประณมวงศ” ประชุมพระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ 4 และนิพนธ์ของพระอมรวิจิตร (เกิด) พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพพระธรรมดิลก (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์พุทธอุปถัมภ์การพิมพ์, 2516), หน้า 10, 24.

นี้พวกมุลนายจึงต้องวางแผนการค้าอย่างเป็นระบบมากขึ้น ต้องมีการตัดสินใจที่ประกอบด้วยเหตุผลเชิงประจักษ์มากขึ้น สิ่งเหล่านี้มีผลให้มุลนายเริ่มเปลี่ยนตัวเองไปเป็น “กระฎุมพี”¹ อย่างไรก็ตาม นอกจากพ่อค้าเอกชนจีนแล้ว ชนชั้นมุลนายทั่วไปยังมีลักษณะที่เป็น “กระฎุมพี” ไม่เด่นชัดนัก มุลเหตุสำคัญก็คือ มุลนายเหล่านี้มิได้จัดการหรือดำเนินการค้าด้วยตนเอง แต่อาศัยชาวจีนดำเนินการแทน ในการค้ากับจีนซึ่งเป็นประเทศคู่ค้าที่สำคัญที่สุดก็มีลักษณะเป็นการค้าในระบบศักดินา กล่าวคือ ทั้งมหากษัตริย์ ขุนนาง และพ่อค้าเอกชนจีน อาศัยวิธีแฝงตัวทำการค้าอยู่ในระบบบรรณาการเป็นส่วนใหญ่ ทั้งนี้ก็เพราะเรือสินค้าที่มากับคณะทูตได้รับการยกเว้นภาษี จนกระทั่งปลายรัชกาลสมเด็จพระเจ้าบรมโกศ จึงมีร่องรอยว่าขุนนางและพ่อค้าจีนดำเนินการค้าอย่างเป็นอิสระมากขึ้น กระนั้นก็ตามอภิสิทธิ์ทางการทูตแบบบรรณาการก็ยังให้ประโยชน์แก่การค้ามากกว่า การค้าในระบบบรรณาการจึงเป็นส่วนใหญ่ของการค้าระหว่างไทยกับจีนสืบมาจนถึงต้นรัตนโกสินทร์² นอกจากนี้แม้ว่าขุนนางที่ค้าขายจะต้องจัดซื้อสินค้าเพิ่มขึ้น แต่สินค้าส่วนใหญ่ยังคงมาจากส่วยหรือแรงงานเกณฑ์อยู่นั่นเอง³

กล่าวโดยสรุป ในปลายอยุธยากลุ่มมุลนายขยายใหญ่ขึ้น และสมาชิกของชนชั้นมุลนายเริ่มมีลักษณะของ “กระฎุมพี” แล้ว แม้จะยังเดือนกลางอยู่มาก มุลนายเหล่านี้ให้ความสำคัญแก่ทรัพย์สินศฤงคารมากขึ้น และการเห็นความสำคัญของการค้ามากขึ้น ได้เห็นความเคลื่อนไหวที่คลั่งกัมมชีวิตชีวาของการผลิตและการค้าในชีวิตประจำวัน⁴ ตลอดจนมีโอกาสแสพย์สิ่งของฟุ่มเฟือยที่มาจากต่างประเทศมากขึ้น ก็ทำให้ “โลก” ของมุลนายเปลี่ยนไปด้วย หลักฐานซึ่งสะท้อนโลกทรรศน์ที่เปลี่ยนไปของมุลนายอย่างชัดเจนก็คือ วรรณกรรมที่มุลนายสร้างสรรค์ขึ้นในปลายอยุธยา ความสัมพันธ์ทางการค้าทำให้มุลนายและไพร่ใกล้ชิดกันขึ้นลักษณะที่เสมอภาคมากขึ้น รูปแบบฉันทลักษณ์ที่ง่าย ๆ ของไพร่ เช่น กลอน จึงเริ่มมีเสน่ห์แก่มุลนาย การค้าที่มีลักษณะเป็น “ธุรกิจ” มากขึ้น ทำให้ความ

คิดของมุลนายผูกพันอยู่กับความจริงตามประสบการณ์มากขึ้น แม้ลักษณะที่เป็นพิธีกรรมจะยังคงครอบงำวรรณกรรมส่วนใหญ่ แต่ก็เริ่มเกิดวรรณกรรมที่ไม่เกี่ยวกับพิธีกรรมและศาสนาขึ้น ความบันเทิงในรูปต่าง ๆ เป็นที่ต้องการมากขึ้น ในทำนองเดียวกันกับที่สิ่งของฟุ่มเฟือยเป็นที่ต้องการมากขึ้นในชีวิตประจำวัน จึงเริ่มเกิดวรรณกรรมเพื่อการอ่านตลอดจนวรรณกรรมที่มีนิยายขึ้นมา⁵ ลักษณะที่เปลี่ยนไปของมุลนายมีส่วนสำคัญในการกำหนดสภาพของสังคมในปลายอยุธยา ดังจะได้กล่าวละเอียดข้างหน้า

การขยายตัวของการค้าและผลกระทบ ต่อชนชั้นไพร่

ก่อนจะถึงกลางพุทธศตวรรษที่ 23 การขยายตัวของการค้ามิได้มีผลให้สถานะทางเศรษฐกิจ-สังคมของไพร่เปลี่ยนแปลงไปมากนัก ทั้งนี้เพราะบทบาททางการค้าที่เด่นชัดของกรุงศรีอยุธยาในระบายนั้นคือการเป็นพ่อค้าคนกลางส่งทอดสินค้าจากจีนและญี่ปุ่นให้แก่พ่อค้าและเมืองท่าอื่น ๆ⁶ ส่วนสินค้าพื้นเมืองที่ส่งออกก็ได้แก่ของป่าอันเป็นสินค้าที่ไม่ผ่านการปรุงแต่ง และส่วนใหญ่มาจากการส่งส่วยของไพร่⁷ มิใช่เป็นสิ่งที่ไพร่ผลิตขึ้นเพื่อขาย นอกจากนั้นระบบผูกขาดการค้าที่แน่นแฟ้นก็มีผลให้การค้าจำกัดอยู่ในวงแคบ ตามปรกติการะในการเข้าเฝ้าบรรณาการและการถูกห้ามมิให้เคลื่อนย้ายไปต่างถิ่นโดยมิได้รับอนุญาต ก็ทำให้โอกาสที่ไพร่จะค้าขายมีน้อยอยู่แล้ว เมื่อมีการผูกขาดสินค้าสูงขึ้นก็ยิ่งตัดโอกาสที่ไพร่จะค้าขายให้น้อยลงอีก สิ่งของที่ไพร่บริโภคในชีวิตประจำวันก็เป็นสิ่งที่ผลิตขึ้นเองในครัวเรือน ไม่ได้ซื้อหามา อย่างไรก็ตาม นับแต่กลางพุทธศตวรรษที่ 22 ไพร่ซึ่งถูกกวาดต้อนมาอยู่รวมกันหนาแน่นในแถบลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาดอนล่างก็ได้เริ่มได้รับผลกระทบจากการขยายตัวของการค้าบ้างแล้ว เพราะเริ่มมีการขายข้าวออกต่างประเทศ ถึงต้นพุทธศตวรรษที่ 23 ข้าวเป็นสินค้าออกที่สำคัญมากขึ้น โดยขายให้แก่ บัตตาวี มะละกา พอร์โมซา เขมร ญวน มะนิลา จีน ญี่ปุ่น⁸ เข้าใจว่า

¹ หมายถึงการที่มุลนายจำนวนหนึ่งได้เริ่มเปลี่ยนฐานทางเศรษฐกิจของตนจากที่เคยอาศัยการครอบครองที่ดินและการเกณฑ์แรงงานหรือส่วยจากไพร่เป็นหลักไปสู่การประกอบการค้ามากขึ้น ซึ่งมีผลให้บุคคลสภาพ วิถีคิด และพฤติกรรมทางสังคมของมุลนายเปลี่ยนไป.

² Sarasin Viraphol, "Tribute and Profit....," pp. 142-154.

³ นิธิ เอียวศรีวงศ์, วัฒนธรรมกระฎุมพีกับวรรณกรรมต้นรัตนโกสินทร์ (กรุงเทพมหานคร : สถาบันไทยคดีศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2525), หน้า 65-68. ได้วิเคราะห์ถึง "พ่อค้าในระบบศักดินาต้นรัตนโกสินทร์" ซึ่งให้ภาพสะท้อนของ "พ่อค้า" ในปลายอยุธยาได้มาก.

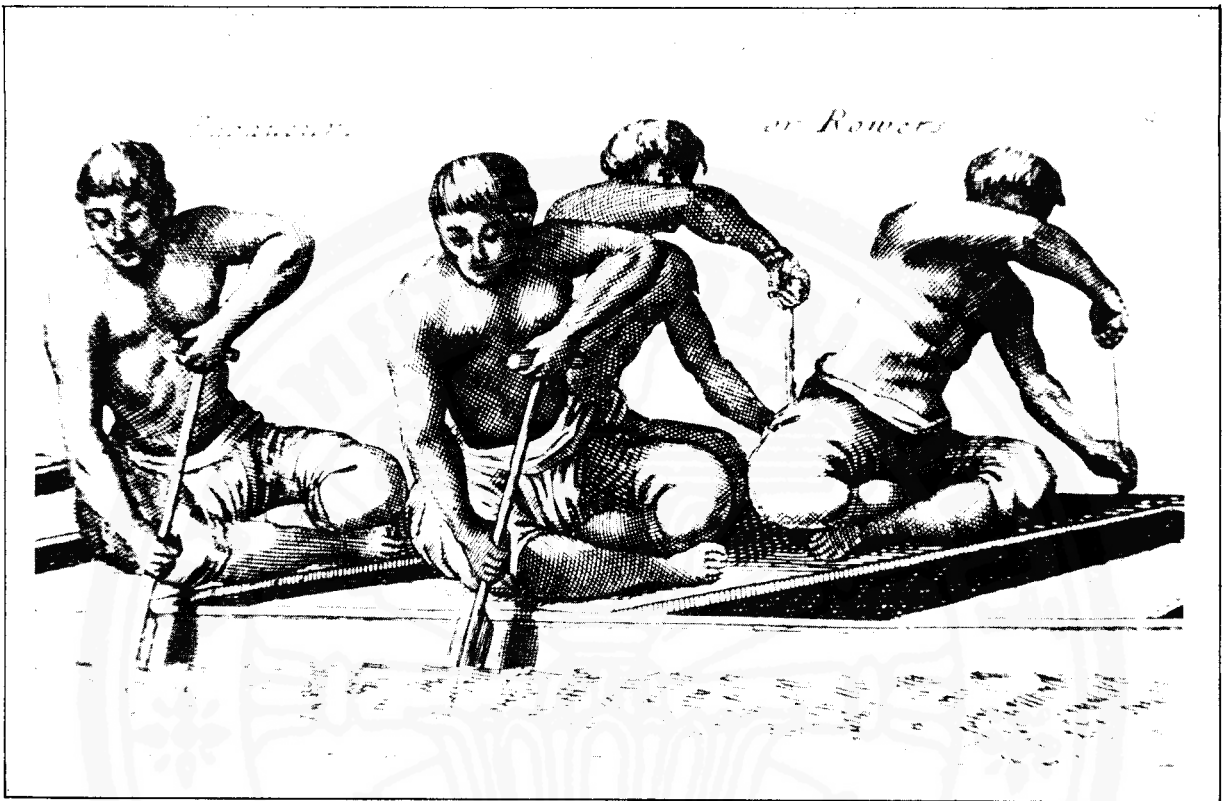
⁴ บ้านของขุนนางชั้นสูงบางคนอยู่ติดกับตลาด เช่น บ้านของเจ้าพระยาจักรี ดู "คำให้การขุนหลวงวัดประดู่ทรงธรรม" แฉลงงานประวัติศาสตร์ เอกสารโบราณคดี 3 : 1 (1 มกราคม 2512) : 56.

⁵ โปรดดู นิธิ เอียวศรีวงศ์, "วัฒนธรรมกระฎุมพีกับวรรณกรรมต้นรัตนโกสินทร์," หน้า 6-8.

⁶ Sarasin Viraphol, "Tribute and Profit....," p. 9.

⁷ อังสุณี อุดมพาณิชย์, "การค้ากับต่างประเทศของอยุธยาในศตวรรษที่ 17" วารสารมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ 10 : 1 (เมษายน - มิถุนายน 2523) : 67.

⁸ อังสุณี อุดมพาณิชย์, "การค้ากับต่างประเทศของอยุธยา....," หน้า 76-79.

ไพร่ฝีพายในอยุธยา จากหนังสือของ ลาตูแบร์ ค.ศ. 1693

ทางข้าวที่พระคลังสินค้ารวบรวมจากอากรค่านาคงไม่เพียงพอแก่ความต้องการของตลาดต่างประเทศ ไพร่ในแถบลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาตอนล่างจึงมีโอกาปลูกข้าวเพื่อขาย หน้านั้นข้าวมีใช้สินค้าต้องห้าม เว้นแต่ในปีที่เกิดสงครามหรือการทํานาไม่ได้ผล¹ นอกจากจะขายข้าวแล้ว การค้าที่ขยายตัวคงเปิดโอกาสให้ไพร่ได้ขายสินค้าอื่น ๆ ด้วย แม้แต่ผลผลิตที่เป็นสินค้าต้องห้าม ไพร่ก็มักจะขายให้พระคลังสินค้าได้มากขึ้น

ผลปรากฏว่าไพร่จำนวนหนึ่งได้กลายเป็น “คนมั่งมี” ในสังคมไทยอย่างน้อยก็ตั้งแต่รัชกาลสมเด็จพระนารายณ์ดั่งที่ซิมอง เดอ ลาตูแบร์ กล่าวถึง “ไพร่มั่งมี” ซึ่งสามารถเสียเงินแทนการเข้าเฝ้ารับราชการว่า “การเข้าเฝ้ารับราชการอย่างว่านี้เปลี่ยนเป็นให้ส่งส่วยข้าวเข้าหลวงแทนก็มี หรือไม่ก็ส่งส่วยไม้ฝาง...หรือ ไม่ก็ชำระเป็นเงินสดและการชำระเป็นเงินสดนี้แลคนมั่งมีได้รับกายกเว้นจากการเกณฑ์เป็นเลกเข้าเดือนนอกเดือน”² นับว่า “ไพร่มั่งมี” นี้ได้กลายเป็นคนกลุ่มใหม่ในสังคม มีสถานะทางสังคมดีขึ้นเนื่องจากมีเงิน กล่าวได้ว่าเป็นกลุ่มคนที่อยู่กึ่งกลางระหว่างไพร่กับมูลนาย โดยมีเงินตราเป็นตัวกำหนดสถานภาพทางสังคม

เมื่อถึงปลายอยุธยา “ไพร่มั่งมี” น่าจะเพิ่มจำนวนมากขึ้นเพราะการผลิตเพื่อขายและการค้าขายตัว ในด้านการค้าต่างประเทศ ข้าวกลายเป็นสินค้าออกที่สำคัญที่สุดในระยะนี้ โดยส่งไปยังจีนไม่น้อยกว่าปีละ 65,000 หาบ บางปีก็ส่งไปหลายแสนหาบ และบางปีอาจถึง 1 ล้าน 5 แสนหาบ³ การขยายตัวของการค้าข้าวในปลายอยุธยานี้ทำให้ไพร่ปลูกข้าวเพื่อขาย ดังปรากฏว่ามีเรือบรรทุกข้าวสารข้าวเปลือกจากหัวเมืองมาจอดขายอยู่ ณ กรุงศรีอยุธยาเป็นอันมาก⁴ พระราชกำหนดเก่าใน พ.ศ. 2291 ก็กล่าวว่า ไพร่หลวงกันสร้างทำนาขึ้นใหม่มาก⁵

¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 70-71.

² ซิมอง เดอ ลาตูแบร์ , จดหมายเหตุลาตูแบร์ฉบับสมบูรณ์, 1 : 344.

³ Sarasin Viraphol, “Tribute and Profit...,” p. 90.

65,000 หาบ = 39,312 ตัน, 1 ล้าน 5 แสนหาบ = 907,200 ตัน.

⁴ “คำให้การขุนหลวงวัดประดู่ทรงธรรม” แฉลงงานประวัติศาสตร์เอกสารโบราณ คดี 3 : 1 (1 มกราคม 2512) : 57.

⁵ “พระราชกำหนดเก่ามาตรา 44” กฎหมายตราสามดวง, หน้า 672-673.

นอกจากจะขายข้าวแล้ว การขายตัวของการค้าในปลายอยุธยา ยังทำให้ไพร่มีโอกาสขายสินค้าอย่างอื่นด้วย ภาพของ “ย่านสินค้า” และ “ตลาด” ที่ปรากฏในคำให้การขุนหลวงวัดประดู่ทรงธรรม สะท้อนให้เห็นว่าการผลิตสินค้าหลากหลายชนิดเพื่อขาย การขายแรงงานทั้งแรงงานมีฝีมือและแรงงานไร้ฝีมือก็กระจายตัวในปลายอยุธยา เพราะในระบายนี้อมีการเสียเงินและการส่งส่วยแทนการเข้าเวรกันมาก¹ ทำให้เกิดมีไพร่ที่เป็นแรงงานไร้ฝีมือมารับจ้างทำราชการแทน พระราชกำหนดเก่า พ.ศ. 2291 สะท้อนว่าไพร่ที่เป็นแรงงานรับจ้างคงจะมีรายได้ราวปีละ 4 ตำลึง 2 บาท ถึง 7 ตำลึง² “คำให้การขุนหลวงวัดประดู่ทรงธรรม” กล่าวถึงการรับจ้างสร้างบ้านเรือนและตึกที่เป็นห้างค้าขายของพ่อค้าจีนและฝรั่ง³ และพระราชกำหนดเก่า พ.ศ. 2270 แสดงให้เห็นว่าในหัวเมืองก็มีการ “จ้าง” อยู่เป็นประจำ ดังมีความว่า “ถ้าจะทำเรือนบุตรภรรยาญาติพี่น้อง เจ้าเมืองมากกว่าหย่างทำเนียม ให้เจ้าเมืองชาวโคแกลเวียนตัดไม้แลให้ค่าจ้างตามราษฎรเคยจ้าง”⁴ แรงงานรับจ้างอีกประเภทหนึ่งที่มีรายได้สูงกว่าแรงงานรับจ้างอย่างอื่นคือ ช่างฝีมือทางประณีตศิลป์ในการสร้างบานประตูมุกพระอุโบสถวัดบรมพุทธาราม พระนครศรีอยุธยา ใน พ.ศ. 2295 สมเด็จพระเจ้าบรมโกศทรงจ้างช่างถึง 200 คน ใช้เวลา 8 เดือนเศษ พระราชทานบำเหน็จแก่ช่างเป็นเงิน 30 ชั่งต่อบาน ใน พ.ศ. 2298 โปรดฯ ให้ช่าง 185 คนสร้างบานประตูมุกวัดพระพุทธไสยาสน์วัดป่าโมก ใช้เวลา 2 เดือนเศษ พระราชทานบำเหน็จเป็นเงิน 25 ชั่งต่อบาน และ พ.ศ. 2299 โปรดฯ ให้สร้างบานประตูมุกพระวิหารพระชินราช พิษณุโลก ใช้เวลา 5 เดือนเศษ พระราชทานบำเหน็จเป็นเงิน 26 ชั่งต่อบาน⁵ ช่างเหล่านี้แม้จะเป็นไพร่แต่ก็มีโอกาสครอบครองเงินตรา และการจ้างไพร่ด้วยเงินตราเช่นนี้ก็สะท้อนให้เห็นการขยายตัวของเศรษฐกิจเงินตราในปลายอยุธยาด้วย

เมื่อไพร่ได้ขายสินค้าและขายแรงงาน ทำให้สามารถบริโภคสินค้าที่ขายกันในท้องตลาด ทั้งที่ผลิตภายในราชอาณาจักรและที่มาจากต่างประเทศ พ่อค้าฮอลันดาระายงานว่า ผ้าชนิดต่าง ๆ กระบอก กะทะเหล็ก เครื่องเคลือบคุณภาพต่ำ ๆ ขายได้ดีมาก⁶ จนถึงในระยะใกล้เสียกรุง อังกฤษก็ยังบรรทุกผ้าสุริตจำนวนมากมาจำหน่าย⁷

ในช่วงปลายอยุธยา ขอบข่ายชีวิตของไพร่จึงกว้างกว่าเดิมมาก โดยเฉพาะไพร่ในแถบกรุงศรีอยุธยาในลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาตอนล่างและในเมืองท่าต่าง ๆ ไพร่ส่วนหนึ่งประสบความสำเร็จในระบบเศรษฐกิจที่กำลังขยายตัว กลายเป็น “คนมีเงิน” อย่างไรก็ตาม ถึง “ไพร่มีเงิน” จะเพิ่มจำนวนขึ้นแต่ก็ยังคงเป็นส่วนน้อยของไพร่ทั้งหมด ไพร่ส่วนใหญ่ยังคงมีชีวิตที่ลำบากมาก ดังที่กฎหมายในรัชกาลสมเด็จพระเจ้าบรมโกศ พ.ศ. 2291 กล่าวว่า ...ไพร่ท้อหนู่เข้าเดือนรับราชการทุกวันนี้ได้ความยากนัก...ถ้ามิได้ทำราชการ...ต้องเสียเงินค่าจ้างแต่ละปีเป็นเงินสี่ตำลึงสองบาทบ้าง หกตำลึงบ้าง มากกว่าค่าส่วยทั้งปวงถึงสองส่วนสามส่วนสี่ส่วน แลหมีได้ถือตราคุ้มหามัน ครั้นออกเดือนไปจะได้ทำกินเป็นกำลังราชการ ฝ่ายข้างกรมการแลแขวงนายอำเภอเกาะเขาไปใช้ราชการเบ็ดเสร็จตามวิาชาการนั้นอยู่เนื่อง ๆ อีกเล่า เพราะเหตุฉะนี้ไพร่ท้อหนู่ตั้งตัวรับราชการอยู่มิได้...⁸

นอกจากพันธะของระบบไพร่เช่นนี้แล้ว ไพร่ยังประสบปัญหาต่าง ๆ อีกมากในสังคมที่กำลังเปลี่ยนแปลงในปลายอยุธยา ปัญหาของไพร่จะกลายเป็นส่วนหนึ่งของปัญหาทั้งหลายทั้งปวงที่ทำให้สังคมปั่นป่วน

สภาพของสังคมในระยะปลายอยุธยา

เมื่อการผลิตและการแลกเปลี่ยนสินค้าได้ขยายตัวจนเกิดความเปลี่ยนแปลงในโครงสร้างชนชั้น การจัดระเบียบสังคมให้สอดคล้องกับสภาพสังคมที่เปลี่ยนไปย่อมเป็นสิ่งจำเป็น แต่ปรากฏว่าชนชั้นนำในปลายอยุธยาไม่สามารถจัดระเบียบและควบคุมสังคมอย่างมีประสิทธิภาพ ความขัดแย้งจึงปรากฏชัดทั้งภายในชนชั้นมูลนายและระหว่างชนชั้นมูลนายกับชนชั้นไพร่ เพราะต่างก็ไม่ยอมรับระเบียบความสัมพันธ์ตามลำดับชั้นในระบบศักดินาแบบเดิม ทำให้สังคมในปลายอยุธยามีความปั่นป่วนวุ่นวายอย่างมาก

ความขัดแย้งภายในชนชั้นมูลนาย

เมื่อกลุ่มมูลนายขยายใหญ่ในขณะที่ผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจขยายตัวนั้น เราจะพบว่าความขัดแย้งเกี่ยวกับผลประโยชน์ภายในชนชั้นมูลนายสูงขึ้นมาก

¹ “พระราชกำหนดเก่ามาตรา 48” กฎหมายตราสามดวง, หน้า 679-680.

² “พระราชกำหนดเก่ามาตรา 48” กฎหมายตราสามดวง, หน้า 680.

³ “คำให้การขุนหลวงวัดประดู่ทรงธรรม” แดงลงพิมพ์วัดศาลาเตี้ยเอกสารโบราณ คค 3 : 1 (1 มกราคม 2512) : 55-56.

⁴ “พระราชกำหนดเก่ามาตรา 23” กฎหมายตราสามดวง, หน้า 638.

⁵ ประชุมจดหมายเหตุสมัยอยุธยา ภาค 1 พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ พันเอก พระยาตรีวิสารวาจา (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์สำนักทำเนียบนายกรัฐมนตรี, 2511), หน้า 57, 74, 76.

⁶ อังสุณี อุดมพาณิชย์, “การค้ากับต่างประเทศของอยุธยา...” หน้า 88.

⁷ พระราชพงศาวดารฉบับพันจันทนุมาศ ประชุมพงศาวดาร เล่ม 39, หน้า 289.

⁸ “พระราชกำหนดเก่า มาตรา 48” กฎหมายตราสามดวง, หน้า 679-680.

กฎหมายสมัยปลายอยุธยาสะท้อนให้เห็นอย่างชัดเจนว่ามุลนายทั้งหลายไม่ว่าจะเป็นเจ้านาย ขุนนาง หรือคนจีน ต่างพยายามขยายอิทธิพลและเพิ่มพูนผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจของตนจนเกินขอบเขตที่พระมหากษัตริย์จะทรงยอมรับได้ เรื่องที่เด่นชัดมากคือ การแย่งชิงไพร่ เพราะไพร่ยังคงเป็นที่มาสำคัญของโคกทรัพย์ทางเศรษฐกิจ พวกมุลนายระดับต่าง ๆ พยายามดึงเอาไพร่หลวงไปเป็นไพร่สมหรือนำไพร่หลวงมาใช้งานส่วนตัว ความขัดแย้งเรื่องการจัดสรรอำนาจในการควบคุมกำลังคนคงรุนแรงมาก จึงปรากฏว่า พระมหากษัตริย์

ทรงตราพระราชกำหนดบทพระไอยการหลายฉบับเพื่อย้ำเตือนมิให้บรรดามุลนายละเมิดกฎเกณฑ์ของระบบไพร่¹ พระไอยการบานแผนกซึ่งเป็นกฎหมายเกี่ยวกับการแบ่งปันหมู่ไพร่ก็ล้วนแต่ตราขึ้นในปลายอยุธยา คือในระหว่าง พ.ศ. 2233-2276 ทั้งสิ้น² นอกจากจะเบียดบังไพร่แล้ว มุลนายบางคนถึงกับนำนักโทษมาใช้งาน ดังปรากฏในพระราชกำหนดเก่า พ.ศ. 2286 ว่า มีการลักลอบเอานักโทษมาทำไร่นาและเลี้ยงสัตว์พาหนะ³ แม้แต่พระมหากษัตริย์ในรัชกาลสมเด็จพระเจ้าท้ายสระ ซึ่งต่อมาคือสมเด็จพระเจ้าบรมโกศ ก็ทรงลงโทษกรมหมื่นราชสิทธิกรรม ซึ่งมีโทษถึงขึ้นกบฏให้ “ไปกระทำการต่อสำเภา” แทนที่จะประหารเจ็ดชั่วโคตรตามบทพระไอยการ⁴

การขยายผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจจนเกินขอบเขตของมุลนาย ทั้งเจ้านาย ขุนนาง และคนจีน ปรากฏชัดยิ่งขึ้นในรัชกาลสมเด็จพระเจ้าบรมโกศ พระราชกำหนดเก่า พ.ศ. 2283 กล่าวถึงการกินสินบนในหมู่มุลนายทุกระดับ รวมทั้งสมุหนายก สมุหกลาโหม ตลอดจนเจ้านาย มีการซื้อตำแหน่งราชการกันอย่างกว้างขวางทั้งในราชธานีและหัวเมือง เมื่อได้ตำแหน่งแล้วก็ “เบียดเบียนอะนาปะชารานฎรข่มเหงฉ้อประบัด เอาพัศตูของเงินมาใช้ค่าสินบนแลเลี้ยงบุตรภรรยา”⁵ พระราชกำหนดเก่า พ.ศ. 2286 กล่าวว่า “เจ้ากระทรวงความทุกวันนี้เอาอามิสละความไว้ ลูกความล้มตายหนีหาย ความสาบสูญไป พันอายุความ ผู้กระทำผิดในแผ่นดินก็มีได้ตัว แลพิณซึ่งจะเป็นหลวงก็สูญไปด้วย”⁶ พระราชกำหนดเก่า พ.ศ. 2299 สะท้อนว่า พระมหากษัตริย์ทรงใช้มาตรการที่รุนแรงพอสมควรในกรณีที่มีมุลนายแสวงหาผลประโยชน์จนเกินขอบเขตที่พระองค์จะทรงยินยอมได้ ทรงลงพระราชอาญา “เจียนและริบราชบาทเอาบุตรภรรยาเป็นโทษ” แก่เจียนอะบันเต็ก ผู้เป็นขุนวิเสดวานิช ซึ่งได้ “คิดอ่านฟื่องให้กราบทูลพระกรุณาจะให้ยกผู้ทำภาสรีเสมอปีละ 290 ชั่ง” แก่ขุนหมื่นรุทธอักษรซึ่ง

...ฟื่องให้กราบทูลพระกรุณาจะขอตั้งบ่อนเบี้ยณะแขวงเมืองราชบุรี เมืองสมุทรสงคราม เมืองสมุทรปราการ ซึ่งเป็นเมืองใกล้สวนบางช้างที่เป็นอาภรณ์สวนขึ้น พระคลังหลวงเป็นอันมาก มักถูกรับสั่งห้ามอยู่แต่ก่อนมิให้ตั้งบ่อนเล่นเบี้ยมาประมูลเงินขึ้นเสมอปีละ 370 ชั่ง...

และแก่นายเมืองซึ่ง “ฟื่องให้กราบทูลพระกรุณาจะเรียกภาสรีคืนแก่ผู้ซื้อขายฟืนเสมอปีละชั่ง...เป็นเงิน 411 ชั่ง” ทรงเตือนในตอนท้ายว่า

¹ ตัวอย่างเช่น พระราชกำหนดเก่ามาตรา 22 พ.ศ. 2266, พระราชกำหนดเก่ามาตรา 23 พ.ศ. 2270 และพระราชกำหนดเก่ามาตรา 48 พ.ศ. 2291 เป็นต้น โปรดดู กฎหมายตราสามดวง, หน้า 637-638, 681.

² ดู “พระไอยการบานแผนก” กฎหมายตราสามดวง, หน้า 179-191.

³ “พระราชกำหนดเก่า มาตรา 11” กฎหมายตราสามดวง, หน้า 613.

⁴ พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับสมเด็จพระพนรัตน์, หน้า 608.

⁵ “พระราชกำหนดเก่า มาตรา 50” กฎหมายตราสามดวง, หน้า 683-690.

⁶ “พระราชกำหนดเก่า มาตรา 46” กฎหมายตราสามดวง, หน้า 674.

...ถ้าแต่ผู้ใดประมุขพระราชทรัพย์ขึ้นพระคลังหลวง...ถ้าแลเห็นว่าผิดอย่างทำเนียบไป...ก็ให้ลูกขุน ณ ศาลว่ากล่าวตักสินเสีย อย่าให้รับประมุขนั้นเลย แลซึ่งผู้มีชื่อจะให้เอาเนื้อความไปฟ้องให้กราบทูลเจ้าตำกรมฝ่ายหน้าฝ่ายหลัง สมเด็จพระเจ้าลูกเธอหลานเธอแลพระเจ้าลูกเธอหลานเธอแลเจ้าวฝ่ายใน แลข้าทูลอองทุลีพระบาทข้างหน้าข้างใน ให้กราบทูลพระกรุณานั้น ให้ห้ามเสียเป็นอันขาดทีเดียว...¹

สมเด็จพระเจ้าบรมโกศทรงพยายามอย่างยิ่งที่จะควบคุมการขยายอิทธิพลและผลประโยชน์ของบรรดาเจ้านาย ใน พ.ศ. 2283 ทรงตราพระราชกำหนดหลายฉบับเพื่อห้ามเจ้านายยุ่งเกี่ยวกับการพิจารณาคดีความและพิจารณาช่วยอากรในหัวเมือง, ห้ามเจ้านายมีหมายรับสั่งขัดขวางเหนือพระราชโองการ, ห้ามข้าเจ้าตำกรมถือหนังสือปิดตราในกรมออกไปหัวเมือง กรรโชกเอาพัสดูเงินทอง, ห้ามเจ้ากรมปลัดกรมนายเวร ปลัดเวรเจ้าเฝ้าเจ้านาย² นอกจากนี้ยังมีพระราชกำหนดอีกหลายฉบับห้ามข้าทูลอองเจ้านายต่างกรมรับฟ้องอนาประชาราษฎรที่มีได้ขึ้นต่อกรมของเจ้านายพระองค์นั้น³ การออกกฎหมายซ้ำแล้วซ้ำอีกในเรื่องเหล่านี้แสดงว่าปัญหาดังกล่าวนี้น่ามีความรุนแรง ดำรงอยู่อย่างต่อเนื่อง และการแก้ปัญหาไม่ได้ผล

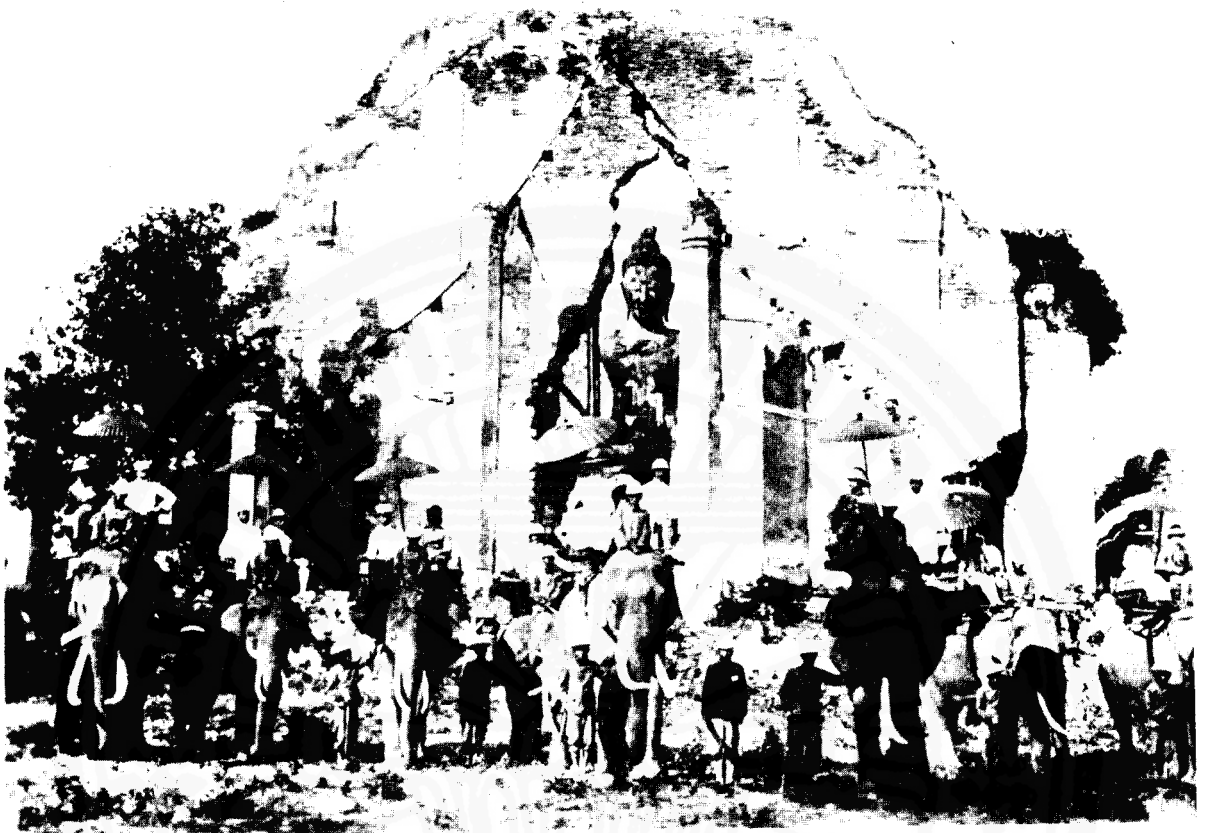
การกินสินบนก็ชุกชุมขึ้นตั้งแต่รัชกาลสมเด็จพระเจ้าท้ายสระเป็นต้นมา ดังที่พระราชกำหนดเก่าจำนวนมากระบุไว้ พระราชกำหนด พ.ศ. 2283 ถึงกับระบุชัดเจนว่า สมุหนายก และเจ้านายข้างในกินสินบนครั้งละ 10 ตำลึง ถึง 2 ชั่ง เพื่อเข้าข้างโจทก์หรือจำเลย⁴ จดหมายของชาวฝรั่งเศสซึ่งเขียน ณ กรุงศรีอยุธยาเมื่อวันที่ 15 ธันวาคม 2305 กล่าวว่า

...ในบัดนี้เจ้านายผู้หญิงทุกองค์ก็มีอำนาจเท่ากับพระเจ้าแผ่นดิน และข้าราชการก็ต้องเปลี่ยนกันอยู่เสมอ แต่ก่อน ๆ มาผู้ที่มีความผิด

ฐานเป็นกบฏฆ่าคนตาย และเอาไฟเผาบ้านเรือนต่อหน้าพระราชาญาติประหารชีวิต แต่มาบัดนี้ความโลภของเจ้านายผู้หญิงได้เปลี่ยนแปลงโทษความผิดชนิดนี้เพียงแต่ริบทรัพย์ และทรัพย์ที่รับไว้นั้นก็ตกเป็นสมบัติของเจ้านายผู้หญิงเหล่านั้นทั้งสิ้น...ฝ่ายพวกข้าราชการ...ถ้าผู้ใดเป็นถ้อยเป็นความแล้ว ข้าราชการเหล่านั้นก็คิดหาประโยชน์จากคู่ความให้ได้มากที่สุด...ถ้าหากพระเนตรพระกรณออกไปแล้ว ข้าราชการเหล่านั้นก็กลัวไม่อย่าง ไม่กลัวทีเดียว...⁵

การที่บรรดามูลนายพากันขยายบทบาทและอิทธิพลของตนจนเกินขอบเขตดังกล่าวมานี้ มีผลทำให้ความขัดแย้งทางการเมืองในระยะปลายอยุธยาดำเนินไปอย่างเข้มข้น มีการแบ่งแยกออกเป็นฝักฝ่ายเพื่อต่อสู้แข่งขันอำนาจกัน เช่น ในปลายสมัยพระเพทราชา มูลนายเป็นอันมากสนับสนุนเจ้าพระขวัญไธสงของพระเพทราชาต่อสู้กับกลุ่มขุนหลวงสรศักดิ์ เมื่อขุนหลวงสรศักดิ์เสวยราชสมบัติ มีขุนนางและเจ้านายหลายคนถูกประหารชีวิต⁶ ในรัชกาลสมเด็จพระเจ้าท้ายสระมีบันทึกของมิชชันนารีฝรั่งเศสกล่าวว่าความสัมพันธ์ใกล้ชิดระหว่างเจ้าพระยาพระคลังชาวจีนกับพระมหากษัตริย์ทำให้การค้าของสยามตกอยู่ในมือชาวจีน ซึ่งทำให้ชาวสยามและมัวรีไม่พอใจมาก⁷ นอกจากนี้ใน พ.ศ. 2270 พระบำเรอศักดิ์และหมื่นไวยวรนาถ “สองคนนี้พิศมูดยของพระเจ้าอยู่หัวและสมเด็จพระเจ้าหัว เจ้าฟ้าอภัยว่า ถ้าหลวงจำแสน ขุนสำราญ นายชฎีถูกบาลมิได้ การดำรงสิ่งใดก็จะสะดวก”⁸ ปรากฏว่าในเวลาต่อมาหลวงจำแสนยากรและขุนชำนาญนี้ได้เป็นกำลังสำคัญที่ช่วยให้กรมพระราชวังบวรสถานมงคลซึ่งราชสมบัติจากเจ้าฟ้าอภัยสำเร็จ ขุนชำนาญจึงได้เป็นเจ้าพระยาชำนาญบริรักษ์ว่าที่โกษาธิบดี และหลวงจำแสนยากรเป็นเจ้าพระยาสุรสีห์ว่าที่จกักร⁹ เข้าใจ

ว่าเจ้าพระยาพระคลังและเจ้าพระยาจักรีสองท่านนี้คงมีอำนาจทางเศรษฐกิจอย่างสูงในรัชกาลสมเด็จพระเจ้าบรมโกศ ในต้นรัชกาลนี้ขุนนางที่มีอิทธิพลซึ่งสนับสนุนเจ้าฟ้าอภัยและเจ้าฟ้าประเมศร์ถูกประหารชีวิตไปเป็นจำนวนมาก¹⁰ เปิดโอกาสให้ขุนนางรุ่นใหม่ขยายอำนาจได้กว้างขวาง ในปลายรัชกาลเมื่อเจ้าพระยาชำนาญบริรักษ์และเจ้าพระยาจักรีถึงแก่กรรมแล้ว จึงปรากฏความขัดแย้งระหว่างเจ้านายให้เห็นชัดเจน ในเวลาต่อมากรมขุนเสนาพิทักษ์ต้องพระราชอาญาสิ้นพระชนม์ กรมหมื่นเทพพิพิธร่วมกับขุนนางรุ่นใหม่อีกรุ่นหนึ่ง ได้แก่ เจ้าพระยาอภัยราชา พระยาคลาโหม และพระยาพระคลัง สนับสนุนให้กรมขุนพรพินิจได้เป็นกรมพระราชวังบวรสถาน-

มงคลแทน¹¹ กรมขุนพรพินิจทรงมีเวลาเสริมสร้างฐานอำนาจในฐานะพระมหาอุปราชเพียง 3 ปี สมเด็จพระเจ้าบรมโกศก็เสด็จสวรรคต จึงต้องทรงขอความช่วยเหลือจากกรมขุนอนุรักษมนตรีและพระราชอาณัติที่สำคัญในการปราบปรามกลุ่มของกรมหมื่นจิตสุนทร กรมหมื่นสุนทรเทพ และกรมหมื่นเสวกศักดิ์ ซึ่งได้ส้องสมผู้คนไว้มากเพื่อชิงราชบัลลังก์ และเพียง 1 เดือนหลังการพระราชพิธีบรมราชาภิเษกก็เสด็จออกผนวช ปีต่อมาสมุหกลาโหม, พระยายมราช, พระยาเพชรบุรี ถูกจับขังคุก กรมหมื่นเทพพิพิธเสด็จไปลี้ภัย หนึ่งปีหลังจากนั้นเมื่อพม่าเริ่มรุกรานราชอาณาจักร ขุนนางชั้นสูงที่เป็นฐานกำลังของสมเด็จพระที่นั่งสุริยาศน์อมรินทร์บ้างก็ถึงแก่กรรมในที่

¹ “พระราชกำหนดเกล้า มาตรา 42” กฎหมายตราสามดวง, หน้า 670-671.

² “พระราชกำหนดเกล้า มาตรา 40” และ “พระราชกำหนดเกล้า มาตรา 50” กฎหมายตราสามดวง, หน้า 668, 685-689.

³ “พระราชกำหนดเกล้า มาตรา 30, 31, 40, 50” กฎหมายตราสามดวง, หน้า 653, 656, 668, 688.

⁴ “พระราชกำหนดเกล้า มาตรา 50” กฎหมายตราสามดวง, หน้า 686.

⁵ “จดหมายเหตุคณะบาทหลวงฝรั่งเศสในแผ่นดินพระเจ้าเอกทัศ กรุงธนบุรี และรัตนโกสินทร์ตอนต้น” ประชุมพงศาวดาร เล่ม 23 (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์คุรุสภา, 2511).

⁶ พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับพระจักรพรรดิพงศ์ (อาด) เล่ม 2 (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์คุรุสภา, 2504), หน้า 492.

⁷ Sarasin Viraphol, “Tribute and Profit...,” p. 48.

⁸ พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับพระจักรพรรดิพงศ์, หน้า 495.

⁹ “พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับพันจันทนุมาศ” ประชุมพงศาวดาร เล่ม 39, หน้า 250.

¹⁰ เรื่องเดียวกัน, หน้า 249.

¹¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 271-272.

รบ บ้างก็แตกทัพกลับมา สมเด็จพระเจ้าอุทุมพรจึงลาผนวช
ปล่อยขุนนางที่ถูกจำขังให้กลับออกมารับราชการ ขุนนางที่
สนับสนุนสมเด็จพระเจ้าอุทุมพรไม่ได้คุมกำลังอย่างต่อเนื่อง
ทำให้อ่อนแอมาก ท้าของสมุหกลาโหมและพระยายมราชถูก
ตีแตกยับเยินภายในเวลาอันรวดเร็ว ตัวเจ้าพระยากลาโหมและ
พระยายมราชถึงกับสิ้นชีวิตในที่รบ ส่วนพระยาราชวังสัน
กลับใจไปเข้าข้างพระยาราชมนตรี (ปัน) ซึ่งเป็นขุนนางฝ่าย
สมเด็จพระที่นั่งสุริยาศน์อมรินทร์ ในที่สุดสมเด็จพระเจ้าอุทุมพร
ต้องทรงผนวชอีก ระหว่างนี้กรมหมื่นเทพพิพิธก็สั่งสมกำลัง
คนหลายหมื่นคนอยู่แถบปราจีนบุรี และภายหลังได้เคลื่อนย้าย
ไปนครราชสีมา ส่วนเจ้าฟ้าจิตรซึ่งต้องโทษอยู่ก็ได้รับความ
ช่วยเหลือให้หนีออกจากที่จำขัง ยกกำลังไปยึดพิษณุโลกอยู่
ระยะหนึ่ง¹

ใจว่าพ่อค้าเหล่านี้คงมีความสัมพันธ์ใกล้ชิดกับเจ้าเมืองและ
กรรมการเมืองในหัวเมืองสำคัญทั้งสาม

เป็นที่น่าสังเกตว่าเจ้าเมืองของหัวเมืองสำคัญหลายเมือง มีความสัมพันธ์เป็นพิเศษกับเจ้านายและขุนนางชั้นสูงในราชธานี เป็นต้นว่า เจ้าเมืองเพชรบุรีที่ร่วมกับขุนนางส่วนกลางหลายคนกระทำการเป็นปฏิปักษ์ต่อสมเด็จพระที่นั่งสุริยาศน์อมรินทร์ เจ้าเมืองปราจีนบุรีและนครราชสีมาที่สนับสนุนกรมหมื่นเทพพิพิธ นอกจากนี้เจ้าเมืองพิษณุโลกก็ตั้งตัวเป็นอิสระเมื่อจวนสิ้นกรุงศรีอยุธยา⁷

ในบรรยากาศทางการเมืองดังกล่าวมานี้ ย่อมเป็นธรรมดา
ที่การปรับตัวของชนชั้นนำทางการเมืองยากจะดำเนินไปได้
ด้วยดี เราจะพบว่าชนชั้นนำมูลนายไม่ประสบความสำเร็จในการ
ปรับระเบียบความสัมพันธ์ทางสังคมให้สอดคล้องกับสภาพ-
การณ์ที่เปลี่ยนไป การควบคุมสังคมประสบความสำเร็จเหลว
ความปั่นป่วนยังเหิงและไร้ระเบียบจึงตามมา

ความขัดแย้งระหว่างมุนาซกับไฟร์และสภาพ
ของไฟร์ในปลายอยุธยา

ในสังคมที่เปลี่ยนแปลงไป ไฟร์ส่วนใหญ่ยังคงถูกกำหนดให้อยู่ในระบบไฟร์โดยถูกเกณฑ์แรงงานปีละ 6 เดือน ทำให้ไฟร์ประสบปัญหาในการทำมาหากิน ด้วยเหตุนี้จึงมีการปฏิเสธกฎเกณฑ์ของระบบไฟร์ในหลายลักษณะ นอกจากนี้ความกดดันที่มาจากชนชั้นมูลนายในรูปต่าง ๆ ก็ทำให้ไฟร์เดือดร้อนอย่างหนักจนไม่สามารถจะมีชีวิตอย่างปกติสุข สภาวะไร้ระเบียบจึงเกิดขึ้นในชนชั้นไฟร์เช่นเดียวกัน

เมื่อการค้าภายในขยายตัวเพื่อตอบสนององการขยายตัวของการค้าต่างประเทศ โดยที่การค้าของเอกชนเติบโตขึ้นเรื่อยๆ นั้น ไรร์จะถูกดึงเข้าสู่ระบบเศรษฐกิจการค้า นั่นก็ค่อนข้างออกจากจะผลิตเพื่อบริโภคและส่งออกแล้ว ไรร์ยังเริ่มผลิตเพื่อขายเป็นต้นว่า ปลุกข้าวเพิ่มขึ้น เก็บของป่ามากขึ้น ทั้งเพื่อขายแก่พ่อค้าเอกชนซึ่งจะรวบรวมสินค้าเหล่านั้นลงสำเภ หรือผลิตข้าวปลาอาหารสิ่งของเครื่องใช้ต่าง ๆ เพื่อขายแก่ชาวเมืองซึ่งมีจำนวนเพิ่มมากขึ้นในปลายอยุธยา ขณะเดียวกันก็เริ่มบริโภคสินค้าที่ไม่ได้ผลิตในครัวเรือนของตนมากขึ้น ซึ่งรวมทั้งสินค้าที่นำเข้าจากต่างประเทศ เช่น ผ้า, เครื่องถ้วยชาม, เครื่องประดับ, เครื่องใช้ที่ทำด้วยโลหะ ฯลฯ

¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 272-287.

² “กฎ 36 ข้อ มาตรา 32” กฎหมายตราสามดวง, หน้า 579.

³“พระราชกำหนดเกา มาตรา 49” กฎหมายตราสามดวง, หน้า 682.

⁴ “พระราชกำหนดเกา บทที่ 23” กฎหมายตราสามดวง, หน้า 637.

⁵ พระราชนิพนธ์พงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับพระจักรพรรดิพงศ์ (ขาด) หน้า 493.

⁶ Sarasin Viraphol, "Tribute and Profit....," p. 61-64.

⁷ “พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม)” ประชุมพงศาวดาร เล่ม 39, หน้า 277-288.

การที่สภาพเศรษฐกิจเปลี่ยนแปลงไปเช่นนี้ทำให้ไพร่จำนวนหนึ่งกลายเป็น “คนมั่งมี” และสามารถปลดปล่อยพันธะของระบบไพร่โดยอาศัยเงินตราที่ตนครอบครอง อย่างไรก็ตามเชื่อว่าไพร่ที่ “ล้มละลาย” กลับมีจำนวนมากกว่าเนื่องจากไม่สามารถปรับตัวให้เข้ากับระบบเศรษฐกิจแบบใหม่ได้ นั่นคือสิ่งที่ไพร่ผลิตขึ้นเพื่อขายส่วนใหญ่ไม่ใช่สินค้าที่มีมูลค่าทางเศรษฐกิจสูง เป็นต้นว่า ข้าว หรือของป่า ทั้งยังเป็นสินค้าที่มีอุปทานค่อนข้างสูงอีกด้วย อาจกล่าวได้อย่างกว้าง ๆ ว่าไพร่ซึ่งมีเงินอยู่น้อยได้ถูกดึงเข้าสู่ระบบเศรษฐกิจเงินตราซึ่งน่าจะทำให้ไพร่ส่วนใหญ่ยากจนลงกว่าเดิม

อีกด้านหนึ่ง เราจะพบว่าในทางปฏิบัติความสัมพันธ์ทางการผลิตระหว่างไพร่กับชนกลุ่มอื่นในสังคมได้เริ่มเปลี่ยน

แปลงไปบ้างแล้ว นั่นคือมีความสัมพันธ์ทางการค้าเกิดขึ้น ตลาดก็ขยายตัวสำหรับสินค้าหลากหลายชนิดขึ้น แต่ปรากฏว่าชนชั้นนำยังคงพยายามรักษาความสัมพันธ์แบบ “ศักดินา” คือระบบไพร่เอาไว้ตามเดิม ระยะเวลาในการเกณฑ์แรงงานมิได้ลดหย่อนลงและยังคงใช้ระบบ “เข้าเดือนออกเดือน” ซึ่งมีผลให้การทำงานของไพร่ดำเนินไปโดยไม่ต่อเนื่อง พันธะของระบบไพร่เช่นนี้ไม่เอื้อให้ไพร่หลวงเพิ่มทุนผลผลิตเพื่อขายหรือพัฒนาเทคนิคการผลิตให้ก้าวหน้าขึ้นหรือประดิษฐ์คิดค้นสินค้าใหม่ๆ ขึ้นมา สำหรับไพร่หลวงที่ยอมเสียเงินแทนการเข้าเวรก็พบว่าตนต้องเสียเงินในอัตราที่สูงกว่าไพร่ส่วย¹ ซึ่งล้วนแต่ทำให้ไพร่หลวงเกิดความไม่พอใจ กล่าวได้ว่าความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจทำให้ไพร่ต้องการอิสระมากขึ้น ด้วยเหตุนี้ไพร่จึงหนีออกจากระบบด้วยวิธีการต่าง ๆ เช่น หนีเข้าป่าเพื่อเก็บของป่ามาขาย หนีไปเป็นทาสหรือเป็นไพร่สม หรือหนีไปเข้าสังกัดมูลนายที่มีอำนาจเบ็ดเสร็จที่จะให้ความคุ้มครองแก่ตน² ซึ่งมูลนายทั่วไปก็พยายามจะเบียดบังไพร่ไว้เป็นของตนเองอยู่แล้ว เพราะการขยายตัวของการค้าทำให้ต้องการสินค้าและแรงงานเพิ่มขึ้น ระบบไพร่ซึ่งเป็นแกนหลักของการจัดตั้งสังคมในเวลานั้นจึงอยู่ในสภาพสั่นคลอน โดยเฉพาะอย่างยิ่งเมื่อการปฏิรูประบบของไพร่ขยายตัวออกไปในอาณาบริเวณที่กว้างขวาง ดังปรากฏว่าใน พ.ศ. 2285 สมเด็จพระเจ้าบรมโกศต้องโปรดฯ ให้ขุนนางออกไปเกลี้ยกล่อมเลวักกับไพร่หัวเมืองวิเศษชัยชาญ เมืองสุพรรณบุรี เมืองนครชัยศรี เมืองอินทบุรี เมืองพรหมบุรี เมืองสิงคโปร์ เมืองสมิ เมืองชัยนาท เมืองมโนรมย์ เมืองอุทัย และเมืองนครสวรรค์ให้กลับเข้ามาสู่ระบบไพร่³

อนึ่ง ปัญหาต่าง ๆ ของไพร่ที่ทำให้ไพร่หนีจากระบบดังกล่าวมานี้เป็นสิ่งที่สมเด็จพระเจ้าบรมโกศเองก็ทรงยอมรับและทรงตระหนักเป็นอย่างดีจึงได้ทรงเกลี้ยกล่อมว่า ถ้าไพร่ทั้งหลายกลับสู่ระบบจะทรงลดระยะเวลาเกณฑ์แรงงานลงจาก 6 เดือน เหลือ 4 เดือนต่อปี ดังความในพระราชกำหนดว่า “ต่อเมื่อใดไพร่ที่้องหม่มั่งคั่งขึ้นทุกหมู่ทุกกรมแล้ว จึงให้เป็นสามผลัด จะให้ทำราชการเดือนหนึ่ง จะให้อยู่ทำกินสองเดือน”⁴ อย่างไรก็ตามการลดระยะเวลาเกณฑ์แรงงานมิได้เกิดขึ้นจนกระทั่งถึงสมัยต้นรัตนโกสินทร์

นอกเหนือจากการเผชิญชะตากรรมในระบบเศรษฐกิจเงินตราที่เริ่มพัฒนาขึ้นดังกล่าวมานี้แล้ว ไพร่ยังพบกับความ

¹ “พระราชกำหนดเก่า บทที่ 48” กฎหมายตราสามดวง, หน้า 679-682.

² เรื่องเดียวกัน.

³ พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับสมเด็จพระพนรัตน์, หน้า 615.

⁴ “พระราชกำหนดเก่า บทที่ 48” กฎหมายตราสามดวง, หน้า 682.

บิบบันหนักหน่วงจากมูลนายในปลายอยุธยาซึ่งพยายามสร้าง ความมั่งคั่งร่ำรวยในทุกวิถีทาง ดังปรากฏว่าพระมหากษัตริย์ ทรงตราพระราชกำหนดบทพระไอยการชำระแล้วซ้ำอีกเกี่ยวกับ ปัญหาที่มูลนาย “ข่มเหงเอาทรัพย์สินสิ่งของเงินทองราษฎร ทั้งปวงให้ได้ความยากแค้นเคือง”¹

...เขียดเขื่อนอะนาประชาราษฎร ข่มเหงอ้อประบัดเอาพัศตูทอง เงินมาใช้ค่าสินบนแลเลี้ยงบุตรภรรยา มิได้กลัวบาปละอายแก่บาป อะนาประชาราษฎร ไพร่พลเมืองจึงได้ความยากแค้นเดือนร้อน ไพร่ ท้องหมู่แลไพร่บ้านพลเมืองจึงว่างโรย...²

“ผู้รักษาเมืองผู้รั้งกรมการมิได้เป็นใจเจือร้อมด้วยราชการ เห็นแก่อามิส สินบนนั้น อ้ายผู้รั้งจึงได้ใจกำเริบทำร้ายอะนาประชาราษฎร ไพร่พล- เมืองถูกคำพยานมากขุมขึ้น”³

“แลบัดนี้ผู้รั้งซึ่งปล้นสดมภ์กำเริบมากขุมขึ้นอีกนั้น เหตุด้วยกรมพระ- นครบาลเคลื่อนคลา ทำให้อ้ายผู้รั้งหนีไปได้บ้าง แลเอาออกใช้ส่วย ทำนาเลี้ยงกระบือเลี้ยงช้าง เห็นแก่อามิสสินบนปล่อยเสียบ้าง”⁴ “แล ข้าเจ้าต่างกรมถือหนังสือปิดตรา ในกรมออกไปหัวเมืองกรรโชกเอา พศุดเงินทอง”⁵ บ้าง

นอกจากปัญหาที่เกิดจากการกระทำของมูลนายที่มุ่งแต่ “จเอาแต่เงินเปนอนาประโยชน์เอง”⁶ แล้ว กฎหมายในปลาย อยุธยายังสะท้อนปัญหาเกี่ยวกับโจรผู้ร้าย ปัญหาที่มีความรุนแรงมาตั้งแต่รัชกาลสมเด็จพระเจ้าท้ายสระ ดังมีข้อความใน

พระราชกำหนดในรัชกาลสมเด็จพระเจ้าบรมโกศว่า “เมื่อครั้ง สมเด็จพระพุทธเจ้าหลวงในพระบรมโกฏเสวยราชสมบัติ ครั้งนั้นเกิด โจรผู้ร้ายปล้นสดมภ์ในกรุงนอกกรุง ขุมขึ้น ทุกแห่งทุกตำบล...แลบัดนี้ ผู้รั้งซึ่งปล้นสดมภ์กำเริบมากขุมขึ้นอีก”⁷ การเกิดโจรผู้ร้ายขุมขึ้นนี้ ด้านหนึ่งเป็นเพราะมูลนายเข้ากับโจรหรือถึงกับ “เลี้ยงโจร” ดัง ตัวอย่างที่ยกมาข้างต้น นอกจากนี้ในช่วงเวลาที่เศรษฐกิจเงิน ตราขยายตัว คนในสังคมครอบครองเงินตราทรัพย์สินเพิ่มขึ้น มีการเดินทางค้าขายทางบกทางเรือคั่งคั่งขึ้นโดยที่กลไกในการ ควบคุมสังคมหรือกลไกในการรักษาความมั่นคงปลอดภัยของ รัฐไม่สามารถพัฒนาให้ทันกับความเติบโตของสังคมได้ ก็ทำให้โจรผู้ร้ายมีโอกาสมากขึ้นในการทำร้ายและก่อกวนชาวบ้าน

เท่าที่กล่าวมานี้จะเห็นได้ว่า สังคมในปลายอยุธยามีความ ปั่นป่วนอย่างสูงในทุกระดับ มีความขัดแย้งในหมู่มูลนายระดับ สูงในราชสำนัก มีการใช้อำนาจเบียดเบียนราษฎรทุกวิถีทาง เพื่อให้ได้มาซึ่งทรัพย์สินเงินทอง ตลอดจนมีการซื้อขายตำแหน่ง อย่างกว้างขวางในหมู่มูลนายระดับต่าง ๆ ทั้งในราชธานีและ หัวเมือง ขณะเดียว “อ้ายผู้รั้งปล้นสดมภ์ซึ่งสมณัฑ์หาหน่อ นาประชาราษฎรทุกตำบลมากขุมขึ้น” สังคมมีความปั่นป่วนและขัดแย้งรุนแรงถึงขั้นที่ “คนมีชื่อคุมพวกเกิดวิวาทคดีคำฆ่าฟันกันเปนอัน มาก...ทำจุลาจลในแผ่นดิน”⁸ อยู่ทั่วไป และแม้แต่ “กฎหมายก็ ฟั่นเฟือนไป” เนื่องจากบรรดาเจ้านายพากันมีหมายรับสั่งขัด ขวางเหนือพระราชโองการ⁹ ผู้แต่งหนังสือ “ประคนธรรม” ได้ “วิพากษ์วิจารณ์” สภาพการละเมิดระเบียบแบบแผนของ

¹ “พระราชกำหนดเก่า บทที่ 23” กฎหมายตราสามดวง, หน้า 639.

² “พระราชกำหนดเก่า บทที่ 50” กฎหมายตราสามดวง, หน้า 683.

³ “พระราชกำหนดเก่า บทที่ 12” กฎหมายตราสามดวง, หน้า 614.

⁴ “พระราชกำหนดเก่า บทที่ 11” กฎหมายตราสามดวง, หน้า 613.

⁵ “พระราชกำหนดเก่า บทที่ 50” กฎหมายตราสามดวง, หน้า 689.

⁶ “พระราชกำหนดเก่า บทที่ 4” กฎหมายตราสามดวง, หน้า 599.

⁷ “พระราชกำหนดเก่า บทที่ 11” กฎหมายตราสามดวง, หน้า 610.

⁸ “พระราชกำหนดเก่า บทที่ 49” กฎหมายตราสามดวง, หน้า 682-683.

⁹ “พระราชกำหนดเก่า บทที่ 50” กฎหมายตราสามดวง, หน้า 685.

สังคมในปลายอยุธยาไว้โดยละเอียดในหนังสือที่ท่านแต่งขึ้น
ดังจะขอยกข้อความตอนหนึ่งเป็นตัวอย่าง ดังนี้

...คู่ที่ 8 ฟ้าผ่าแตกแดนทั้งแผ่นดิน แร้งการอกินว่า ไม้ไผ่เห็น คล
นี้ไต่กับคอกลอันมิได้เห็นธรรมชาติแลชอบ อันกอบไปด้วยกลียุค เขา
เอาทุกข์มาเป็นสุข เอาสุขมาเป็นทุกข์ กลับกลายเสียสละน้อตระกูล...
บ้างก็แตกไปเป็นโจรผู้ร้าย ชาวบ้านชาวเมืองฉิบหายกระจัดกระจายไป
มากนัก เป็นกรรมของสัตว์ทั้งหลาย ดูว่าอย่าไม่มีหลัก จึงไม่มีที่พึ่งที่
ทำนุ จึงพึ่งท่านผู้มิยศท่านก็ยิ่งกดไว้ให้ประตัก ๆ จะพึ่งท่านผู้มิศักดิ์
ท่านก็ยิ่งเอาหอกมาปักเอาอีก จึงพึ่งท่านผู้มิปักท่านก็ยิ่งฉีกเอาเนื้อกิน...
ดูไฟมาไหม้ทั้งแผ่นดิน ผุ่งสัตว์ดิ้นระร่ำทั่วไปทั้งพิภพ... ไม่พบที่ท่าน
จะเมตตา อาณาประชาราษฎร์ทั้งหลาย ได้รับความยากลำบากกายไปทั่วหน้า อัน
ว่าผู้ใดแต่ข้าพเจ้า มิเข้าบาญชีมีตายน้อยว่า ใครได้ใครแพ้ ดูแจ้งแล
กา เหตุบมิรู้ภาษาที่จะมาร้องฟ้องเขา น้อตระกูลกิน สิ้นเงินสิ้นทอง
ครั้นว่าจะร้องฟ้องก็จะเสียของข้าไป เขาหลวงกินสินบน ภูหน้ำข้าตนเอา
มาให้ เมื่อถ้อยร้อยความก็ไม่ไต่ ต้นทุนทำไรก็สิ้นเชิง

อนึ่ง จะเรียกส่วอากร ทั้งสมพักศรจนใจร้าย น้อเอาสดสด
ไม่กลัวกำหนดกฎหมาย ใครร้องใครฟ้องร้องกรรมกล่าว ทารุณวันวาย
อันว่าคนยาก ครั้นว่าจะเป็นปาก กลัวจะยากลำบากกาย ผู้เสียผู้หาย
กลัวถ้อยเกลียดความ...ทั้งนอกเมืองในเมือง ฉิบหายตายเปลืองทุกทุก
บุรี เกิดเชิญเป็นหนักหนาทั่วทั้งธานี บมิรู้ที่จะเอาตัวไปปากเหนือปาก
ได้ ลาวกาขาวลวไร ทั้งมอญแลไทยชาวพล เป็นบ้านร้างบ้านเซ ทุก
หมู่ทุกกรมส่ววัดสั่วดา กลับกลายเป็นป่าสุญไปเป็นลม...¹

เราอาจสรุปสภาพความเป็นไปในปลายอยุธยาด้วย
วรรณกรรมของพระพิมลธรรม ซึ่งได้ผ่านวันวารนั้นมาด้วย
ตนเอง ดังนี้

...ในครั้งนั้นชาวเมืองและชาวชนบทชาวคานนิคมทั้งหลายมี
เสนาบดีและอำมาตย์เป็นต้นก็ตั้งอยู่ในอสังจะธรรม มีสันดานเต็มไปด้วย
การทุจริตข่มเหง เบียดเบียนซึ่งกันและกัน และย้ายชาวชนบทนิคม
ให้ได้รับความเดือดร้อน ชนชาวพระนครทั้งปวงเหล่านั้นมีความทุกข์มาก
มีโรคอุปัทวันตรายมาก และมากไปด้วยความโหดร้ายแสนแค้นใจ...
แสดงให้เห็นว่ามหานครจะพินาศ...²

¹ “ประเพณีธรรม” ประชุมสุภาษิตฉบับหอสมุดแห่งชาติ, หน้า 229-231.

² พระพิมลธรรม, พงศาวดารกรุงศรีอยุธยาตามพงศาวดารและคำแปล พิมพ์ในงาน
ปลงศพท่านเลื่อน จ. ภรรยาพระยามนตรีสุริยวงศ์ (ชิน บุนนาค) (กรุง-
เทพฯ : โรงพิมพ์ไทย, 2459) หน้า 23-24. ข้อความตอนนี้นำใจว่าเป็นส่วน
หนึ่งของ สังคัตยวงศ์ แต่มีรายละเอียดในคำแปลต่างกันอยู่เล็กน้อย ดู สังคัตย-
วงศ์ พงศาวดารเรื่องสังคายนาพระปริยัติธรรม (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์ศิวพร,
2521) หน้า 402-403.

วิจารณ์ :

ไพฑูรย์ สายสว่าง

เอกสารที่อาจารย์สายชลเสนอมานี้ เป็นทฤษฎีที่น่า
ตื่นเต้นมาก ตื่นเต้นในที่นี้ คือว่าอาการของสังคมที่แสดงออกมาใน
เอกสารต่าง ๆ นั้นบ่งถึงความเสื่อมโทรมในสังคมในหลาย ๆ รูป
แบบด้วยกัน แต่เพื่อประโยชน์ในทางวิชาการ ผมคิดว่าทฤษฎีนี้
แทนที่จะให้คำตอบอย่างชัดเจน กลับเป็นทฤษฎีซึ่งขอคำถามมาก
กว่าคำตอบ กล่าวโดยสรุป คืออาจารย์สายชลก็บอกว่าทั้งหมดนี้
เป็นผลอันเนื่องจากการเปลี่ยนแปลงทางการค้าระหว่างประเทศ
โดยเฉพาะอย่างยิ่งการค้ากับประเทศจีน ซึ่งดังมาทั้งตลาด และก็
พ่อค้าจีนซึ่งเข้ามาอยู่ในประเทศไทย และได้เปลี่ยนตัวเองมาเป็น
มูลนายผสมผสานไปกับมูลนายในประเทศไทย มีการเปลี่ยนแปลง
ในเรื่องของโภคทรัพย์ซึ่งขยายตัวออกไปและเปลี่ยนมือไปสู่มูล
นายมากขึ้น ไพฑูรย์บางคนบางเหล่าได้กลายเป็นไพร่มีเพราะมี
โอกาสที่ได้ประโยชน์จากการค้านี้ จนกระทั่งบางคนสามารถจ่าย
เงินแทนการเข้าเวรได้ ซึ่งเป็นอัตราค่อนข้างสูงอยู่แล้ว จากนั้นก็มี
การขัดแย้งระหว่างชนชั้นที่ถือโภคทรัพย์ ได้แก่ขุนนางกับขุนนาง
มูลนายด้วยกันเอง และรวมทั้งหมดก็แย่งโภคทรัพย์จากพระมหา-
กษัตริย์ลงมา เป็นการกระจายออกไปอย่างกว้างขวางกว่าที่เคยมีใน
อดีต ในที่สุดก็ทำให้พระมหากษัตริย์หรือระบบกษัตริย์ที่ปกครอง
ประเทศอยู่กันไม่สามารถที่จะควบคุมระเบียบของสังคมได้ ก็อาจ
จะเป็นสื่อให้อธิบายได้ว่า ทำไมอยุธยาถึงล่มจมในที่สุด อันนี้เข้า
ใจว่าเป็นแนวทฤษฎีที่อาจารย์สายชลเสนอมานี้ ผมเองไม่มีอะไรขัด
แย้งในเรื่องอาการที่ปรากฏ ยินดีที่ได้มีเอกสารซึ่งชัดเจนขึ้นกว่าแต่
ก่อน บ่งถึงอาการต่าง ๆ ที่เกิดขึ้น เช่นการขัดแย้งซึ่งปรากฏใน
เอกสารที่ได้ใช้ในการวิเคราะห์อันนี้

ผมมีข้อสงสัยอยู่อันหนึ่งที่สำคัญ คือว่าในการอธิบาย
ความเสื่อมโทรมของสังคม ดังอาการที่อาจารย์สายชลได้วาดภาพ
มาให้เห็น จะมีส่วนเกี่ยวข้องหรือเป็นเหตุมาจากการค้าระหว่างประเทศ
สมัยนั้นมากนักน้อยเพียงใด ในช่วงนั้นมีการขาดแคลนข้าวในประเทศ
จีน มีการกระตุ้นให้เกิดการซื้อข้าวจากประเทศไทย จะส่งผลโดย
ตรงกับอาการนี้ทั้งหมดหรือไม่ มากน้อยแค่ไหนอันนั้นเป็นปัญหา
ผมพยายามที่จะพิจารณาเอกสารของอาจารย์สายชล คิดว่าเราอย่า
ขาดข้อมูลรายละเอียดที่ชัดเจนอย่างน้อยอีก 5 เรื่องด้วยกันในที่จะ
ทำให้ข้อสรุปของอาจารย์สายชลนี้เข้มแข็งยิ่งขึ้น หรือเป็นที่ไม่น่าหนัก

มากขึ้นกว่านี้อีก ผมขอขึ้นมาเป็นประเด็นที่อยากให้พิจารณากันให้
อย่างกว้างขวางขึ้น

อันแรกก็คือลักษณะของการค้าที่เกิดขึ้นหรือได้เปลี่ยนแปลงมา ผมเห็นด้วยที่ว่า การเปลี่ยนแปลงทางการค้านั้น ในสมัย
ต้นเป็นการค้า 2 ประเภท คือการค้าแบบ Entrepôt คือซื้อของ
จากที่อื่นมาขายที่อยุธยา แล้วส่งไปขายเมืองจีน อันนี้เราทำหน้าที่
เป็นคนกลาง ผู้ได้ผลประโยชน์ คือ พระมหากษัตริย์ซึ่งทำการผูก
ขาดในฐานะเจ้าของตลาด อีกอันหนึ่งก็คือการเก็บของป่า เช่น หนัง
กวาง และดินประสิว หรืออะไรต่าง ๆ ส่งออกไปต่างประเทศเป็น
สินค้าซึ่งพระมหากษัตริย์ได้ประโยชน์เป็นอันมาก เนื่องจากว่า
เป็นการควบคุมแลกเปลี่ยนกับสิทธิบางประเภทของประชาชน

ที่นี้การเปลี่ยนแปลงที่หลังจากนั้นมาที่มีการค้ากับประเทศ
จีน ผมศึกษาดูแล้วก็ไม่เห็นมีสินค้าอื่นนอกจากข้าว (ยกเว้นแต่จะ
มีหลักฐานเป็นอย่างอื่น) ถ้ามีแต่ข้าวก็อยากจะรู้ว่า การค้าข้าวกับ
ประเทศจีนนั้นในรายละเอียดเป็นอย่างไร เอกสารของ ดร. สารสิน
วีระผล ที่ชื่อว่า (Trade and Tribute) ซึ่งอาจารย์สายชลใช้อยู่
มากนั้น จะเห็นได้ว่าการค้าข้าวนั้นไม่สม่ำเสมอ ไม่มีทุกปีอย่างที่
เป็นอยู่หลังจากสัญญาเบาว์ริง แต่ในระยะเวลาการค้าตอนนั้น เป็น
การค้าที่ขึ้นอยู่กับอุปสงค์หรือ demand ของประเทศจีน ถึงแม้
จะมีของฮอลันดาที่ส่งไปปัตตาเวีย หรือส่งไปลังกานั่น ก็ขึ้นอยู่
กับผลผลิตในดินแดนเหล่านั้น เข้าใจว่าคงจะไม่สม่ำเสมอ และที่
อาจารย์สายชลไม่ได้ยกขึ้นมาก็คิดแล้ว จะได้ไม่ขัดแย้งกัน แต่ส่วน
สำหรับประเทศจีนนั้น อาจารย์สารสินเสนอมาเป็นช่วง ๆ มีการ
เพิ่มขึ้นบางจุด แล้วก็ลดลงบางจุด แล้วเพิ่มอีกบางจุด โดยเฉลี่ย
แล้วที่อาจารย์สายชลยกขึ้นมา สูงสุดออกไปปีหนึ่งประมาณ 9
หมื่นตัน (ล้านห้าแสนหาบ) เป็นข้าวเปลือกก็ตกราว 9 หมื่นตันก็
มากพอสมควร ถ้าจะใช้ที่นาปลูกอย่างน้อยก็เกือบ 3 แสนไร่ ถ้าจะ
ส่งออกจำนวนนั้นได้ ผมว่าตัวเลขพวกนี้จำเป็นที่จะต้องนำมาใช้
พอสมควรในการที่จะวิเคราะห์ถึงขนาดและลักษณะ impact
หรือผลของมันต่อเศรษฐกิจอย่างชัดเจน ผมเห็นจะไม่มีความอธิบาย
มาก แต่บางปีโดยเฉลี่ยหรือโดยทั่ว ๆ ไปนี้ ตกอยู่ในราว 6-7 พันตัน
เท่านั้น หรือใช้ตัวเลข ประมาณ 100,000 หาบ ถ้าเป็นเนื้อที่ปลูก
จริง ๆ ประมาณ 2 หมื่นกว่าไร่ ก็ไม่น้อยเหมือนกัน หรือถ้าหากว่า
การค้าที่เกิดขึ้นใหม่ เป็นลักษณะการค้าข้าวเท่านั้นที่เป็นหลัก ก็
ต้องดูผลของการค้าตัวนี้ตามกันต่อไป ซึ่งเข้ามาประเด็นที่ 2

อุปสงค์ (demand) ของข้าวจากต่างประเทศในช่วงนั้น
ต้องผูกอยู่ 2 เรื่องด้วยกัน เรื่องหนึ่งคือจำนวนประชากร ซึ่งอาจารย์

สายชลบอกว่ามีเพิ่มขึ้นจำนวนมาก อันนี้จากหลักฐานปรากฏว่ามี
คนอพยพเข้ามาอยู่รอบอยุธยา และบริเวณลุ่มน้ำภาคกลางนี้เป็น
จำนวนมาก อีกอันหนึ่งก็คือ ประชากรของอยุธยาเองซึ่งเป็นประชากร
ซึ่งไม่ได้ปลูกแต่กิน ในเอกสารหอหลวงบอกว่ามีบ้านช่องอยู่ประมาณ
2 หมื่นเศษพันปลาย ก็ตกประมาณแสนคน พวกนี้กินข้าวประมาณ
3 หมื่นแกวียนกับส่งออกด้วย แสดงว่า demand ต่อข้าวสูงขึ้นแน่ ๆ

นอกจากส่งออกแล้ว ยังมีการขยายตัวของประชากรใน
เมืองต่าง ๆ มีจำนวนมากขึ้น ที่นี้ตลาดข้าวก็พอที่จะคิดได้ทั้ง
ภายในและภายนอก แต่ปัญหาที่ผมอยากจะยกขึ้นมาในข้อ 2 นี้คือว่า
ขบวนการเปลี่ยนแปลงจาก demand หรือจากตลาดที่เกิดขึ้นทั้ง
ภายในและภายนอกนี้ต่อการผลิตและการใช้ปัจจัยการผลิตนั้นเป็น
อย่างไร ผมคิดว่าอาจารย์สายชลยังไม่ได้มีเวลาพอที่จะเข้าไปพิจารณา
ประเด็นนี้ ซึ่งผมคิดว่าอันนี้สำคัญมาก โดยเฉพาะอย่างยิ่งการ
พิจารณาการเปลี่ยนแปลงในชนบทและโดยเฉพาะอย่างยิ่งในระบบ
ไพร่ การวิเคราะห์เรื่องไพร่ยังมี การใช้แรงงาน การถอนตัวออก
จากระบบ การหนีต่าง ๆ มันจำเป็นที่จะต้องเข้าใจว่าการตอบสนอง
ต่อความต้องการนี้เป็นไปในรูปไหน เพราะว่าถ้าหากรูปแบบเปลี่ยน
ไป คำอธิบายหรือผลต่อเนื่องมาต่อระบบไพร่ การใช้แรงงาน ก็
จะเปลี่ยนไป

ในความคิดของผมนั้นขอเสริมว่าการเปลี่ยนแปลงในการ
ผลิตข้าว เท่าที่จำเป็นผมเองก็ไม่มีหลักฐานเพราะว่าไม่ได้ทำ
การศึกษาการผลิตข้าวในช่วงนี้ และก็เข้าใจว่าไม่มีหลักฐานมากพอ
มาวิเคราะห์ได้ แต่ศึกษาเกี่ยวกับการขยายตัวในช่วงหลัง คือ รัตน-
โกสินทร์หลังสัญญาเบาว์ริงนั้น ในช่วงต้น ๆ กับช่วงหลัง ๆ ที่
ขยายมากนี้ติดกัน ในช่วงต้น ๆ ของการขยายตัวของรัตนโกสินทร์,
ข้าวหลังสัญญาเบาว์ริงนั้น ปรากฏว่าเนื้อที่ที่ทำการขยายตัวนั้น
เป็นเนื้อที่เดิมคือเนื้อที่บริเวณนาคูโค แถบมณฑลรอบ ๆ กรุงเก่า
มีสุพรรณ อะไร 4 มณฑลด้วยกัน ถ้าหากว่าการเปลี่ยนแปลงการ
ขยายตัวการเพาะปลูกเป็นเช่นเดียวกันกับการเปลี่ยนแปลงในตอน
เริ่มสัญญาเบาว์ริงใหม่ ๆ นั้น ผมคิดว่าไม่มีอะไรเปลี่ยนแปลงมาก
จะไม่มีอะไรกระทบกระเทือนมากต่อระบบไพร่ในท้องถิ่น กล่าว
คือว่าเนื้อที่เพาะปลูกนั้นปกติก็อาศัยน้ำ น้ำท่าก็ยังบริบูรณ์พูนเกิด
กำลังผลิตของครอบครัวของไพร่จะเหลือเพื่อพอที่จะเกิดส่วนเกิน
ได้อย่างง่ายดาย ดังนั้นจึงเข้าไปเกี่ยวข้องกับประเด็นที่อาจารย์สายชล
พูดว่า การผลิตเพื่อการค้านั้น ไม่ได้หมายความว่า เราไปปลูกและ
ขายไปทั้งหมด คือปลูกในที่เดิม แต่ขายออกไปอีกไร่ สองไร่ ตาม
กำลังวัวกำลังควายและกำลังคนที่พอจะทำได้ และสินค้าเหล่านี้

ก็รวบรวมมาโดยจะมีพ่อค้าคนกลางหรือไม่ อย่างนั้นไม่เป็นไร แต่มีระบบที่จะต้องรวบรวม surplus จากคนละเล็กละน้อยเข้ามาสู่พระนคร และจาก surplus อันนี้จากพระนคร ก็สี่ข้าวกระเดื่อง ขยคนในเมือง และส่วนที่เหลือถ้ามีมาก ก็ส่งออก หรือถ้ามี demand มา ปีต่อไปก็ขายออกมา เพราะอาจจะได้ราคาดี ผมคิดว่าระบบเป็นอย่างนี้ ไม่ถึงกับว่ามีเศรษฐกิจหรือว่ามีตลาดจะเกิดขึ้น ก็ทำสัญญากับต่างประเทศ แล้วจัดชาวนาให้ปลูกขึ้นมาเพื่อขาย เพราะว่าถ้าทำอย่างนี้มันจะเป็นอีกระบบหนึ่ง ฉะนั้นการขึ้นและต่ำๆ จำเป็นต้องทำให้ระมัดระวังขึ้นอีกนิดหน่อย เพราะว่าตัวนี้สำคัญในความคิดของผม ผมคิดว่าในระบบนั้นคงจะมีส่วนเกินจากชาวนาหรือไพร่ต่าง ๆ ในบริเวณโดยรอบ คนละเล็กละน้อย อาจจะบ้านละเกวียน สองเกวียน รวมๆ กันมาเป็นหมื่น ๆ ราย ก็เข้ามาสู่พระนคร จากนั้นก็มีการส่งออกโดยระบบต่าง ๆ ซึ่งจะได้อธิบายต่อไป อันนี้เป็นประเด็นที่สอง ที่ว่าขบวนการเปลี่ยนแปลงในการผลิตอันเนื่องมาจากตลาดนั้น จะส่งผลอย่างมากต่อการอธิบายว่า การเปลี่ยนแปลงในระบบสังคมนั้นจะมีได้มากน้อยแค่ไหน

ประเด็นที่สาม ซึ่งผมคิดว่าสำคัญที่สุด ซึ่งข้อมูลก็พอมีแต่รู้สึกว่าเป็นตลาดของเราหรือในวงการของเรากียังหาข้อสรุป และก็ปัญหาโลกแตกอยู่ตลอดเวลา ตั้งแต่อาจารย์จรซึ่งเสียไปแล้วเดี๋ยวนี้ก็ยังขบไม่แตก เรื่องนั้นคือเรื่องระบบไพร่ในตัวมันเอง ความเข้าใจของเราในวงการประวัติศาสตร์เกี่ยวกับระบบไพร่ก่อนที่จะบอกว่าเปลี่ยนไปอย่างไร พื้นฐานความเข้าใจเกี่ยวกับระบบไพร่นี้ เราเองยังไม่ทราบ ยังไม่ชัดเจน ยังเป็นปัญหาที่จะต้องพูดต่อไปอีก สิ่งที่ผมอยากจะยกขึ้นมาคือว่าระบบไพร่ในเศรษฐกิจไทยนั้น โดยเฉพาะในรายงานที่มาจากเกี่ยวกับรายงานของอาจารย์สายชล นั่นคือเรื่องของ เสรีภาพ สิทธิ หรือ ความเป็นตัวของตัวของไพร่ในการทำมาหากิน พูดง่าย ๆ ว่า ราษฎรทั่วไปในสมัยนั้น มีสิทธิที่จะเลือกปลูก หรือไม่ปลูก ขายหรือไม่ขาย ใช้แรงงานตัวเองในส่วนที่เหลือจากถูกเกณฑ์นั้นหรือไม่ หรือจะต้องมีกำหนดตราลงมาเลยว่า จะต้องทำอย่างนี้ ทำอย่างนี้ไม่ได้อันนี้สำคัญ ถ้าหากว่าระบบไพร่ในเศรษฐกิจไทยถูกควบคุมโดยมูลนาย ขุนนาง และพระมหากษัตริย์แล้ว รูปแบบของการต่อต้านหรือการตอบสนองต่อโอกาสทางเศรษฐกิจในสมัยนั้นก็ย่อมเปลี่ยนไป ความคิดของผมเห็นว่าในระบบไพร่ในส่วนที่เกี่ยวกับรายงานของอาจารย์สายชลนี้ ในส่วนที่เกี่ยวกับความสัมพันธ์กับราชการนั้น ราษฎรทั่วไปมีหน้าที่หลาย ๆ อย่าง อย่างหนึ่ง คือว่า จะต้องนำแรงงานไปให้กับรัฐบาล

โดยผ่านระบบต่าง ๆ จะผ่านมูลนายหรือผ่านโดยตรงจากกรมการเจ้าหม่ออะไรก็แล้วแต่ มีหน้าที่ที่จะต้องบริการรัฐ 4 เดือน 6 เดือนก็แล้วแต่ฐานะ ช่วงจังหวะ และต่อเวลา อีกอันหนึ่งก็คือในฐานะที่ไปอาศัยแผ่นดินเขาอยู่ ก็คือจะต้องเสียภาษีค่านาให้กับรัฐ ในกฎหมายเก่าก็ตก 2 ถึง ต่อไร่ ต่อปี ถ้าเป็นนาโคกที่เขาออกไปให้ประจำก็เสียโดยปลูกไม่ปลูกก็เสีย แต่ถ้าเป็นอีกประเภทหนึ่ง ซึ่งทำไม่ประจำ ก็ถูกเก็บตามที่ปลูกจริง

นอกเหนือจากนั้น ผมคิดว่าราษฎรมีอิสระในการที่จะขึ้นก็ขึ้นก็ได้ ในการที่จะขยันก็ได้ และการผูกขาดข้าวภายในนั้นถ้าดูจากเอกสารหอหลวงผมไม่เห็นมี โดยเฉพาะภายใน มีเรือจากเมืองสิงห์ เมืองอินทร์ เมืองพรหม ต่าง ๆ นำข้าวเข้ามาจอดอยู่แถววัดพนัญเชิง แล้วนำเข้าส่งโรงสี พูดง่าย ๆ การค้าต่าง ๆ ก็เสรีอยู่ภายใน แต่ส่วนที่จะไป block ทางออกนั้น ก็เป็นการผูกขาดในส่วนที่คุมได้ เช่น ส่วนที่เกี่ยวกับการส่งออกหรือห้ามข้ามแดนไปดินแดนที่ไม่พึงปรารถนานั้นก็คุมอยู่แค่นั้น แต่ส่วนที่เหลือ ผมยังคิดว่า

เป็นการตอบสนองของราษฎรต่อโอกาส และอันนี้ก็คิดว่าไม่มีปัญหาอะไร ฉะนั้นถ้าระบบไพร่ในเศรษฐกิจเป็นอย่างนี้ บวกกับวิธีการเพาะปลูกอย่างที่ผมได้พยายามที่จะชี้แนะการเปลี่ยนแปลงของเศรษฐกิจต่อการขัดแย้งอะไรก็ต้องวิเคราะห์ไปอีกรูปหนึ่ง

ข้อสี่ที่จำเป็นต้องหาข้อสรุปเสียก่อน คือว่า บทบาทของกษัตริย์ ขุนนาง มุลนายในกิจการอื่น ๆ ผมขอย้อนนิดหนึ่งเพื่อไม่ให้ขาดตอน ในข้อสรุปของผมในข้อที่เกี่ยวกับระบบไพร่ในเศรษฐกิจ คือว่าผมเชื่อว่าถ้าเป็นอย่างนี้ การเพาะปลูกข้าวเพื่อการส่งออกเป็นเรื่องของราษฎรและระบบเศรษฐกิจภายในธรรมดา ๆ ไม่ส่งออกก็ขายเข้าพระนครอยู่แล้ว เป็นการเสริม demand ธรรมดา ๆ ไม่มีอะไรพิสดาร แต่ว่าบางส่วนมาเกี่ยวข้องกับคนในเมืองที่มีอิทธิพล ก็คือ พระมหากษัตริย์ ขุนนาง มุลนายในกิจการอื่น ๆ รวมทั้งค้าข้าวส่งออก เป็นลักษณะเฉพาะหรือเปลา (enclave) คือว่าเป็นลักษณะที่ไม่เกี่ยวกับประชาชน เกี่ยวกับคนบางกลุ่มบางเหล่าเท่านั้น ตัวอย่างที่ยกมาก็ไม่เพียงพอที่จะอธิบายว่าการเปลี่ยนแปลงในระบบเศรษฐกิจของคนชั้นสูงกระจายทั่วไป การที่มีข้างไปทำประตุมุกอะไรต่าง ๆ นั้น ก็เป็นเหตุการณ์เฉพาะ อาจจะไม่ขยายออกไปมาก การปลูกดีกราม งานก่อสร้างต่าง ๆ ก็อาจเป็นงานเฉพาะกิจชั่วคราวชั่วคราว งานโลหะกรรมซึ่งมีอยู่มากในอยุธยาจากการดูสภาพเศรษฐกิจจากเอกสารหรือหลวงก็เป็นการ serve เฉพาะเข้าพระนคร หรือ process เพื่อขายบ้านนอกบ้าง คือกิจการเหล่านี้เข้าใจว่ามีส่วนเกี่ยวข้องกับเฉพาะคน เฉพาะกิจ เฉพาะหมู่ เฉพาะเหล่า จะมากสักแค่ไหน มีผลให้เกิดความมั่งคั่งร่ำรวยสักแค่ไหนยังเป็นข้อสงสัยอยู่ในภาพเศรษฐกิจในตอนนั้น

สุดท้ายก็คือ เรื่องของระบบการจ้างแรงงาน ซึ่งอาจารย์สายชลพยายามจะชี้ให้เห็นว่ามันก็เป็นส่วนหนึ่งของการทำให้ระบบไพร่นั้นหลวมลง เพราะมีรายได้ทางเศรษฐกิจเข้ามา ระบบการจ้างแรงงาน รวมทั้งการแทนการซื้อตัวออกมาจากการเข้าเวรต่าง ๆ นี่มีมาน้อยแค่ไหน คือผมมานั่งดูในเรื่องการเข้าเวร รู้สึกจากเอกสารของอาจารย์สายชลก็แสดงออกมา รู้สึกว่าแพงเหมือนกัน คือ ถึงเดือนละ 6 บาท สมัยนั้นข้าวเปลือกราคาเฉลี่ยแล้ว (average) ซึ่งผมไม่ยืนยันมาก ตั้งแต่ต้นอยุธยาและรัตนโกสินทร์ ทั้งหัวทั้งท้าย ยกเว้นปีที่ข้าวยากหมากแพงจริง ๆ ตกราว ๆ 2 คำลึงก็ คือ ประมาณ 10 บาท ต่อเกวียน ตอนต้นอยุธยามีเอกสารเหมือนกันที่ว่าราคาข้าวแพงขึ้นเท่าไร่ตอนยุคข้าวยากหมากแพง และถึงตอนต้นรัตนโกสินทร์รู้สึกมันอยู่ในช่วง 10 บาท ถ้าหากว่าไปซื้อตัวออกมา 6 บาท 4 เดือน มัน 24 บาทก็ตกตั้ง 2 เกวียนครึ่ง ซึ่งอันนี้หมายถึงเกือบ

ครึ่งหนึ่งของการเพาะปลูก คนซื้อตัวนี่คงไม่ใช่ชาวนาแน่ เพราะว่าไพร่ยังมีคงเป็นไพร่อีกพวกหนึ่งเสียแล้ว พวกค้าขายหรือมีรายได้ทางอื่น เพราะทำนาเฉย ๆ ซื้อตัวออกตั้ง 2 เกวียนครึ่งนี้ ผมคิดว่าเขาคงมีเหตุผลที่มีความจำเป็นมากกว่ามาก ๆ ถึงจะต้องซื้อตัวออกไป เพราะแพงเหลือเกิน และคงเป็นระบบที่เขาตั้งราคาไว้จนผู้ซื้อ ๆ ไม่ได้ ข้อเสนอที่ยอมรับไม่ได้ คือให้ระบบเหมือนกัน แต่เป็นระบบที่ไม่มีใครอยากทำ ฉะนั้นจำนวนแรงงานต่าง ๆ ผมคิดว่าจำนวนน้อยมาก ฉะนั้นถ้าหากพิจารณาทั้งหมดประเด็นต่าง ๆ ซึ่งยังต้องหาคำตอบ ข้อเสนอของผมนี่ยังไม่ใช่ข้อสุดท้ายเป็นเพียงแต่ข้อสันนิษฐานเอาว่า ถ้าเรามีข้อมูลเหล่านี้เราจะสามารถบอกได้ว่าจริง ๆ แล้วการเปลี่ยนแปลงในเศรษฐกิจโดยเฉพาะภาคทรัพย์ที่มั่งคั่งขึ้นมา การหมุนเวียนอะไรต่าง ๆ นี่ก็คักถึงขนาดพอที่จะแย่งกันกินขนาดนั้น หรือพอที่จะก่อให้เกิดการขัดแย้งทั่วทุกหัวระแหง ตั้งแต่ระดับพระมหากษัตริย์กับขุนนาง ขุนนางกับมุลนาย มุลนายด้วยกันเอง มุลนายกับไพร่ ไพร่ด้วยกันเอง ทั้งหมดนี้ขนาดของการกระตุ้นขนาดนี้มันเพียงพอที่จะก่อให้เกิดการขัดแย้งอย่างรุนแรงมากถึงขนาดนั้นหรือไม่ ผมยอมรับในเรื่องอาการ ผมมีความรู้สึกโล่งจากที่ได้อ่านมาอย่างมาก แต่ว่าเหตุของการเสื่อมโทรมนั้น เป็นไปได้หรือไม่ที่ว่าจะมีเหตุอื่นซึ่งก่อให้เกิดอาการเหล่านั้น และเศรษฐกิจในตัวมันเองนั้นอาจจะเป็นส่วนหนึ่ง หรือไม่เป็นเลย หรืออาจเป็นประเด็นซึ่งค้านเพราะส่วนใหญ่แล้วถ้าหากมันมีน้อย มันต้องแย่งกันกิน ในกรณีของเอกสารอาจารย์สายชลอ้างมาจากมาตรา 48 ของพระราชกำหนดเก่าบอกว่ามีปัญหา “ฉกชิงวิ่งราว” แล้วรู้สึกตอนที่ขีด ขีด ขีด ละเอาไว้ เขามีคำพูดที่สำคัญ “แต่ก่อนนั้นข้าวปลาไม่ดี จึงเกิด...” หายไปผมคิดว่าไม่ได้ตั้งใจ หลอก ว่าจริง ๆ แล้วในความรู้สึกของกฎหมายที่อ่านมา คือว่าแต่ก่อนนั้นมีเหตุให้เชื่อว่าการฉกชิงวิ่งราว อะไรต่าง ๆ เพราะข้าวปลาไม่ดี แต่ไม่บอกว่าเดี๋ยวนี้ดีหรือเปล่า ถูกไหม ? ก็ยังมีอันนี้เกิดขึ้น จึงให้ตราเรื่องออกมาอย่างนี้ ฉะนั้นเศรษฐกิจอาจจะช่วยได้ไว้ควรที่จะพึงเสียตั้งนานแล้วก็ได้ อาจจะคล้ายกับว่าจากราชวงศ์บ้านพลูหลวงขึ้นมา การยอมรับของขุนนางอะไรต่าง ๆ ร้อยหรือลงไป แต่เนื่องจากว่าการค้าข้าวดีมันอาจจะยืดอายุของอยุธยาออกไปก็ได้ อันนี้เป็นเพียงคิดเล่น ๆ แต่ข้อความคิดของผม คือว่าคงจะหาคำอธิบายจากเศรษฐกิจโดยตรงเกี่ยวกับความเสื่อมโทรมของอยุธยา คงไม่ได้นัก คงจะต้องหาเหตุผลจากที่อื่น ในเรื่องเศรษฐกิจอาจารย์สายชลเริ่มไว้ดีแล้ว ถ้าหากว่าเราได้ศึกษากันเพิ่มเติม ผมคิดว่าคงจะกระจ่างขึ้นไม่มากนัก

ตอบ

สายชล วรรณรัตน์

ดิฉันไม่มีอะไรจะตอบมากนักขอตอบสั้น ๆ เกี่ยวกับประเด็นแรกและประเด็นสุดท้ายของอาจารย์ไพฑูรย์ดังนี้

ประเด็นแรก อาจารย์พูดถึงว่าการขยายตัวของการค้าขายว่ามันไม่สม่ำเสมอดิฉันเองก็ยอมรับว่ามันไม่สม่ำเสมอ และปริมาณของบางปีก็อาจจะไม่มาก แต่สิ่งที่ดิฉันอยากจะชี้ให้เห็นก็คือ การขยายตัวของการค้าขายนั้นนำไปสู่การขยายตัวของการค้าสินค้าประเภทอื่น ๆ ด้วย เพราะข้าวจะนำไปสู่การได้ลดหย่อนภาษี จะนำไปสู่อภิสิทธิ์ทางการค้าอื่น ๆ ด้วย

สำหรับประเด็นสุดท้าย อาจารย์บอกว่าระบบการเสียเงินแทนการเข้าเวร รู้สึกอาจารย์จะให้ใช้คำอื่น ซึ่งทำให้ไม่แน่ใจว่าจะเป็นเรื่องเดียวกันหรือเปล่า อาจารย์บอกว่ามีไม่มากเท่าไรเพราะฉะนั้นไม่น่ามีผลกระทบเท่าไร อันนี้ดิฉันเองก็ไม่ทราบว่ามันน้อยเท่าไร แต่ถ้าดูจากกฎหมาย กฎหมายสมัยพระเจ้าบรมโกษจะบอกว่าเดี๋ยวนี้มีคนเสียเงินแทนการเข้าเวรกันมาก ดิฉันคิดว่า การเสียเงินแทนการเข้าเวรนี้ ถ้าหากว่าพระมหากษัตริย์สามารถควบคุมผลประโยชน์ทางการค้าเอาไว้ได้มากอย่างที่ป็นอยู่ในต้นรัตนโกสินทร์ การที่ไพร่เสียเงินแทนการเกณฑ์แรงงานมาก อาจจะเป็นผลดีกับพระมหากษัตริย์ด้วยซ้ำไป เพราะกษัตริย์จะได้เงินแทนการเกณฑ์แรงงานอย่างหนึ่ง ได้เก็บภาษีสินค้าที่ไพร่พวกนี้ออกไปผลิตและได้เป็นสินค้าออกมาขายอย่างหนึ่ง ถ้ากษัตริย์สามารถควบคุมการค้า ควบคุมการเก็บภาษีได้อย่างมีประสิทธิภาพ แต่อย่างที่ดิฉันชี้ให้เห็นตอนต้นว่าพระมหากษัตริย์ตอนปลายอยุธยาไม่อยู่ในฐานะที่จะควบคุมผลประโยชน์ทางการค้า เพราะฉะนั้นการที่ไพร่เสียเงินแทนการเกณฑ์แรงงานหรือ เราไพร่หนีออกไปทำการผลิตส่วนตัว หรือการไปสังกัดมูลนายอื่น หรือมูลนายอื่นเอาตัวไพร่ไปใช้งานพวกนี้จึงมีผลกระทบในทางเสียต่อพระมหากษัตริย์

เสน่ห์ จามริก*

ผมคิดว่าข้อสรุปของอาจารย์ไพฑูรย์ตอนหลังค่อนข้างสำคัญ ในแง่ที่ว่าเราอาจจะมีความรู้สึกร่วมในเรื่องอาการของสังคม ปัญหาของสังคม การขัดแย้ง แต่เราอาจจะไม่แน่ใจในเรื่องของเหตุ ผมอยากจะเสริมต่อไปคือว่านอกจากในแง่ของเหตุแล้ว ยังส่งผลไปถึงความหมายของการเปลี่ยนแปลงด้วย และผมอยากพูดถึงในประเด็นนี้ ผมคงจะไม่เข้าไปในเรื่องของข้อมูลหรือข้อเท็จจริงทางประวัติศาสตร์ (ซึ่งก็คงจะได้เถียงกันได้) แต่ผมอยากจะต้องตั้งข้อสังเกตว่า บางทีศัพท์ที่เราใช้ อย่างที่ผอญุ่ท่านผู้ดำเนินการอภิปรายพูดถึง อาจารย์นิธิ เอียวศรีวงศ์ เรื่องกระฎุมพี ผมคิดว่าสิ่งที่อาจารย์สายชลพูดมานี้คงจะมีเรื่องพวกกลุ่มพ่อค้า และสมัยที่เราพูดถึงคนชั้นกลางมาก ตรงนั้นผมอยากลองเสนอข้อคิดว่าความหมายของการเปลี่ยนแปลงที่พูดถึงคนกลุ่มนั้นกลุ่มนี้ ชนชั้นนี้ จริง ๆ แล้วเป็นข้อสังเกตหรือข้อคิดที่เราเรียนมาจากประวัติศาสตร์ของตะวันตกค่อนข้างมาก แต่ผมอยากลองเสนอข้อเปรียบเทียบบอกว่าพอมาพูดถึงของสังคมไทยแล้ว โดยเฉพาะในแง่ของการเปลี่ยนแปลง ความขัดแย้ง เราพอจะเปรียบเทียบหรือว่าชี้แนะถึงลักษณะของความคล้ายหรือความแตกต่างกันได้แค่ไหน ในแง่นี้คือว่าความหมายของการเปลี่ยนแปลงอันนี้ ผมคิดว่าเราอาจจะเห็นด้วยที่ในสังคมไทยนี้มีคนกลุ่มใหม่ขึ้นมาโดยจากผลของการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ แต่มันคงจะแตกต่างกันมากระหว่างกาเกิดขึ้นของคนกลุ่มใหม่ในสภาพของการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจที่ยังไม่ส่งผลกระทบถึงการเปลี่ยนแปลงในเชิงของโครงสร้างอำนาจ เดียวผมจะขอขยายความว่าหมายความว่าอย่างไร ในประวัติศาสตร์ตะวันตกการเปลี่ยนแปลงของตะวันตก เราเห็นได้ชัดว่ากลุ่มคนชั้นกลางหรือที่เรียกว่า กระฎุมพี หรืออะไรพวกนี้ ได้ก่อตัวขึ้นมาในฐานะที่เป็นพลังสังคมที่มีเอกลักษณ์ที่แยกตัวจากระบบอำนาจที่เป็นอยู่เป็นกลุ่มชนที่ทำลายโครงสร้างอำนาจที่เป็นอยู่ และอันนี้คือวิวัฒนาการของประชาธิปไตยในตะวันตก แต่เมื่อผมฟังอาจารย์สายชลพูดมาแล้วนี้ ผมมีความรู้สึกว่ามันจะเป็นกระจุกที่สะท้อนให้เห็นถึงการเปลี่ยนแปลงที่กำลังเป็นอยู่ในช่วงปัจจุบันค่อนข้างมาก คือว่าในช่วงของปลายอยุธยา นี้ ผมจะไม่เข้าไปพูดถึงเหตุของการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ การค้าต่างประเทศมีผลกระทบมากน้อยแค่ไหน อย่างที่อาจารย์ไพฑูรย์ตั้งข้อสังเกต แต่ผมเชื่อว่าการเปลี่ยนแปลงอันนั้นโดยธรรมชาติแล้วก่อให้เกิดคนกลุ่มใหม่ขึ้นมา แต่จะ

* สถาบันไทยคดีศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

สังเกตเห็นว่าคนกลุ่มใหม่ที่เกิดขึ้นแม้จะมีรูปร่างหน้าตาเป็นพ่อค้า แต่ไว้ในโครงสร้างอำนาจของสังคมไทยที่เป็นอยู่ในขณะนั้น ก็เป็นโครงสร้างที่กลุ่มขุนนางมูลนายในระบบราชการ สามารถที่จะดึงเอากลุ่มพ่อค้าเข้ามาสู่โครงสร้างอำนาจของระบบราชการ อันนี้หมายความว่าลักษณะของการเปลี่ยนแปลงและการขัดแย้งนี้ เป็นการขัดแย้งที่เข้าไปปะทะกันในโครงสร้างอำนาจที่คงอยู่ ไม่ได้เป็นกลุ่มชนที่ก่อตัวขึ้นมาใหม่มีเอกลักษณ์ คือเป็นพ่อค้าจริง แต่ว่าพวกพ่อค้าพวกนี้ก็แสวงแนวทางที่จะเข้าไปสู่ระบบอำนาจผลประโยชน์เข้าไปสู่ระบบราชการเหมือนกัน อันนี้ผมคิดว่าคือความแตกต่างกัน แล้วผมคิดว่าอยากให้อาจารย์สายชลคิดต่อไปอีก นอกเหนือจากที่อาจารย์ไพฑูรย์ได้กรุณาพูดถึงว่าน่าจะหาเหตุให้มันแน่ชัด ให้มันหนักแน่นขึ้นน่าจะคิดต่อในเชิงของความหมายด้วยการเปลี่ยนแปลงที่ก่อให้เกิดกลุ่มชนใหม่ และที่อาจารย์นิธิพูดถึง กระฎุมภ์อะไรพวกนี้ เป็นกลุ่มชนที่มีเอกลักษณ์ในแง่ของฐานะ อำนาจ แยกและทำทลาย หมายความว่าชนชั้นกลางของตะวันตก เป็นกลุ่มชนที่ล้มโครงสร้างอำนาจที่เป็นอยู่ แต่จะเทียบชนชั้นกลางกลุ่มกระฎุมภ์อย่างน้อยที่สุดในช่วงอยุธยา ผมคิดว่าเป็นกลุ่มชนที่ไม่ได้มุ่งจะล้มโครงสร้างอำนาจราชการ แต่จะเข้าไปสู่ระบบอำนาจในวงราชการ ผมอยากจะโยงเข้ามาถึงปัจจุบันนิดหน่อยในแง่ที่ว่า ถ้าเราเทียบที่ผมพูดก็เพื่อว่าเราน่าจะระวังให้มากเลยกับพวกศัพท์ พวกถ้อยคำ ไม่ว่าจะเป็น “กระฎุมภ์” “คนชั้นกลาง” ก็ตาม คือไม่ใช่ว่ามีอาชีพเป็นพ่อค้า หรืออะไร เราบอกว่าเป็นตราว่าเหมือน ๆ กัน และผมคิดว่าศัพท์ถ้อยคำพวกนี้ มันสื่อความหมายในแง่ของตัวกระทำในสังคม การเมือง ซึ่งค่อนข้างจะมีความสำคัญอย่างมาก ซึ่งอาจจะแตกต่างกัน

ถ้ามาลองโยงดูเวลาที่อาจารย์สายชลพูด ๆ มา ผมมาตั้งคำถามในใจว่า ถ้าอย่างนั้นการเปลี่ยนแปลงทางการค้าสมัยปลายอยุธยา มันต่างกับช่วงจากผลกระทบของสัญญาเบาว์ริงแค่นั้น ก็เผอิญอาจารย์ไพฑูรย์ก็ได้พูดขึ้นมา ผมก็ชอบคุณมาก ที่ว่าได้คลี่คลายปัญหาข้อสงสัยไปส่วนหนึ่ง

ที่นี้ผมอยากจะขยับต่อไปคือว่าเราน่าจะประเมินลักษณะของการเปลี่ยนแปลงในสังคมไทย ซึ่งโดยสรุป คือว่าเป็นการเปลี่ยนแปลงในขั้นที่กระทบต่อโครงสร้างอำนาจหรือเปล่า ผมจะลองเปรียบเทียบเป็นข้อมูลดู อย่างสองวันนี้วิทยุกระจายเสียงแห่งประเทศไทยพูดถึงมาก เรื่องการตั้งองค์กรขึ้น ชื่อว่าคณะกรรมการร่วมรัฐบาลเอกชนเพื่อแก้ไขปัญหาในทางเศรษฐกิจ ซึ่งเป็นคณะกรรมการร่วมระหว่างผู้แทนรัฐบาล รัฐมนตรีฝ่ายเศรษฐกิจ และ

มีผู้แทนจากหอการค้าไทย สมาคมธนาคาร สมาคมอุตสาหกรรม อันนี้แสดงให้เห็นถึงว่ากลุ่มพ่อค้าธุรกิจการเงินในยุคปัจจุบัน เริ่มมีเอกลักษณ์หรือเปล่า เริ่มมีเอกลักษณ์ที่แยกตัวจากโครงสร้างอำนาจในระบบราชการมากน้อยแค่ไหน ที่ผมยกขึ้นในช่วงของปัจจุบันก็เพื่อที่จะลองให้เปรียบเทียบ ไม่ใช่เพื่อจะให้ถกเรื่องปัญหาปัจจุบัน คือว่าอย่างน้อยที่สุดเป็นกระຈกที่สะท้อนให้เห็นถึงธรรมชาติที่แท้จริงของการเปลี่ยนแปลงในช่วงปลายอยุธยา

เพราะฉะนั้นในแง่นี้แล้วผมคิดว่า นอกเหนือจากเหตุที่อาจารย์ไพฑูรย์ยกขึ้นมาแล้ว คิดว่าจะขยายความการศึกษาออกไปในแง่ของความหมายของการเปลี่ยนแปลงทางสังคมในขั้นของโครงสร้างอำนาจแล้ว ผมคิดว่าโดยศึกษาให้ละเอียดถี่ถ้วน ไม่เฉพาะของกลุ่มชนใหม่ ๆ ที่เกิดขึ้น แต่ว่าสังเกตให้เห็นถึงพฤติกรรมและช่องทางที่เขาใช้ในการต่อสู้เพื่อให้ได้มาซึ่งฐานะ อภิสิทธิ์ ผลประโยชน์ เขาทำอย่างไร ถ้าเราดูพฤติกรรมนี้แล้ว ก็อาจจะประเมินความหมายของการเปลี่ยนแปลงในช่วงนั้นได้กระจ่างชัดขึ้นพอสมควร และถ้าเป็นในแง่นี้แล้วทั้ง ๆ ที่ผมไม่มีข้อมูลที่หนักแน่น ผมก็อยากจะสรุปร่วมกับอาจารย์ไพฑูรย์ว่าการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจในครั้งนั้น น่าจะยังไม่เป็นน้ำหนักที่เพียงพอที่จะเป็นทั้งเหตุและความหมายที่นำไปสู่การขัดแย้ง การขัดแย้งนี้เราเห็นได้ชัดแต่เป็นความหมายของการขัดแย้งที่จำกัดอยู่ในโครงสร้างอำนาจของระบบเก่า

ตอบ

สายชล วรรณรัตน์

เกี่ยวกับเหตุที่ทำให้สังคมในปลายอยุธยาเสื่อมโทรม บั่นป่วน ที่ว่าไม่น่าจะเป็นสาเหตุทางเศรษฐกิจ อันนี้คงเป็นสิ่งที่ดิฉันจะต้องไปค้นคว้าเพิ่ม ไปคิดอะไรอีกมากทีเดียว

ส่วนประเด็นที่อาจารย์เสนอให้พูดถึงความเปลี่ยนแปลงในโครงสร้างอำนาจ ดิฉันอยากจะตั้งข้อสังเกตน้อยหนึ่งเกี่ยวกับเรื่องนี้

จากการค้นคว้าขั้นต้นอย่างที่พูดมา ดิฉันคิดว่าการขยายตัวทางเศรษฐกิจในช่วงปลายอยุธยาทำให้กลุ่มมูลนายขยายใหญ่ขึ้น และกลุ่มมูลนายซึ่งขยายใหญ่ขึ้นก็พยายามขยายผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจ ซึ่งจากตัวอย่างที่ให้ไว้ในบทความก็เห็นได้ว่า วิธีการที่จะขยายผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจก็มีหลายวิธีด้วยกัน จนบางครั้งพระมหากษัตริย์เองก็ทนไม่ได้ และต้องตรากฎหมายหลายฉบับ

เพื่อที่จะป้องกัน อะไรต่าง ๆ เหล่านี้ อันนี้ดิฉันคิดว่าได้สะท้อนให้เห็นถึงการเปลี่ยนแปลงในโครงสร้างอำนาจได้บ้างพอสมควร ถ้าเราจะดูจากช่วงหลังสงครามเสียกรุงครั้งที่ 1 เป็นต้นมา เราจะเห็นได้ว่าการรวมอำนาจเข้าสู่ศูนย์กลางของพระมหากษัตริย์กระทำได้อย่างมีประสิทธิภาพขึ้น แต่พอมาถึงปลายอยุธยาในช่วงที่การขยายตัวของการค้า การที่กลุ่มผู้ประกอบการขยายใหญ่ขึ้น ดิฉันคิดว่าในช่วงนี้จะเป็นช่วงที่การรวมอำนาจเข้าสู่ศูนย์กลางของกษัตริย์ การที่กษัตริย์จะกุมอำนาจอันเด็ดขาดเอาไว้ในมือได้อย่างที่สมัยพระเจ้าปราสาททองหรือพระนารายณ์ได้เคยทำนั้นมันลดระดับลง มันเกิดการจับกลุ่มของพวกขุนนางเป็นกลุ่ม ๆ ต่อสู้แย่งชิงอำนาจกัน ดิฉันไม่ได้ขยายความในประเด็นนี้อาจจะละเอียดเพราะได้ยกตัวอย่างเอาไว้ในบทความ ว่ามีการจับกลุ่มกันระหว่างเจ้านายระหว่างขุนนางฝ่ายต่าง ๆ ทั้งในส่วนกลางทั้งในหัวเมือง

การกำกับจับส่วนหนึ่งดิฉันคิดว่าในช่วงปลายอยุธยาขุนนางในหัวเมืองได้ร่วมมือกับพ่อค้าเอกชนบางคนทำการค้ากับจีนอย่างเป็นอิสระจากพระมหากษัตริย์ อันนี้จะตอบคำถามกับเราได้ใหม่ว่า การขยายตัวของการค้านั้นทำให้การกุมอำนาจของกษัตริย์อ่อนกำลังลง แล้วมีการต่อสู้แย่งชิงอำนาจกันในกลุ่มขุนนางนั้นรุนแรงขึ้น เป็นกลุ่มขุนนางที่ขยายออกไปรวมคนจีน รวมคนชาติอื่น ๆ พวกแขกเข้ามาด้วย

มีอีกตัวอย่างหนึ่งที่ดิฉันอยากจะบอกว่า การขยายตัวทางเศรษฐกิจนั้นกระทบต่อโครงสร้างของอำนาจ นั่นก็คือการที่ทางส่วนกลางขยายอำนาจออกไปคุมหัวเมือง สมุหนายกคุมหัวเมืองเหนือ สมุหกลาโหมคุมหัวเมืองภาคใต้ เจ้าพระยาพระคลังคุมหัวเมืองชายทะเล และขุนนางในกรมทั้ง 3 ก็จะเป็นกลไกในการคุมหัวเมืองเหล่านี้ ดิฉันคิดว่ามีผลทำให้หัวเมืองเสียอำนาจ ในแง่ที่ว่า พวขุนนางส่วนกลางออกไปคุมหัวเมืองได้มากขึ้น ก่อนหน้านั้นคุมไม่ได้มีแค่ยกกระบัตรออกไปก็ทำอะไรไม่ได้มาก แต่พอตอนนั้นคุมได้มาก ดิฉันคิดว่าการตั้งทรัพยากรจากหัวเมืองเข้ามาส่วนกลางมันน่าจะเข้มข้นขึ้น อันนี้ดิฉันไม่มีหลักฐานเป็นข้อสมมติฐานที่ว่าอยากจะค้นคว้าต่อไป แต่หลักฐานจากข้อมูลที่เราพอจะเห็นได้ก็คือว่า ในช่วงปลายอยุธยาขัตติย์จะคุมหัวเมืองต่าง ๆ ได้น้อยลง ยิ่งพอมาถึงช่วงใกล้ ๆ เสียกรุง หัวเมืองแต่ละหัวเมืองจะแยกตัวเป็นอิสระหลายหัวเมืองทีเดียว เรียกง่าย ๆ ว่าเป็นกบฏ

สมศักดิ์ เจียมธีรสกุล

ผมมีข้อสังเกตบางอย่างที่อยากจะพูดในรายงานนี้ อันแรกผมอยากตั้งข้อสังเกตเรื่องการใช้หลักฐานทางประวัติศาสตร์ คือตามความเข้าใจของผมซึ่งเป็นนักเรียนประวัติศาสตร์ที่ไม่ค่อยเอาไหนนัก การเขียนประวัติศาสตร์อยุธยาที่ผมเคยลองสำรวจด้วยตัวเองว่างานทางประวัติศาสตร์อยุธยาของไทยในรอบ 10 ปีมีอะไรบ้าง และผมพบความจริงซึ่งไม่รู้ว่าจะทำให้ประหลาดใจหรือเปล่า แต่ว่าใน 10 ปีที่ผ่านมาที่เราพูดกันว่า การศึกษาประวัติศาสตร์ก้าวหน้าขึ้นมาก แต่ไม่มีหนังสืออยุธยาเขียนขึ้นใหม่เลย ถ้าไม่นับงานของอาจารย์ขจร ซึ่งว่าไปแล้วในทัศนะส่วนตัวผม ผมไม่เห็นด้วยกับวิธีการเข้าสู่ปัญหาประวัติศาสตร์ของอาจารย์ขจรมาก แต่ว่าเป็นเรื่องน่าแปลกที่ตลอด 10 ปี หรืออาจจะย้อนหลังไปกว่านั้นถึง 20 ปี บอกได้ว่าไม่มีงานประวัติศาสตร์อยุธยาเลย อันนี้รวมถึงวิทยานิพนธ์ของระดับปริญญาโท อักษรศาสตร์มหาบัณฑิตของ 3 มหาวิทยาลัย ปรากฏว่าไม่มีสักเล่มเดียวที่ทำเรื่องอยุธยาเลย ความจริงไม่มีสักเล่มด้วยซ้ำที่ทำประวัติศาสตร์ก่อนหน้าอยุธยาไป เพิ่งหลุดออกมาอยู่เล่มเดียวคือของจุฬาฯ ของคุณวิไลลักษณ์ ที่ทำเรื่องสุโขทัย ส่วนหนึ่งอาจเป็นเพราะว่าความยากของหลักฐานที่ใช้ และนี่เข้าสู่ปัญหาหนึ่ง ซึ่งผมอยากตั้งข้อสังเกตในแง่ของงานของอาจารย์สายชลที่ว่าคือ หลักฐานเกี่ยวกับประวัติศาสตร์อยุธยาตามที่ผมเข้าใจจะมีอยู่ 2 ส่วน ส่วนหนึ่งเป็นหลักฐานไทย อีกส่วนหนึ่งเป็นหลักฐานต่างประเทศ

หลักฐานต่างประเทศที่เป็นหลักฐานชั้นต้น มีปัญหาว่าส่วนมากนักประวัติศาสตร์ไทยมีน้อย คนที่มีความสามารถหรือมีศักยภาพที่จะเข้าถึงมันได้ เพราะไม่รู้ภาษาต่างประเทศนั้น ๆ ซึ่งกรณีอาจารย์สายชลก็ไม่ได้อ้างไว้ หลักฐานต่างประเทศ ไม่ว่าจะเป็นของจีน หรือไม่ว่าจะเป็นของดัตช์หรือของใครก็แล้วแต่ ซึ่งเป็นของจีน หรือไม่ว่าจะเป็นของดัตช์หรือของใครก็แล้วแต่ ซึ่งส่วนมากก็ใช้อ้างผ่านงานค้นคว้าของคนอื่นอีกที เช่น ของอาจารย์สารสิน ซึ่งอันนี้ก็มีความเหมือนกันว่า งานค้นคว้าของอาจารย์สารสินสามารถอ้างได้มากน้อยแค่ไหน

ส่วนปัญหาหลักฐานชั้นรองของไทย ซึ่งอาจารย์สายชลได้ใช้มาก คือ พงศาวดารกับกฎหมายตราสามดวง ผมคิดว่าจะระยะหลัง เป็นที่รู้จักแล้วว่าหลักฐานสองอันนี้เป็นหลักฐานชั้นสอง ซึ่งแน่นอนว่ามันสามารถพิสูจน์อะไรบางอย่าง อาจจะมากอย่างที่อาจารย์นิธิได้ใช้ คือ หลักฐานที่ทำโดยไม่ตั้งใจ แบบบล็อค (Marc Bloch) ว่าอย่างนั้น แต่ว่าอาจารย์นิธิใช้หลักฐานสองอันนี้พิสูจน์

ในฐานะที่เป็นภาพสะท้อนของประวัติศาสตร์ความคิดในสมัยรัตนโกสินทร์ ที่มีการเขียนขึ้นใหม่ของหลักฐาน 2 ชิ้น หลักฐานพงศาวดารใหม่ ซึ่งในแง่นี้ข้อเสนอของอาจารย์นิธิจึงดูค่อนข้างหนักแน่น แต่การเขียนของอาจารย์สายชลมีข้อน่าสังเกตว่า อาจารย์สายชลได้ใช้หลักฐานชั้นรอง 2 ประเภทนี้ ในฐานะที่เป็นการพิสูจน์เหตุการณ์โดยตลอด ซึ่งในทรรศนะส่วนตัวผมว่าค่อนข้างเสี่ยง ในเรื่องของ การใช้ในเรื่องของการใช้หลักฐานเรื่องกฎหมายตราสามดวง และก็เป็นข้อสังเกตอีกเหมือนกันว่า นอกจากจะใช้หลักฐานกฎหมายตราสามดวง หรือพงศาวดารในการพิสูจน์สิ่งที่ เป็นเหตุการณ์ที่ล่วงมาแล้วมากแล้ว ยังมีข้อสังเกตว่า อาจารย์สายชลใช้อย่างค่อยไม่ลังเลนัก ทั้งนี้อาจเป็นเพราะว่าอาจารย์สายชลมีความรู้ทางประวัติศาสตร์ คือในความรู้สึกรู้สึกว่าใช้อย่างไม่ลังเลนัก โดยเฉพาะในหน้าหลัง ๆ ตั้งแต่หน้า 28, 29, 30 มา จะเห็นว่าการอ้างกฎหมายตราสามดวง และก็ดึงเข้าสู่สมมติฐานบางประการเป็นไปอย่างค่อนข้างจะเรียกว่าทำทนายหรือว่ากล่าวหา ผมรู้สึกว่ามันเสียเปรียบเหมือนกัน

ทีนี้สิ่งที่อาจารย์สายชลพยายามพิสูจน์นี้ ผมคิดว่าเหมือนกับที่อาจารย์กาญจน์* พูดเมื่อครั้นว่าเป็นการพยายามจะสานต่อสมมติฐานบางอย่างของอาจารย์นิธิที่ได้พิสูจน์ไว้ ผมคิดว่าทุกคนส่วนมากในที่นี้คงจะรู้ว่าในปี 2 ปีหลังอาจารย์นิธิท่านได้สร้างผลงานที่ฮือฮามากคือ ท่านได้เสนอว่า จริง ๆ แล้ว ในช่วงต้นรัตนโกสินทร์ มีการขยายตัวของการค้าโดยเฉพาะการค้าต่างประเทศกับจีนอย่างมาก ซึ่งการขยายตัวนี้น่าผลมาสู่การเปลี่ยนแปลงทางสังคมซึ่งทำให้เกิดกลุ่มชนใหม่ซึ่งอาจารย์นิธิอนุโลมเรียกว่า “กระฎุมพี” ทีนี้สิ่งที่อาจารย์สายชลพยายามพิสูจน์ อาจารย์สายชลได้สานต่อข้อถกเถียงของอาจารย์นิธิและไปไกลกว่านั้นอีกคือว่าได้พิสูจน์เพิ่มขึ้นใน 2 ประเด็น ประเด็นหนึ่ง ผมเข้าใจว่าพยายามจะพิสูจน์ว่า การขยายตัวของการค้าไม่ใช่เพิ่งเริ่มในสมัยรัตนโกสินทร์ แต่ว่ามีมาตั้งแต่ปลายอยุธยาแล้ว ข้อที่ 2. ก็คือว่าไม่เพียงแต่เท่านั้น อาจารย์สายชลยังเสนอว่าการขยายตัวซึ่งมีมาตั้งแต่ปลายอยุธยานี้เป็นสาเหตุสำคัญที่ทำให้เกิดการเสียกรุงครั้งที่ 2 นี่ผมคิดว่าเป็นข้อเสนอกับที่ท้าทายมากที่สุด

เพื่อจะพิสูจน์ข้อเสนอ 2 อันนี้ อาจารย์สายชลได้ยกข้อสมมติฐานหรือว่าข้อมูลมากมายซึ่งคงเป็นการยากที่ผมจะวิจารณ์อย่างละเอียดได้ในที่นี้ แต่อยากตั้งเป็นข้อสังเกตเหมือนกัน

* อาจารย์กาญจน์ ละอองศรี เป็นผู้ดำเนินรายการในวันนั้น

ประเด็นแรก เรื่องข้อสนับสนุนอันแรกในการพยายามพิสูจน์ คือว่าการขยายตัวของระบบราชการจากส่วนกลาง อาจารย์สายชลได้พูดไปแล้ว แต่ผมอยากจะย้ำว่า จริงแล้วจะเห็นว่าในสมมติฐานนี้ ผมเห็นว่ายังเป็นปัญหาให้ตั้งได้ คือการที่ส่วนกลางในกฎหมายบอกว่าได้ให้อำนาจสมุหกลาโหมก็ดี สมุหนายกก็ดีในการคุมหัวเมืองนี้ ผมคิดว่าอาจจะไม่ได้หมายความว่าความรวบอำนาจเข้าสู่ศูนย์กลางมีผลมาก ในความหมายที่อาจารย์สายชลพูดก็ได้ อันนี้อาจารย์สายชลได้พูดไปแล้ว เป็นเพียงสมมติฐานที่รอการพิสูจน์ อันนี้อาจอยู่ที่ปัญหาการประเมินก็ได้ เพราะว่าจริง ๆ แล้ว การทำอย่างนี้อาจไม่มีผลเลยก็ได้ต่อการดึงดูดมูลค่า ดึงดูดปัจจัยหรือดึงดูดอะไรเข้าสู่ส่วนกลาง เป็นเพียงแต่ความพยายามอันหนึ่งซึ่งได้บันทึกไว้ในกฎหมายเท่านั้น ที่พูดอย่างนี้เพราะว่า ถ้าเรามองดูจากยุคหลัง ๆ ที่มีปัญหาเรื่องการคุมอำนาจจากส่วนกลางสู่ส่วนภูมิภาคนี้เราอาจตั้งข้อสงสัยได้ว่า ตอนปลายอยุธยาการคุมอำนาจนี้นาน้อยแค่ไหน

ข้อสังเกตอันที่สอง คือ การขยายตัวของการค้า ประเด็นแรกผมไม่แน่ใจเพราะผมไม่ได้อ่านรายละเอียด ผมอ่านไปฟังไปผมมีข้อสังเกตรู้สึกว่าการขยายตัวของการค้าในปลายอยุธยา อย่างไม่ค่อยมีฐานเปรียบเทียบนัก หมายถึงว่าไม่ได้ชี้ให้เห็นชัดว่า จริง ๆ แล้วที่ขยายตัวเพิ่มขึ้น คืออาศัยหลักฐานจากช่วงปลายอยุธยาเท่านั้น ไม่ได้บอกว่าการก่อนหน้านี้มันน้อยอย่างไร ซึ่งอันนี้ผมคิดว่าต่างจากอาจารย์นิธิ ผมคิดว่าสมมติฐานของอาจารย์นิธิฟังดูหนักแน่นเพราะว่าส่วนหนึ่งอาจารย์นิธิ พยายามพิสูจน์ว่าความต่างของต้นรัตนโกสินทร์กับอยุธยาต่างกัน ไม่เพียงปัญหาเรื่องปริมาณ แต่ต่างกันทางคุณภาพและคุณลักษณะการค้าด้วย ซึ่งเรื่องนี้ผมคิดว่าอาจารย์สายชลยังไม่ได้ทำไป คือปัญหาเรื่องการสร้างฐานเปรียบเทียบของการพูดว่ามันขยายตัว

ประเด็นที่สอง ซึ่งเดี๋ยวจะพูดในตอนท้ายอีกที คือปัญหาเรื่องเอกชนกับกระฎุมพี อาจารย์เสนอให้ได้พูดถึงบางประเด็นซึ่งน่าสนใจ น่ากระโดดเข้าร่วม คือตั้งข้อสังเกตว่าคำว่าเอกชน หรือกระฎุมพี ที่อาจารย์สายชลใช้นี้ไม่ชัดเจน คือคำว่าเอกชนผมว่าปัญหาที่เผชิญกับคุณนครินทร์ตอนเจอกันที่จุฬาฯ เคยคุยถึงเรื่องนี้ว่าอาจารย์บางท่านใช้คำว่า เอกชน มีปัญหาว่า คำว่า เอกชน มันมีนิยามความหมายแค่ไหน อย่างเช่นคนจีนที่อาจารย์สายชลใช้คำว่า เอกชนแล้วยกตัวอย่างคนจีน นี่ผมคิดว่าเป็นปัญหาที่เถียงกันได้เยอะในปัญหาที่ว่า เป็นเอกชนแค่ไหน

ประเด็นต่อมาข้ามมาถึงเรื่องผลกระทบ ตั้งแต่หน้า 28 ไป

โดยเฉพาะตั้งแต่หน้า 29-33 อาจารย์สายชลพยายามจะพูดถึงว่า... เนื่องจากการขายตัวของการค้าจึงเกิดความปั่นป่วนมากมาย หลักฐานที่ผมพูดถึงในตอนต้นว่าอาจารย์สายชลให้หลักฐานกฎหมายตราสามดวงผมเพิ่งนึกขึ้นมาได้เล่น ๆ คือถ้าหากว่า ข้อสมมติฐานของอาจารย์นี้เป็นจริง ที่ว่าการชำระพงศาวดารใหม่ในต้นรัตนโกสินทร์มันต้องการจะบันทึกความชอบธรรม ราชวงศ์บ้านพลูหลวงด้วยการสร้างภาพของการปั่นป่วนขึ้น ผมก็ตั้งข้อสังเกตว่าเป็นไปได้ไหมว่ากฎหมายตราสามดวงมีเจตนาที่จะบันทึกความชอบธรรมเหมือนกัน เพราะว่ากฎหมายตราสามดวงก็ถูกชำระใหม่ในต้นราชวงศ์จักรี

ข้อสังเกตอีกอัน ผมจำมาจากอาจารย์นิธิเหมือนกัน ตรงที่ผมพูดว่าอาจารย์สายชลพยายามพิสูจน์และไปไกลกว่าอาจารย์นิธิ ผมว่าอันนี้อาจจะเป็นข้อต่างถ้าผมจำไม่ผิด ดูเหมือนว่าในบทความเรื่อง “ประวัติศาสตร์รัตนโกสินทร์ในพงศาวดารอยุธยา” นี้จะมีอยู่ตอนหนึ่งที่อาจารย์นิธิพูดว่า จริง ๆ แล้วหลักฐานบางอย่างบอกว่าปลายอยุธยาไม่ปั่นป่วนอย่างเช่นสงครามครั้งสุดท้ายที่พระเจ้าอะไรผมก็จำชื่อไม่ได้ของพม่าเข้ามา ตามหลักฐานร่วมสมัยของต่างประเทศเขาบอกว่าการรับของอยุธยาเข้มแข็งมาก เสียจนว่าการลงทุนครั้งนั้นเกือบจะเป็นการเสี่ยงที่ล้มเหลว นี่เป็นคำพูดของอาจารย์นิธิ อันนี้ผมไม่แน่ใจว่าผมจำผิดหรือเปล่า ที่นี้ถ้าถูกก็เท่ากับว่า ข้อสงสัยว่าความปั่นป่วนที่ว่านี้มีจริงไม่มีจริงแค่นั้น คือตั้งข้อสังเกตในเชิงหลักฐาน และตั้งข้อสังเกตในเชิงสิ่งที่คนอื่นพิสูจน์มาแล้ว

อีกประเด็นหนึ่งที่ตามมาจากรื่องนี้ คือว่า ถ้าความปั่นป่วนนั้นมีจริง ผมพลิกดูหน้า 29-33 อย่างรวดเร็ว ผมกลับรู้สึกว่าได้พิสูจน์ให้เห็นสมมติฐานอันต้นที่ตั้งเอาไว้ว่าการปั่นป่วนที่เกิดจากการค้า อย่างการแย่งชิงในหมู่ชนชั้นสูงเหล่านี้ก็ดี โดยตัวหลักฐานที่อาจารย์สายชลยกมาอ้างเอง แน่นนอนมีหลักฐานบางอันที่มันขัดแย้งกันเพราะว่าแย่งเงินกันทำนองนี้ แต่ว่าจะไปไกลว่าแย่งเงินเป็นการขัดแย้งด้านการค้าไหม ผมยังคิดว่าการขัดแย้งปั่นป่วนนี้ถ้ามีจริงหลักฐานเหล่านี้เชื่อได้และมีจริง เท่าที่อ่านจากที่อาจารย์สายชลชี้มาเองนี้ไม่มี แต่ส่วนที่บอกว่าเกิดมาจากการค้าการขายตัวนี้เป็นข้อสรุปที่อาจารย์สายชลพยายามตั้งขึ้นมาเอง ในความรู้สึกของผม คือตัวหลักฐานที่อาจารย์สายชลอ้างไม่ได้บอกไปไกลถึงขนาดนั้นเท่าที่ผมดู

มาถึงประเด็นสุดท้ายในแง่ของเนื้อหา นี่เป็นข้อสังเกตนิดเดียวในหน้า 35 คือบอกว่าประเด็นนี้น่าสนใจและสำคัญ ผม

แปลกใจที่ไม่มีข้ออ้างอิง คือปัญหาการเกิด “ไพร่มั่งมี” อันนี้ผมอยากให้อย่างช่วยตอบด้วย ผมคิดว่าเป็นประเด็นสำคัญ ถ้าเกิด “ไพร่มั่งมี” ขึ้นมาจริง ๆ ผมว่าเป็นเรื่องที่ไม่เล็ก

มาสู่ประเด็นสุดท้ายเดิมผมอยากตั้งข้อสังเกตนิดเดียว พอที่อาจารย์เสนอให้พูดขึ้นมาผมอยากจะโดดเข้ามาร่วมการถกเถียงด้วย คือผมว่าปัญหาทั้งหมดของข้อสมมติฐานของอาจารย์นิธิก็ดี หรือของอาจารย์สายชลก็ดี อยู่ที่ปัญหาอย่างเดียวกันที่จะประเมินความเป็นไปในประวัติศาสตร์อย่างไร หรือถ้าพูดให้แคบลงไป ในความเห็นของผม คือว่าเราจะอธิบายหรือว่าที่อาจารย์เสนอให้ใช้ว่าเราใช้คำศัพท์เหล่านี้ในความหมายอย่างไร เราจะประเมินคำว่ากรรมสิทธิ์ที่ดี คำว่าพ่อค้าที่ดี ตอนนี้นำไปสู่ที่ผมอยากขยายความ คือคงจะทราบว่าคุณเสนอของอาจารย์นิธิมีผลโดยตรงต่อข้อเสนอเก่าของอาจารย์ฉัตรทิพย์ที่เคยเสนอเรื่องกรรมสิทธิ์อะไร และผมอยากทราบว่าวิวาทะระหว่างอาจารย์ฉัตรทิพย์กับอาจารย์นิธิ เท่าที่ผมอ่านทบทวนมีข้อสังเกตอยู่อย่างหนึ่ง มีปัญหาตรงที่ว่าอันนี้เล่านอกเรื่องไปอีกนิด คือเมื่อประมาณเดือนหนึ่งมาแล้วผมเคยคุยกับอาจารย์นิธิ ซึ่งอาจารย์สายชลอยู่ด้วย คุยกันว่าจริง ๆ แล้วความขัดแย้งระหว่างอาจารย์นิธิกับอาจารย์ฉัตรทิพย์คืออะไร หมายถึงในทางวิชาการคืออะไร เพราะจริง ๆ แล้วทั้งสองท่านเห็นร่วมกันว่าต้นรัตนโกสินทร์มีความเปลี่ยนแปลง มีการค้ามากขึ้นมีอะไรมากขึ้น แต่ว่าขณะที่อาจารย์ฉัตรทิพย์ว่ามันไม่มีความเปลี่ยนแปลงในแง่ของการเกิดกรรมสิทธิ์อะไร แต่อาจารย์นิธิบอกว่าจริง ๆ มีผมเลยตั้งปัญหาในใจและอยากลองสะท้อนในที่นี้ ไม่ทราบว่าจะฟังเข้าท่าหรือเปล่า ผมคิดว่าปัญหานี้จะนำไปสู่ปัญหาที่ใหญ่กว่านี้ คือปัญหาที่ผมอยากจะเรียกอย่างกว้าง ๆ ว่า ทฤษฎีที่นักประวัติศาสตร์หรือนักวิชาการใช้ในการตีความข้อมูลหรือว่าได้ข้อสรุปนี้คืออะไร คือว่าข้อมูลที่เหมือนกันนี้ มีการขยายตัวของการค้าที่ดี มีการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจที่ดีนี้ แต่มาถึงข้อสรุปคนหนึ่งบอกว่าใช้กรรมสิทธิ์ คนหนึ่งบอกว่าไม่ใช่ นี่คืออะไร คือผมมีความรู้สึกว่าในที่สุดการถกเถียงอย่างนี้จะนำไปสู่ปัญหาอันแหลมคม ซึ่งนักประวัติศาสตร์ทั่วไปไม่ยอมรับ คือปัญหาทางทฤษฎีที่ว่าแต่ละคนมีทฤษฎีในการมองอย่างไร

คำว่าชนชั้นใหม่ หรือ class ในความหมายแบบ mode of production ของมาร์กซิสต์ก็ดี หรือว่ากลุ่มใหม่ในโครงสร้างอำนาจของอาจารย์เสนห์ก็ดี ผมไม่ทราบว่าอาจารย์นิธิหรืออาจารย์สายชลมีนิยามความหมายของคำว่า กรรมสิทธิ์พวกนี้อย่างไร แต่ผมตั้งข้อสังเกตว่าอย่างไรก็ตามปัญหานี้นำไปสู่การถกเถียงกันที่จะ

แหลมคมยิ่งกว่านี้ คือปัญหาที่ว่าถึงที่สุดแล้วลองให้คำนิยามดูเวลาเราใช้คำหนึ่ง ๆ เรามีความหมายอย่างไร เช่นอาจารย์เสนอว่าจะใช้ว่าเป็นกลุ่มใหม่ในโครงสร้างอำนาจ ซึ่งผมยอมรับว่าผมยังมีความรู้ไม่พอ แต่ว่าอันนี้ก็ยิ่งเถียงกันได้อีก เป็นกลุ่มใหญ่ในโครงสร้างอำนาจจริงไหม หรืออาจารย์ฉัตรทิพย์ด้วยสำนักอีกแบบหนึ่งก็อาจบอกว่าไม่ใช่ชนชั้น ชนชั้น อ่ะไฉนอย่างนี้ คือผมรู้สึกว่าการนี้จะกลายเป็นประเด็นถกเถียงที่สำคัญ ซึ่งอันนี้โดยทั่วไปนักประวัติศาสตร์อาจจะไม่ค่อยคำนึงถึงนัก

ตอบ

สายชล วรรณรัตน์

ดิฉันคงตอบไม่ได้ทุกประเด็นที่คุณสมศักดิ์ยกขึ้นมา จะตอบเฉพาะประเด็นที่จับได้ และคงตอบได้อย่างขาด ๆ วิน ๆ

ประเด็นแรก คือ การใช้หลักฐานที่ถ้าจะสรุปรวมที่ว่าไม่ค่อยระมัดระวังเท่าไร ดิฉันยอมรับส่วนหนึ่งว่าการใช้หลักฐานอธิบายสิ่งที่เกิดขึ้นในสมัยอยุธยาั้นยากมากทีเดียว ด้านหนึ่งเป็นเรื่องขาดแคลนหลักฐาน อีกด้านหนึ่งคงเป็นปัญหาเกี่ยวกับวิธีการที่จะใช้หลักฐานที่มีจำนวนน้อยน้อยอย่างมีประสิทธิภาพ แต่สำหรับกฎหมายดิฉันใช้มาก ส่วนพระราชพงศาวดารใช้น้อยมากทีเดียว พระราชพงศาวดารนี้จะใช้ในตอนที่อธิบายภาพของความขัดแย้งทางการเมืองเท่านั้นเอง ส่วนกฎหมายดิฉันคิดว่าพระราชกำหนดเก่าเป็นกฎหมายที่ใช้อธิบายประวัติศาสตร์ในช่วงปลายอยุธยาได้ค่อนข้างดี ดิฉันคิดว่าพระราชกำหนดเก่าเป็นกฎหมายที่ได้รับการชำระในต้นรัตนโกสินทร์น้อยมาก ข้อพิสูจน์ก็คือในการชำระกฎหมายสมัยรัชกาลที่ 1 ได้ทำกับกฎหมายหลาย ๆ ลักษณะเราเห็นได้ชัดว่ามีการตัดอะไรบางอย่างทิ้งและก็รวบรวมเป็นหมวดหมู่ขึ้นมา แต่สำหรับพระราชกำหนดเก่า แลงการ์ด* เองก็ยอมรับว่าเป็นการเอากฎหมายมาต่อ ๆ กัน โดยที่ไม่ได้รวบรวมเป็นหมวดหมู่ และคำปรารภอะไรต่าง ๆ ในนั้นก็ไม่ได้ถูกตัดทิ้งเหมือนกฎหมายหมวดอื่น ๆ ที่ได้รับการชำระในรัชกาลที่ 1 เพราะฉะนั้นในส่วนที่เป็นคำปรารภในส่วนที่เป็นเนื้อความของกฎหมาย ดิฉันจึงคิดว่าใช้ในการอธิบายประวัติศาสตร์ในช่วงปลายอยุธยาได้พอสมควร

ประเด็นต่อมา คือ ประเด็นเกี่ยวกับคำที่ใช้ อันนี้ดิฉัน

เห็นด้วยว่าการเลือกใช้คำนี้สำคัญมากในการเขียนงานทางประวัติศาสตร์ สำหรับคำว่า “การก่อกวน” ที่ขยายตัว อันนี้ดิฉันไม่แน่ใจว่าจะอธิบายตรงกับความคิดของทางเศรษฐศาสตร์ เศรษฐศาสตร์การเมืองแค่ไหน แต่ในความหมายที่ดิฉันใช้จะหมายความว่าความขัดแย้ง การค้าของขุนนาง หรือพ่อค้าเงินที่กระทำโดยส่วนตัว การวางแผนการค้าเป็นส่วนตัว การได้รับผลประโยชน์เป็นส่วนตัว ไม่ใช่การค้าให้กับพระคลังสินค้า

ส่วนคำว่า “กระฎุมพี” ดิฉันให้ความหมายไว้ในเชิงอรรถในหน้า 21 ว่า ดิฉันใช้ในความหมายที่หมายถึงแต่เพียง การที่มูลนายจำนวนหนึ่งได้เริ่มเปลี่ยนฐานทางเศรษฐกิจของตนเอง จากการที่เคยอาศัยการครอบครองที่ดินและการเกณฑ์แรงงานเป็นหลัก ดิฉันไม่ได้เกินเลยไปว่าได้เกิดชนชั้นใหม่ขึ้นมา แต่ค่อนข้างจะแน่ใจว่าได้เกิดไพร่จำนวนหนึ่งที่แตกต่างไปจากไพร่ที่เคยเป็นมา เกิดมูลนายจำนวนหนึ่งที่แตกต่างไปจากมูลนายที่เคยเป็นมา มูลนายที่แตกต่างจากมูลนายที่เคยเป็นมานี้ ดิฉันยอมรับว่าความเปลี่ยนแปลงนี้ค่อนข้างจำกัดอย่างที่ชี้ให้เห็นในบทความว่า เอาเข้าจริง ๆ แล้วมูลนายที่เป็นขุนนางไทยเองก็ไม่ได้ลงไปทำการค้าเองแต่ไปอาศัยพวกคนจีนอะไรพวกนี้แทน ระบบการรวบรวมสินค้าถึงแม้จะซื้อมากขึ้น แต่ส่วนใหญ่ยังได้จากส่วนหรือแรงงานเกณฑ์ แต่อย่างน้อยที่สุดดิฉันคิดว่ามูลนายที่ให้ความสำคัญกับผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจที่เกิดจากการค้ามากขึ้น ไม่ได้เกิดจากที่ดินหรือการเกณฑ์แรงงานเฉย ๆ มันน่าจะทำให้คุณสมบัติมูลนายจำนวนนี้เปลี่ยนไปไม่มากนัก

สำหรับไพร่มีมโนนั้น ลาลูแบร์เขาพูดถึง ลาลูแบร์เขียนเอาไว้ว่า

“การเข้าเดือนรับราชการเปลี่ยน ไปเป็น ใช้ส่งส่วยข้าว
เข้าฉางหลวงแทนก็มี หรือ ไม่ก็ส่งส่วยไม้ฟาง หรือ
ไม้ก็ชำระเป็นเงินสด และก็ชำระเป็นเงินสดนี้แล
คนมั่งมีได้รับการยกเว้นจากการเกณฑ์เป็นเลกเข้า
เดือนออกเดือน”

คนมั่งมีในที่นี้ หมายถึงไพร่มีมั่งมีที่ได้รับการยกเว้นจากการเข้าเดือนออกเดือน ลาลูแบร์เขาไม่ได้บอกเอาไว้ว่า คนมั่งมีนี้มีจำนวนมากขึ้นหรือเปล่าในสมัยพระนารายณ์ แล้วก็ไม่ได้บอกเอาไว้ด้วยว่าเพิ่งเกิดในสมัยพระนารายณ์หรือเปล่า แต่สิ่งที่เราเห็นก็คือ ในสมัยพระนารายณ์ได้เพิ่มเงินสำหรับคนที่เสียเงินแทนการเข้าเวร ถ้าจำไม่ผิดเพิ่มขึ้น 100% แล้วสำหรับคนมั่งมีที่เสีย

*ร. แลงการ์ด นักกฎหมายชาวฝรั่งเศส เป็นผู้รวบรวมกฎหมายไทยในข้อหนึ่งชื่อว่า ประวัติศาสตร์กฎหมายไทย

เงินแทนการเข้าเวรนี้เอง ดิฉันเรียกว่าเป็น “ไฟรมั่งมี” เพราะเขายังไม่พ้นฐานะของการเป็นไฟร เขายังมีฐานะของการเป็นไฟร แต่เป็นไฟรจำนวนหนึ่งที่ตั้งไปจากเดิม และที่ดิฉันบอกว่าพอถึงปลายอยุธยาดิฉันคิดว่าไฟรมั่งมีเพิ่มจำนวนขึ้น อันนี้ก็ไม่มีหลักฐานอีกเหมือนกันที่จะมาสนับสนุนข้อสมมติฐานอันนี้ แต่ดูจากสภาพการณ์ต่าง ๆ ที่แวดล้อมตัวไฟรในตอนนั้นมันทำให้อยากจะนำไปสู่ข้อสรุปที่ว่าจำนวนไฟรมั่งมีเพิ่มจำนวนขึ้น เป็นต้นว่าพระราชกำหนดเก่าใน พ.ศ. 2291 อันนี้ปลายอยุธยามากแล้ว ก็บอกว่าไฟรหลวงกันสร้างทำนาขึ้นใหม่มาก กฎหมายอีกฉบับหนึ่งคือ พระราชกำหนดเก่ามาตรา 48 ก็บอกว่า มีการเสียเงินและส่วยแทนการเข้าเวรกันมาก พระราชกำหนดเก่าอีกฉบับหนึ่ง ก็บอกว่าไฟรที่เป็นแรงงานไร้ฝีมือที่มารับจ้างทำราชการแทน อันนี้ไม่ได้บอกอย่างนี้ตรง ๆ แต่ตีความได้ว่าไฟรเหล่านี้ เมื่อมาเป็นแรงงานรับจ้างจะมีรายได้ราว ๆ ปี ละ 4 ตำลึง 2 บาท ถึง 7 ตำลึง ตัวอย่างเหล่านี้ทำให้ดิฉันอยากจะคิดว่าจำนวนไฟรมั่งมีน่าจะเพิ่มจำนวนขึ้น

วัลย์วิภา บุรุษรัตนพันธ์ *

ได้ฟังอาจารย์สายชล บอกว่า มีความไว้วางใจที่จะใช้กฎหมายในระหว่างหลักฐานต่าง ๆ ในที่จะมองภาพสังคมสมัยอยุธยา ดิฉันมาคิดเล่น ๆ รู้สึกว่ามีปัญหาเหมือนกัน เพราะว่าบ้านเมืองถ้าหากมีสงครามขึ้นมา ก็ต้องมีการประกาศกฎอัยการศึก เหตุการณ์ของกรุงศรีอยุธยา ในช่วง 57 ปี เป็นสงครามตลอดมาเลย ควรจะต้องมีการประกาศกฎอัยการศึกด้วย เพราะฉะนั้นกฎหมายที่ออกมาในช่วงนี้ มันจะมีลักษณะที่จำกัดอำนาจของพวกมูลนายอยู่แล้ว อาจารย์สายชลได้นำเอาข้อมูลกฎหมายอันนี้มาศึกษาเรื่องความขัดแย้งภายในชนชั้นมูลนาย ถึงกับยกตัวอย่างมาบอกว่ามีการห้ามการพบปะติดต่อกันระหว่างเจ้าหม่อมขุนนางชั้นสูง และสรุปว่า ดิฉันขอ quote มา “...จะพบความขัดแย้งเกี่ยวกับผลประโยชน์ภายในชนชั้นมูลนายสูงขึ้นมาก...” อันนี้ยังไม่เท่าไร ในหน้า 30 ยังสรุปอีกว่า “...การออกกฎหมายซ้ำแล้วซ้ำอีกในเรื่องเหล่านี้แสดงว่าปัญหาดังกล่าวมีความรุนแรงดำรงอยู่อย่างต่อเนื่อง และการแก้ปัญหาไม่ได้ผล...” อันนี้ ไม่ใช่ว่าดิฉันจะไม่เชื่อถือข้อมูลกฎหมายเลย หรือว่าไม่เชื่อถือข้อสรุปของอาจารย์สายชล แต่อยากจะตั้งข้อสังเกตว่า มันเชื่อถือได้แค่ไหนที่จะใช้ข้อมูลประเภทกฎหมาย คือ ประกาศกฎอัยการศึกมามองภาพสังคมอยุธยา

สุนทร ชุตินทรานนท์ **

หลังจากที่ฟังอาจารย์สายชลแล้ว ผมมีความรู้สึก ว่า อาจารย์สายชลจะเน้นประวัติศาสตร์สมัยอยุธยาตอนปลายเป็นหลัก โดยดูว่าความเปลี่ยนแปลงอะไรที่ไม่เคยเกิดขึ้นมา ได้เกิดขึ้นในสมัยอยุธยาตอนปลาย โดยเฉพาะในเรื่องของเศรษฐกิจ และอำนาจของขุนนาง ซึ่งในทัศนะของผมทำไมเราไม่พิจารณาว่า การเปลี่ยนแปลงอะไรบางอย่างที่เกิดขึ้นในอยุธยาตอนปลาย มันมีอะไรที่สืบเนื่องกับสมัยอยุธยาตอนกลาง หรือ อยุธยาตอนต้นบ้าง เพราะคิดว่าการเปลี่ยนแปลงอะไรบางอย่าง บางทีมีแรงผลักดันหรืออะไรต่าง ๆ ที่มีส่วนใกล้เคียงจากในสมัยอยุธยาตอนกลางเช่นกัน ยกตัวอย่างเช่นว่า อำนาจขุนนางที่บอกว่ามีอำนาจมากในสมัยอยุธยาตอนปลาย เราจะปฏิเสธไม่ได้เลยว่าเป็นสมัยอยุธยาตอนกลางขุนนางก็มีอำนาจอย่างเหลือล้น ยกตัวอย่างที่เห็นได้ชัด เช่น กรณีการขึ้นมาจากพระเจ้าปราสาททอง หรือว่าอะไรก็ดีเหล่านี้

คราวนี้ผมอยากจะลองเปรียบเทียบดูว่า ถ้าอาจารย์สายชลบอกถึงการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจที่เกิดขึ้นสมัยอยุธยาตอนปลาย เช่น การขยายตัวทางการค้ามีมาก สมัยอยุธยาตอนกลางไม่มีสิ่งนั้นหรือเปล่า ถ้าจะพิจารณาว่า ตั้งแต่สมัยพระเจ้าเอกาทศรถเรื่อยลงมาถึงสมัยพระเจ้าทรงธรรมก่อน เราจะเห็นว่า ช่วงนั้นอยุธยามีการเปลี่ยนแปลงทางการค้าอย่างมากพอสมควรทีเดียว โดยเฉพาะอย่างยิ่งพวกพ่อค้าต่างชาติที่เข้ามา โดยอยุธยาทำหน้าที่เป็นทั้งพ่อค้าคนกลาง และขายสินค้าเองด้วย สินค้าที่อยุธยาขายจะได้กำไรหลายเท่าตัวทีเดียว เช่น พวกพืชไร่หรือของป่า อย่างเช่นหมากที่ขายกับโปรตุเกสอะไรเหล่านี้

ซึ่งเรามาดูสมัยอยุธยาตอนปลาย อาจารย์สายชลจะเน้นกรณีของข้าวเป็นหลัก ขณะเดียวกันเราก็เห็นว่าพวกพ่อค้าต่างชาติลดถอยลงไป แต่ว่าผมไม่มีคำถามในเรื่องนี้มาก ผมจะลองเปรียบเทียบว่า ในสมัยอยุธยาตอนกลางก่อนการขึ้นมาจากพระเจ้าปราสาททอง เศรษฐกิจอยุธยาโดยเฉพาะการค้ากับต่างประเทศเจริญรุ่งเรืองมาก และอันนี้ก็เกี่ยวเนื่องกับการขึ้นมามีอำนาจของกลุ่มขุนนางด้วย ยกตัวอย่างเช่นว่า เกี่ยวกับเอกสารของวันลิตที่พูดถึงการขึ้นมามีอำนาจของกลุ่มขุนนางในสมัยอยุธยาตอนต้นนั้น จะเห็นว่าขุนนางที่กุมเมืองที่เป็นการค้าสำคัญ เช่น ตะนาวศรี นครศรีธรรมราช หรือตลอดไปถึงพิษณุโลก จะเป็นขุนนางที่มีอำนาจทางการเมืองสูงทีเดียว เมื่อเรามาเปรียบเทียบกับขุนนางที่มีอำนาจในสมัยอยุธยา

* สถาบันไทยคดีศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

** ภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ตอนปลาย โดยเฉพาะอย่างยิ่งหลังจากที่กรุงแตกแล้ว เราจะเห็นว่าขุนนางที่มีอำนาจ คือขุนนางที่กุมเมืองที่สำคัญ หรือว่ากุมแหล่งผลิตที่สำคัญทางเศรษฐกิจด้วย ยกตัวอย่างเช่น พิษณุโลก ผาง นครศรีธรรมราช ไคราช หรือกรณีของพระเจ้าตากที่กุมทางด้านตะวันออก

เพราะฉะนั้นผมจึงมีความเห็นว่า ถ้าจะศึกษา ทำไมต้องตัดอยุธยาตอนปลายว่าเกิดการเปลี่ยนแปลงอะไรใหม่ ๆ ที่ไม่เคยเกิดขึ้นมา แทนที่เราจะลองแบ่งไว้ส่วนหนึ่งที่ดูความสืบเนื่องของการก้าวขึ้นมาอำนาจของขุนนาง ตลอดจนพัฒนาการทางการค้าสมัยอยุธยาตอนต้นเหมือนสมัยตอนปลายนั้น ว่ามีผลสืบเนื่องต่อกัน และให้คำอธิบายซึ่งกันและกันอย่างไร

ตอบ

ลายชล วรรณรัตน์

ก่อนเข้าไปสู่คำตอบทางวิชาการ ขอตอบเป็นคำตอบส่วนตัวก่อนว่า สิ่งที่คุณวันนี้เป็นเพียงความนำของวิทยานิพนธ์อย่างที่คุณเขียนไว้ในหน้าแรกว่าเป็นครั้งแรกของบทที่หนึ่งซึ่งสิ่งที่คุณเขียนไว้ในตอนนี้ก็เพื่อจะนำไปอธิบายสิ่งที่เกิดขึ้นในรัชกาลที่ 1 อีกที เพราะฉะนั้นการที่จะสืบไปให้ไกลเกินกว่าปลายอยุธยา ก็เลยไม่ได้ไป

ทีนี้เข้าสู่คำตอบทางวิชาการเกี่ยวกับการสร้างฐานเปรียบเทียบ ดิฉันคิดว่า ถึงแม้ดิฉันจะไม่ได้อธิบายเกี่ยวกับสภาพเศรษฐกิจในช่วงก่อนปลายอยุธยาเอาไว้เท่าใดนัก แต่สิ่งหนึ่งที่ดิฉันได้พยายามชี้ให้เห็น และได้เขียนไว้ในบทความว่าก่อนที่จะถึงปลายอยุธยามีการขายตัวของการค้าเกิดขึ้นอย่างที่เราอาจารย์สุนทรได้พูดถึง แต่มันต่างกับตอนปลายของอยุธยาในแง่ที่ว่า ก่อนที่จะถึงปลายอยุธยา มีการผูกขาดการค้าได้มาก ชนิดของสินค้าต้องห้ามก็มีอยู่มาก กษัตริย์โดยเฉพาะพระเจ้าปราสาททอง พระนารายณ์มหาราชทรงผูกขาดการค้าได้มาก เพราะฉะนั้นความเปลี่ยนแปลงในแง่ของการค้า ดิฉันเลยไม่แน่ใจว่ามันจะก่อให้เกิดผลกระทบต่อสังคมในวงกว้างอย่างที่เราเห็นในปลายอยุธยาหรือเปล่า

แต่พอมาถึงปลายอยุธยา ดิฉันพบว่าการค้าเอกชน (ซึ่งคุณสมศักดิ์ไม่ค่อยเห็นด้วยเท่าไรแต่ใช้ในความหมายที่แคบมาก) มันขายตัวขึ้น กษัตริย์คุมผลประโยชน์ทางการค้าอะไรได้มากขึ้น ใครเองก็มีโอกาสผลิตเพื่อขายได้มากกว่าที่เคยเป็นมา อย่างที่เราเห็นได้ชัดคือข้าวเพิ่มปริมาณมากอย่างที่ไม่มีใครปรกฏมาก่อน และจากการขายข้าว ยังมีโอกาสขายสินค้าอื่นได้เพิ่มขึ้นด้วย จำนวนคนจีน

ที่เข้ามามากขึ้น พ่อค้าต่างชาติที่เข้ามามากขึ้น โอกาสที่จะขายของให้คนในเมืองมากขึ้น

การค้าข้าวนำไปสู่การขายตัวของการค้าสินค้าอื่น ๆ อย่างที่ดิฉันพูดมา เพราะฉะนั้นโอกาสที่จะขายสินค้าอื่น ๆ ทั้งให้แก่พระคลังสินค้าเอง แม้จะเป็นสินค้าผูกขาดก็อาจจะขายได้มากขึ้น อันนี้เป็นความเปลี่ยนแปลงทางการค้าที่เกิดขึ้นในปลายอยุธยา ซึ่งก่อนหน้านี้ดิฉันคิดว่าไม่ได้มีการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในลักษณะเช่นว่านี้

พรเพ็ญ อันตระกูล*

สำหรับรายงานของอาจารย์สายชล ดิฉันไม่ได้อ่าน แต่มีความรู้สึกว่าจะเสนอข้อคิดเห็นเท่าที่ฟัง เป็นความประทับใจจากเท่าที่ฟัง และก็พิจารณาของอาจารย์สายชลจากหน้าที่ 1 ถึงหน้าสุดท้าย หน้าสุดท้ายตรงที่พระพิมลธรรมกล่าวคำสรุปเอาไว้ ดิฉันจะขอเสนอข้อคิดเห็นเล็กน้อย และแถมท้ายอีกนิดเป็นไส้ติ่ง

อันแรกทีเดียวก็คือว่า จากคำลงท้าย ความจริงอาจารย์สายชลพยายามอย่างยิ่งยวดที่จะเสนอภาพของเศรษฐกิจและสังคมของอยุธยาตอนปลายได้อย่างดีเยี่ยม ด้วยข้อมูลต่าง ๆ ที่วิเคราะห์ถึงแม้ว่าคุณสมศักดิ์จะเสนอว่า ข้อมูลต่าง ๆ ที่นำมาเสนอมันน่าจะมีการวิเคราะห์ว่ามันจะใช้ได้แค่ไหนอย่างไร และการให้น้ำหนักต่าง ๆ อาจารย์ไพฑูรย์ก็ได้ชี้แจงไว้อย่างละเอียดแล้ว ดิฉันจะไม่พูดถึงในแง่ดี แต่ดิฉันว่ามีข้อสังเกตอยู่อันหนึ่ง ซึ่งยังไม่มีผู้ใดพูดถึงเลยคือว่า การที่บทความชื่อเรื่อง “เศรษฐกิจและสังคมไทยในสมัยปลายอยุธยา” เริ่มต้นด้วยการพูดถึง หรือเน้นความสำคัญของการเปลี่ยนแปลงสังคมอันเนื่องมาจากการค้ากับต่างประเทศเพียงอย่างเดียว อาจพูดถึงเรื่องอื่นด้วย แต่ว่าเน้นเรื่องนี้มากจนเห็นได้ชัดเจน และก็ theme หรือหลักฐานที่เอามาสนับสนุนมาจากงานของอาจารย์สารสิน ซึ่งมีความประทับใจในเรื่องความเฟื่องฟูของการค้ากับจีนในตอนปลายอยุธยาเช่นเดียวกัน ดิฉันว่าบทความนี้จะดีมาก ถ้าหากว่าจะไม่มีคำลงท้ายของพระพิมลธรรม เพราะว่า มันทำให้เห็นถึง ลักษณะของความสัมพันธ์ของ 3 สิ่ง ซึ่งมีอยู่ในความคิดของผู้เขียน ต้องถือว่าประวัติศาสตร์ทุก ๆ เล่ม เป็นประวัติศาสตร์ความคิด

สามสิ่งนั้น คือว่า การเปลี่ยนแปลงของเศรษฐกิจ นำมาซึ่งการเปลี่ยนแปลงของสังคมนั้น 2 ประเด็นแล้ว ประเด็นสุดท้าย

* ภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร

ตามมาด้วยความเสื่อมโทรมทางศีลธรรม และผู้ที่กล่าวคำนี้ คือ พระ ดิฉันคิดว่าพระคงไม่เห็นอะไรอื่น นอกจากท่านจะต้องมี แนววิเคราะห์แบบนี้

ฉะนั้นประเด็นของอาจารย์ไพฑูรย์จึงสำคัญมากที่จะให้ แ่งคิดในเรื่องของเศรษฐศาสตร์อย่างหนักเลยว่า บางทีเศรษฐกิจ มันอาจจะไม่ใช่ตัวหลักของความปั่นป่วนของสังคมก็ได้ หรือจะเป็นก็ได้ หรือจะเป็นบางส่วน เป็นขนาดไหนยังต้องวิเคราะห์ลึก ลงไปอีก เพราะฉะนั้นเรื่องประวัติศาสตร์จึงมีความยากและซับซ้อน ขนาดนี้

ประเด็นที่สองที่มีความต่อเนื่องกันก็คือว่า อาจารย์สายชล วิเคราะห์เรื่องการค้าโดยไม่พูดถึงเรื่องพัฒนาการของภาษีว่ามีมา อย่างไร เพราะสองสิ่งนี้ตามความเข้าใจของคนทีุ่ดเศรษฐศาสตร์ น้อยมาก อย่างที่คุณสมศักดิ์ว่าพอพูดถึงการค้ากับภาษีมันน่าจะ เกี่ยวข้องกัน และเมื่อพูดถึงภาษีในระบบศักดินานี้ จะต้องพูดถึง ระบบการเกณฑ์ส่วยด้วย และจะต้องสัมพันธ์ถึงการเกณฑ์แรงงาน นั่นก็คือระบบไพร่ของสังคมไทย ซึ่งจะต้องวิเคราะห์ออกมาให้ เห็นชัดเจนว่า ประเด็นเรื่องของความรุ่งเรืองทางการค้าเป็นประเด็น หลักหรือเปล่าที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงของสังคม ความมั่งคั่ง หรือทรัพย์สินสมบัติ แต่ดูเหมือนอาจารย์สายชลจะใช้ความมั่งคั่ง ไพร่ที่รวยขึ้นมา ขุนนางที่รวยขึ้นมา ทุกคนเกือบทุกคนในสังคม รวยขึ้นมา แต่ตอนจบอาจารย์สายชลก็ขัดแย้งกับตัวเองนิดหน่อย ที่ บอกว่ามีไพร่ล้มละลายขึ้นมา แต่ความขัดแย้งดิฉันไม่พูดถึง ดิฉัน พูดถึงประเด็นเฉพาะที่ให้ภาพเรื่องของทรัพย์สินสมบัติ เป็นไปได้ หรือเปล่าว่า ความมั่งคั่งที่รัฐบาลได้รับมันอาจจะไม่ใช่ประเด็น หลักที่สืบเนื่องจากการค้าขายแต่เพียงอย่างเดียว เป็นไปได้ไหมว่า รัฐบาลอาจจะเพิ่มการเรียกเก็บภาษีหลายอย่าง อันนี้เป็นข้อสังเกต ดิฉันยังไม่ได้ศึกษา ดิฉันคิดว่าน่าจะมีการเปลี่ยนแปลงในเรื่อง ระบบภาษีเหมือนกัน หรือการเรียกเก็บส่วนอย่างรุนแรงจากพวก ไพร่ หรือว่าการเรียกเอาการที่จะขายอิสรภาพของไพร่ด้วยราคา เงินที่สูงมากหรือเปล่า อันนี้เป็นข้อที่จะให้ได้โดยการศึกษาะบบ ไพร่ ซึ่งจะต้องวิเคราะห์ผ่านโครงสร้างของภาษีอากร และระบบ ส่วย

ประเด็นที่สาม อย่างที่ใคร ๆ เสนอไปแล้ว ดิฉันเห็นด้วย มากเลย และอยากจะขอเพิ่มเติมนิดหนึ่งว่า ความปั่นป่วนที่เกิดขึ้น มาบางทีอาจไม่ใช่เป็นผลจากเศรษฐกิจเป็นเครื่องกำหนดถึงขนาด ที่มีน้ำหนัก อย่างที่อาจารย์สายชลได้ให้ไปแล้ว ถ้าหากว่าเราจะ ลองดูผลจากในแง่ของพัฒนาการทางการเมืองที่มีผู้เสนอไปแล้ว

นั่นดิฉันคิดว่าสำคัญมาก ถ้าหากเราจะมาดูตอนปลายของอยุธยา เราจะเห็นได้ว่าการขึ้นมาสู่อำนาจของเจ้าเมืองท้องถิ่น นั้นหมายถึง ความว่าเจ้าเมืองท้องถิ่นก็น่าจะมีประสิทธิภาพในการควบคุมไพร่ ที่อยู่ในเมืองของตนไว้ในอำนาจเช่นกัน ซึ่งอันนี้จะขัดแย้งกับแนว คิด (thesis) ที่อาจารย์สายชลเสนอในตอนแรกว่า รัฐบาลมีประสิทธิ- ภาพมากในการปกครองบ้านเมืองหลังสงครามที่ไทยทำกับพม่า ครั้งแรก เพราะฉะนั้น อันนี้ดิฉันคิดว่าเป็นไปได้ใหม่ และน่าจะ สัมพันธ์กับเรื่องของระบบไพร่ด้วย

เมื่อเรื่องการเมืองมากระทบ คืออำนาจ ประสิทธิภาพ ในการที่จะควบคุมพวกหัวเมืองลดต่ำลง นั้นหมายถึงว่าจะต้อง มีอะไรสัมพันธ์กับระบบไพร่ ในเมื่อระบบไพร่ถูกควบคุมโดยเจ้า เมืองได้อย่างนี้ มันหมายความว่าต้องกระทบในเรื่องของประโยชน์ ของรายได้ของรัฐ ซึ่งอันนี้มันน่าจะตอบคำถามของอาจารย์สายชล ได้อีกตั้งหลายอัน เกี่ยวกับว่าทำไมรัฐบาลต้องขายความเป็นอิสระ ของแรงงาน หรือส่งขุนนางไปเกลี้ยกล่อมพวกไพร่ในหัวเมืองต่าง ๆ ตั้งมากมายหลายหัวเมือง และนอกจากนี้ยังหมายถึงการที่พวกเจ้าเมือง เหล่านี้ก็เตรียมพร้อมที่จะตั้งตัวเป็นอิสระในทางการเมืองด้วย อาจจะมีผลในด้านเศรษฐกิจน้อยเหลือเกิน อาจจะไม่ให้เกิดจาก เรื่องการช่วงชิงผลประโยชน์กัน การที่ไปเรียกไพร่มาเพื่อจะค้าขาย อย่างเป็นล่ำเป็นสัน เพื่อทำประโยชน์ในเรื่องของส่วนอย่างเป็น ล่ำเป็นสัน

ส่วนข้อที่สี่นี้ท่านอื่น ๆ ได้ให้ไปแล้ว แต่ว่าดิฉันอยากจะ ยกตัวอย่างเป็นรูปธรรมนิดหนึ่ง เพราะว่ารู้สึกได้จากคำตอบอาจารย์ สายชลยังเชื่อในเรื่องกฎหมายอยู่มาก โดยเฉพาะอย่างยิ่งกฎหมาย ตราสามดวง คุณสมศักดิ์พูดไปแล้วว่ามันมีการชำระในตอนต้น รัตนโกสินทร์ เพราะฉะนั้นการใช้อะไรเราต้องระมัดระวัง ยก ตัวอย่าง กฎหมายนี้เป็นเรื่องลึกลับซับซ้อนมาก และมันเป็นเรื่อง เกี่ยวกับเจตนาธรรม คือหมายความว่า รัฐบาลเขาจะออกกฎหมาย เขาจะพูดเรื่องอะไรก็ย่อมจะพูดได้ เช่นบอกว่ามีคนปัจจุบันได้ สังเกตเห็นว่า มีคนมาซื้อความเป็นอิสระจากแรงงานเกณฑ์มากขึ้น อันนี้มันอาจจะเจตนาธรรมของรัฐบาลหรือเปล่า ที่จะชี้ว่าต้อง การให้คน...รัฐบาลต้องการเงินนั่นเอง เจตนาธรรมของรัฐบาลที่ จะออกกฎหมายนี้อาจจะตีความได้ดังนี้ แต่ขณะเดียวกันวกกลับ ไปที่ความเห็น ของอาจารย์ไพฑูรย์ที่ให้ไปแล้วว่า แล้วทำไมรัฐบาล ตั้งราคาสำหรับอิสรภาพของพวกไพร่ขนาดข้าวประมาณสัก 2 เกวียนครึ่งได้ อันนี้ก็ต้องวิเคราะห์อีกเช่นกันว่าทำไม นี่คือความ ลึกซึ้งของการตีความหลักฐานทางประวัติศาสตร์

สำหรับไส้ตังนั้น คือคุณสมศักดิ์ พูดว่าไม่มีงานวิทยานิพนธ์อะไรเลยที่เกี่ยวกับระบบเศรษฐกิจ คุณสมบัติอาจจะลืมหรือไม่ได้นึกถึง คุณประสิทธิ์ รุ่งเรืองรัตนกุล ซึ่งทำออกมาแล้วสด ๆ ร้อน ๆ เรื่อง ระบบเศรษฐกิจอยุธยา

ตอบ

สายชล วรรณรัตน์

ดิฉันขอตอบอาจารย์พรเพ็ญบางประเด็นเพราะหลายประเด็นตอบไม่ได้ ในเรื่องของพัฒนาการของระบบภาษี อันนี้ดิฉันคิดว่ามันสำคัญมาก และก็จำเป็นต้องอธิบายเวลาที่เราจะพูดถึงเศรษฐกิจ-สังคมสมัยปลายอยุธยา ดิฉันยอมรับว่ายังไม่ได้ลงไปค้นในประเด็นนี้มากพอ แต่เท่าที่เห็นดิฉันคิดว่าในช่วงปลายอยุธยาอย่างพระเจ้าเอกทัศพยายามที่จะออกกฎหมายเกี่ยวกับการชั่ง ตวง วัด การใช้เงินตรา เงินบาท เงินสลึง เงินเฟื้อง อะไรพวกนี้ แต่ดิฉันมองไม่เห็นถึงความพยายามที่จะปรับระบบภาษีอย่างว่ามันเกิดขึ้นในรัชกาลที่ 3! มันอาจจะมีการเปลี่ยนแปลงในแง่ของพัฒนาการของการเก็บภาษี ในด้านที่เกี่ยวกับการเกณฑ์แรงงาน อาจจะเก็บเป็นตัวเงินพวกนี้มากขึ้น แต่การปรับปรุงประเภทของภาษีการปรับปรุงเกี่ยวกับวิธีการเก็บภาษี อันนี้ดิฉันไม่เห็นจากหลักฐานสมัยปลายอยุธยา และคิดว่าคงไม่มีการเปลี่ยนแปลงอะไรมากนัก เหตุผลอันหนึ่งที่พอจะอธิบายได้ก็คือ ปัญหาของชนชั้นนายในปลายอยุธยาเป็นปัญหาที่หนักทีเดียว ปัญหาการไร้เสถียรภาพทางการเมือง ฉะนั้นโอกาสที่ชนชั้นนายในจะปรับตัวอย่างที่ดีฉันได้เคยพูดถึง มันก็ทำได้น้อยมาก ชนชั้นนายในจะทำอะไรไม่ได้เท่าไร การแก่งแย่งอำนาจ ความพยายามที่จะต้องรักษาอำนาจ การต่อสู้ อะไรกัน ดำเนินไปตลอดเวลาในช่วงปลายอยุธยา

อีกประเด็นเกี่ยวกับการตั้งตัวเป็นอิสระของขุนนางในท้องถิ่น อาจารย์พรเพ็ญพูดถึงปัญหาเกี่ยวกับการคุมไพร่ว่า ในช่วงนี้ขุนนางท้องถิ่นน่าจะคุมไพร่ได้มาก อันนี้ดิฉันคิดว่าก็เป็นอีกประเด็นหนึ่งที่สำคัญ การขยายอำนาจของราชธานีที่จะคุมไพร่หัวเมือง มันเกิดขึ้นตั้งแต่ช่วงหลังเสียกรุงครั้งที่หนึ่ง ในวิทยานิพนธ์เรื่องหนึ่งได้บอกเอาไว้ว่า ในช่วงหลังสงครามเสียกรุงครั้งที่หนึ่งเป็นต้นมา ไพร่สมในหัวเมืองจะถูกดึงเข้าสู่การเป็นไพร่หลวง ไพร่ในหัวเมืองจะมีไพร่สมจำนวนน้อยมากเลย เฉพาะในหัวเมืองใหญ่ ๆ เท่านั้นที่ยังมีไพร่สมจำนวนมากพอสมควรอยู่ แต่ส่วน

มากแล้วไพร่สมจะถูกดึงเข้าสู่ไพร่หลวง อันนี้เป็นการสะท้อนให้เห็นว่าอำนาจของส่วนกลางคุมไพร่ในหัวเมืองได้มาก แต่พอมาถึงช่วงปลายอยุธยา จะเป็นช่วงอีกช่วงหนึ่งที่ส่วนกลางมีปัญหาในการคุมไพร่หัวเมืองอย่างที่ดีฉันได้เคยพูดถึงไว้บ้างแล้ว ส่วนสาเหตุที่รัฐบาลกลางมีปัญหาในการคุมไพร่หัวเมือง ไพร่หัวเมืองอาจจะถูกพวกเจ้าเมือง กรมการ อะไรพวกนี้เข้าครอบครองมากขึ้น แต่ส่วนที่เป็นสาเหตุของมัน (อันนี้เป็นสิ่งที่ดิฉันเองก็ยังอธิบายไม่ได้ชัดว่ามันเกิดจากอะไร) ส่วนหนึ่งที่พยายามอธิบาย คือ การที่ทั้งมวลนายทั้งไพร่เองต้องการที่จะได้ผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจมากขึ้น ซึ่งแรงงานของไพร่ยังเป็นที่มาของโภคทรัพย์ของเศรษฐกิจในปลายอยุธยา เพราะฉะนั้นมูลนายเองก็ต้องการไพร่ ไพร่เองก็ต้องการอิสระมากขึ้นเพื่อทำมาหากิน (ซึ่งอาจารย์ไพฑูริย์ไม่ค่อยเห็นด้วยกับดิฉันเท่าไร) ดิฉันเลยคิดว่าทำให้มูลนายและไพร่ล้วนแต่ปฏิเสธระบบไพร่ทั้งในราชธานี ทั้งในหัวเมือง แต่คำอธิบายแค่นี้ดิฉันก็คิดว่ามันยังไม่พอ คงต้องหาคำอธิบายที่มากขึ้นกว่านี้อีก

ประเด็นสุดท้ายที่ว่า การที่ยอมให้ไพร่เสียเงินแทนการเกณฑ์แรงงานในปลายอยุธยา อาจารย์พรเพ็ญบอกว่า รัฐบาลอาจต้องการเงิน อันนี้ก็อาจจะจริงที่ว่ารัฐบาลอาจต้องการเงินมากขึ้นถึงยอมให้ไพร่เสียเงินแทนการเกณฑ์แรงงาน แต่ที่เราเห็นก็คือไพร่เองไม่ยอมเสีย กฎหมายในสมัยพระเจ้าบรมโกศเอง บอกว่า ปัญหาที่ว่าไพร่หลวงเวลาที่จะเสียเงินแทนการเกณฑ์แรงงานนี้เสียสูงมาก ไพร่เลยใช้วิธีหนีไปเลย เพราะฉะนั้นดิฉันก็เลยคิดว่า ปัญหาเกี่ยวกับการเก็บเงินแทนการเกณฑ์แรงงานก็เป็นสิ่งที่ต้องค้นต่อไปว่าในท้ายที่สุดแล้วมีผลอย่างไรต่อสังคม แต่สิ่งที่เราเห็นคือไพร่ไม่ยอมเสียเงินส่วนนี้ ถึงแม้ว่าจะนวนหนึ่งจะยอมเสียแต่อีกจำนวนมากไม่ยอมเสีย ซึ่งอันนี้ดิฉันนำไปอธิบายว่าทำให้ระบบไพร่ในปลายอยุธยาปั่นป่วน ไม่เป็นอย่างที่เคยเป็น ไม่มีประสิทธิภาพอย่างที่เคยเป็น

